Ukrajinský žurnál

české vydání 2006

MeziEvropa
Sarmatský expres

Rejdy UPA
Pokus o export revoluce

Turistika
Eso na mapě Ukrajiny

Kultrevue
Anarchy in the UKR

Obsah

Vážení čtenáři... 4

MeziEvropa **6**

Sarmatský expres aneb Naše západní orientace 7

Středoevropská identita už není, ale možná zase bude 12

Ukrajina na konci světa 14

Rejdy UPA **16**

Šelmy v lidské paměti 17

Československé rejdy UPA: pokus o export revoluce 18

Mýtus o hrůzných banderovcích 22

Banderovci v komunistické propagandě poválečného Československa 24

Maltský orel 30

Turistika **36**

Charkov: Eso na kulturní mapě Ukrajiny 37

Do Umaně přijíždí tisíce poutníků 40

Chortycja odjakživa 42

Vzlety a pády **44**

K 60. výročí Ukrajinského národního divadla v Prešově 45

Kultrevue **48**

Oleksandr Bojčenko: „Elioti u nás budou, až budeme mít vlastní Joyce." 49

Vlak do Polska 51

Ľubko Dereš: Nejmladší kultovní 52

Poklonění ještěrce 54

Natalka Snjadanko: „Jsem ráda, když v Santa Barbaře seženu brokolici" 56

Stylová domácí zoologie aneb Teorie státního převratu 58

Małgorzata Szumowská: „Je to rozhovor se světem zbaveným lásky" 60

Oksana Zabužko: Polní výzkum ukrajinského sexu 62

Serhij Žadan: „Když slyším slovo ‚veteráni', mám špatné asociace" 64

Anarchy in the UKR 65

Jurko Izdryk: „Teď už o mém černobylském flirtu nesvědčí nic" 66

Životopis autisty 68

Lvovské grafity
Foto: Bohdan Kopčák

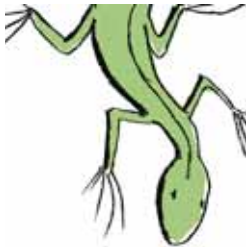

Ukrajinský žurnál
měsíčník pro Ukrajince
v ČR, Polsku a SR
Speciální české vydání
Vydavatel: RUTA
e-mail: ukrzur@seznam.cz
Redakce: Lenka Knapová,
Irena Skoumalová, René Kočík,
David Svoboda
Korektury: Irena Skoumalová
Sazba: Ondřej Huleš
Vydáno za finanční podpory Ministerstva kultury ČR a Ministerstva zahraničních věcí Ukrajiny

Registrace: MK ČR E 16026

Vážení čtenáři,

toto speciální české vydání Ukrajinského žurnálu vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky a Ministerstva zahraničních věcí Ukrajiny v rámci projektů podporujících integraci cizinců a kulturní aktivity ukrajinské národnostní menšiny

Ukrajinský žurnál vydává od poloviny roku 2005 občanské sdružení RUTA a je určen ukrajinské národnostní menšině žijící na území České republiky. Časopis se vyhýbá pro národnostní tisk typickému kronikářství a nabízí fórum pro intelektuální, kulturní a společenské diskuse jak uvnitř samotné menšiny, tak i ve vztahu k majoritní či multikulturní společnosti. Soustřeďuje se na společensko-politické analýzy, rozšířené recenze a eseje.

I když našim primárním cílem je uspokojovat čtenářské potřeby občanů České republiky ukrajinské národnosti, nemůžeme zůstat neteční k otázce integrace Ukrajinců, kteří tvoří jednu z největších cizineckých komunit na území České republiky. Jsme více než přesvědčeni o tom, že integrace cizinců nemůže probíhat jednosměrně a že do tohoto procesu musí být zapojeni jak integrující se cizinci, tak i česká společnost. Nedostatečná informovanost majoritní společnosti o cizincích a zemích jejich původu dává prostor xenofobii, vytváření a rozšiřování starých i nových mýtů a legend a jednoznačně nepřispívá ke zlepšení soužití. I když Česká republika v průběhu historie zažila několik velkých ukrajinských emigračních vln, není problematika Ukrajiny ani ukrajinské emigrace v České republice dostatečně známa a zpracována.

V tomto speciálním vydání Ukrajinského žurnálu nabízíme pár témat a článků, které byly v letech 2005 a 2006 součástí našeho časopisu a které, doufáme, mohou zaujmou i vás. Věříme, že to není první a zároveň poslední pokus o přiblížení ukrajinské problematiky českým čtenářům touto formou a že v příštích letech budeme mít možnost v projektu pokračovat.

Redakce Ukrajinského žurnálu

téma: MeziEvropa

téma: Turistika

téma: Rejdy UPA

téma: FantasMedia

téma: Revoluce

téma: Vzlety a pády

téma: (ne)řízený atom

téma: IPNeny

téma: Migrantské geny

téma: Čas bardů

téma: Krajina snů

téma: Maisons Laffitte

téma: Rozesetí

téma: Bezmezné hranice

téma:

MeziEvropa

Text: Mykola Rjabčuk, překlad: Lenka Knapová

Sarmatský expres aneb Naše západní orientace

Jedu si tak před několika lety z Vídně do Budapešti a pak dál na východ, nebo spíše na jih, i když na jih od Budapešti je vlastně také Východ, protože ten, jak všichni dobře ví, začíná již na předměstí Vídně – za slavnými Metternichovými sady. Tak tedy jedu tím „orient expresem" do Bělehradu, Sofie a dále – do Asie, Afriky a možná i Latinské Ameriky – prostě do exotických krajů, jejichž hranice lze v evropských mentálních mapách jen stěží přečíst a jež se dodnes označují tradičním středověkým termínem „krajina lvů".

I.

V Panonské nížině je hic, v půlce května opravdu dost nezvyklý, zato zcela typický pro Východ, jenž je po celém světě vyhlášený svými mrazy, samumy a tropickými dešti. Ale klimatizace ve vlaku funguje, jak má, a tak nám v této kapsli ready-made nic nechybí.

Listuji si v ne příliš zajímavé knížce a bezděky naslouchám rozhovoru dvou svých spolucestujících, z nichž se z jednoho vyklubal Bulhar a z druhého Srb. Každý mluví svým jazykem a pro zlepšení komunikace si pomáhají náruživou gestikulací, díky které jim celkem dobře rozumím i já. Bulhar se zjevně považuje za znalce Východu, a tak vypráví svému sousedovi o Moskvě a Sankt Petěrburgu, Novosibirsku a Novorosijsku a pak, myslím, o Novorybinsku nebo Novorepinsku, o tamních podivínských obyčejích, ale především - o neskutečné korupci. „Představte si, že je větší než u nás!" pronese pateticky Bulhar, na což Srb jen nevěřícně kroutí hlavou.

„A žádná demokracie," pokračuje, „Putin se tam chová jako car. Ale to ještě nic není proti Bělorusku. Tam je taky diktátor…" na chvíli se zamyslí, „Ševčenko!… Takže, ten dokonce zakázal slovo prezident! Jakože prezident je jen jeden. A ostatní - třeba prezident klubu nebo společnosti – nesmí ten titul používat!…"

„Co je to za blázna?!" smutně si povzdechne Srb.

Dál je už neposlouchám. Představuji si nebohého Srba, který třeba někdy zavítá do Kyjeva a před univerzitou uvidí památník Ševčenka. A co čert nechce, uvidí je po celé Ukrajině. Jistě si pomyslí, že pochopit tyhle Ukrajince – dokonce ani pravoslavným bratrům Srbům – jednoduše nejde. Nemluvě už o nějakých poddaných Jelisavety nebo Gustava-Adolfa!

II.

Naštěstí mí spoluobčané žádný památník „běloruskému diktátorovi Ševčenkovi" nebo-li Aljaksandrovi Lukašenkovi, kterého si srdečný bulharský orientalista spletl s klasikem ukrajinské literatury, či spíše s jeho populárnějším fotbalovým jmenovcem, ještě nepostavili. (Ale copak vy jste si nikdy nespletli Čakramurti s Čakravorti? Slovinsko se Slovenskem? Rusko s Rusí? Niazova s Nazarbajevem? Rachmonova s Rašidovem? Karimova s Kebabovem?) Mí spoluobčané zatím nepostavili památník diktátorovi dokonce značně oblíbenějšímu na tomto území – Vladimíru Putinovi, i když toto – vpravdě maloruské – nedopatření by v podstatě bylo ještě možné napravit.

Mí spoluobčané jsou ve své podstatě totiž lidé rozvážní. Žijí v jiném historickém čase, i když je celkem možné, že jak se patří na pořádné orientálce, jde spíše o život mimohistorický. Místo památníku by jistě raději nosili hlínu na kurhany, dělali zářezy do dřeva nebo vypalovali své zbožňované idoly poté,co je v téže hlíně usmažili. Ale prokletí kolonizátoři je naučili stavět pomníky, takže teď mí drazí spoluobčané, jako všichni neofité, prokazují v tomto směru nevšední houževnatost. Památníky Ševčenka ve všech městech a městečkách totiž kompenzují potřebu vydávat, kupovat, a především číst dílo národního klasika a vlastně i jakákoli jiná díla. Památníky Lenina, vybudované trochu dříve a rovněž rozeseté po všech městech i městečkách, a dokonce i vesnicích, vykonávaly ještě mnohem důležitější – přímo kosmicky regulační – funkci: zajišťovaly běh života, jeho cykličnost, chránili mytický svět před dějinami a jejich nevyhnutelnými zlomy, revizemi a traumaty.

Pomlouvači tvrdí, že památníky Lenina a ostatní komunisticko-kolonialistické atributy, kterými je dodnes tak štědře zasypána naše zem, jsou takovým svérázným projevem ukrajinského masochismu, který Mykola Hohoľ popsal už před dvěma sty lety. Ve svém románu „Noc před Božím narozením" autor totiž popisuje epizodu, kdy kozáci, poté co přijeli do Petěrburgu, padají na kolena před imperátorkou, a tím ji samozřejmě uvádějí do rozpaků. „Povstaňte, prosím," říká ona. „Nikdy," odpovídají kozáci, „raději umřeme, matko, ale nevstaneme!"

Pomlouvači si totiž myslí, že pro těžce traumatizovanou koloniální mentalitu má zachování koloniálních atributů psychoterapeutický účinek: umožní domorodcům uvědomit si, že několikasetleté koloniální znásilňování nebylo ničím jiným než normálním slušným životem. Možná že ten život nebyl šťastný, ale zato byl zcela legitimní. V daném kontextu se všichni tito Leninové mohou jevit jako rodinná alba, kte-

rá by bylo škoda vyhodit. No, přeci i když byl pantáta pěkný protiva, byl to jednou „legální pán“. Třebaže bil, ničil a mořil hladem, ale cožpak na smrt?

Pomlouvači asi nečetli australského ukrajinistu Marka Pavlyšyna, který u našich podivínských nebo, jak říkají někteří, obludných voličů moudře vypozoroval projevy specifické postkoloniální „tolerance, kompromisu, minimalizace maximalismu a rozšiřování sféry možného“. Ba co víc – vypozoroval u nich projevy specifického místního postmodernismu. Tak například by se mohlo zdát, že ukrajinská vláda neuskutečňuje velmi potřebné ekonomické reformy, ale ve skutečnosti se jedná pouze o „postmoderní nechuť k teoreticky opodstatněným experimentům, které by však mohly prohloubit sociální diskomfort“. Nebo například bychom si mohli myslet, že ukrajinská vláda lže, beze studu se vytáčí jak ve vnitřní, tak i v zahraniční politice. Ale ve skutečnosti tady jde o „postmoderní uvědomění si relativity všech pozic, připravenost přehodnotit všechny postoje, dokonce i pomocí prvků parodie a hry“.

Prostě, Ukrajina díky postkomunistům přešla z antemoderny přímo do postmodernismu a v tomto kontextu je fotbalový génius Andrij Ševčenko tím nejdokonalejším zosobněním ducha postmoderního národa, nebo vlastně společenství – protože o jakých národech může být řeč v postmodernismu? No a fotbalové koledy, které skandují šťastní fandové cestou ze stadionu - vždyť to je ve své podstatě náš postmoderní Kobzar, naše Iliada a Odyssea, naše písně Sidovy o Rolandovi, náš domov i matka a samozřejmě i náš pochod knížete Igora proti Polovcům.

V tomto kontextu i hoholovští Záporožci mohou sloužit jako příklad zosobnění našeho postmoderního ducha. Vždyť ta jejich nechuť vstát z kolen, to je přece nadevše jasné uvědomění si „relativity všech pozic“ a samozřejmě také „připravenost přehodnotit všechny postoje“. No a měšťák Špak z komedie „Šeľmenko-denščyk“ Hoholova současníka Hrycka Kvitky-Osnovjanenka by se vůbec měl stát emblematickou postavou postmoderní Ukrajiny. Vždyť právě on měl ten zvyk, tedy kromě celé řady jiných roztomilých zvyků, že zásadně nečetl čerstvé noviny: pochopitelně proto, aby se zbytečně netrápil neznalostí a nepředvídatelností běžných událostí. Ten ještě před Baudrillardem věděl, co jsou to simulakry, a dlouho před Fukujamou zase, co znamená konec dějin. Kyrylo Petrovyč Špak si čerstvé noviny vždy pečlivě ukládal, aby si je pak po roce mohl přečíst všechny najednou, a tím pádem se dověděl nejen to, co bylo, ale také to, co bude:

„Když si přečtu po roce všechna čísla najednou, cítím plné uspokojení nad tím, že vím, jaký co vzalo konec. Například,“ dělí se se svou moudrostí se sousedem, „kromě zpráv z fronty rád sleduji i rodinné události v Evropě. Tak kupříkladu čtu, že se nějaký princ oženil, a jestli se vy, Osype Prokopovyči, deset měsíců trápíte nevědomostí, já se ještě tentýž večer dozvím, co jeho mladá žena porodila a jak se nemluvně jmenuje.“

Osobně jsem přesvědčen, že se v každém Ukrajinci skrývá takový Kyrylo Petrovyč Špak, který přes všechno naléhání svých sousedů

Natalija Herken-Rusova: Projekt dekorace k tanečnímu večeru V. Avramenka. 1925. NK ČR - Slovanská knihovna

Osobně jsem přesvědčen, že se v každém Ukrajinci skrývá takový Kyrylo Petrovyč Špak, který přes všechno naléhání svých sousedů a pokusy o jeho vtažení do hovoru o posledních událostech vždy moudře odpoví: „Chraň Bůh, o čerstvých novinách nemůže být ani řeči. Vždyť já si ještě nepřečetl ty z loňska!“

a pokusy o jeho vtažení do hovoru o posledních událostech vždy moudře odpoví: „Chraň Bůh, o čerstvých novinách nemůže být ani řeči. Vždyť já si ještě nepřečetl ty z loňska!“

III.

Ale kromě přísně postmoderního chápání času a historie vůbec byl Kyrylo Petrovyč Špak synem své doby, tedy možná ne úplně té své, ale trochu dávnější, raně modernistické, která se, jak je všeobecně známo, na Východě zakonzervovala a přetrvala do dnešních dnů. Kromě řady jiných roztomilých zvyků se Kyrylo Petrovyč Špak vyžíval v neustálých soudních přích – kvůli zmlácenym slepicím, sousedovic psem zakousnuté huse, cizím dobytkem spasené trávě a samozřejmě kvůli mezi, kterou maloměšťácký soused zákeřně porušil. Vyžíval se v tradici, která, dovolím si připomenout, v sousední Moskoviji chyběla. Tato tradice totiž pochází z na svou dobu docela pokrokového právního systému, který na ukrajinském území existoval v 16. a 17. století, tedy v době, kdy tato země ještě nebyla Maloruskem, ale prostě Rusí v mezích polsko-litevské Rzeczi Pospolité. Ukrajinští historici počínaje Hruševským neustále připomínají sice dávný, ale dnes ne úplně zřejmý fakt – totiž to, že Ukrajina „žila celá staletí životem a ideami Západu“, „v něm čerpala kulturní prostředky, od něj přebírala své kulturní vzory“. Ukrajinští historici samozřejmě přiznávají i to, že „Západ“ přicházel na Ukrajinu „především v polském kabátě“ a jeho kulturní mise se zde uskutečňovala v první řadě prostřednictvím „polské varianty katolické kontrareformace“. A jak píše harvardský bizantolog Ihor Ševčenko, jedním ze základních rysů ukrajinských kulturních vztahů jak s Východem, tak i Západem byla bohužel „absence přímého kontaktu s originálními prameny… Západní kulturní hodnoty sem přicházely přes zprostředkovatele… Druhořadost ukrajinské kultury znamenala také její slabost“.

Pro Polsko byla Ukrajina bezpochyby málo evropská, ale stejně tak byla pro Moskvu málo ruská. Ukrajina měla svůj Staendestaat a Magdeburské právo, rozvinutý soudní systém a místní samosprávu, měla školy a kolegia podle polských, či spíše jezuitských vzorů, měla svou šlechtu, která zasedala v polském sejmu a čas od času si vybírala krále, takového šlechtického prezidenta, a konečně měla svou církev, která neměla nic společného se státním aparátem, tak jako v Rusku, ale která byla spíše institucí založenou na občanské společnosti. Nic podobného v orientální despocii, zvané Moskevským carstvem, nebylo, stejně tak jako to nebylo ani v mongolsko-tatarské Zlaté Ordě, podle jejíž vzorů se carstvo formovalo.

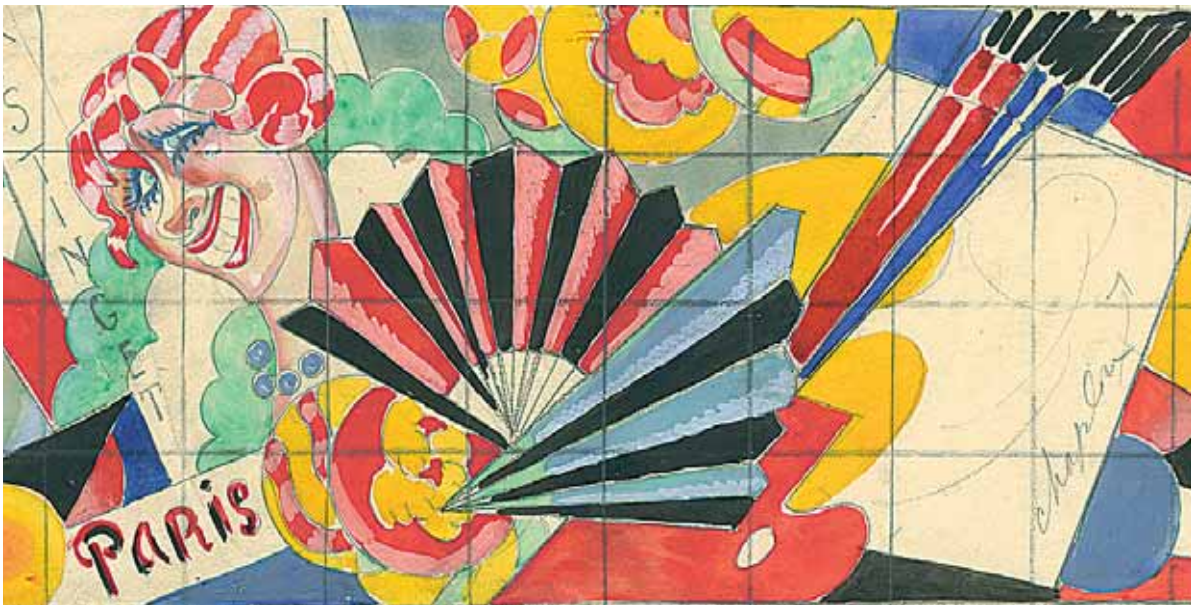

Natalija Herken-Rusova: Kompozice s vějířem. Projekt plakátu nebo dekorace. NK ČR - Slovanská knihovna

> Pro Chmelnického, který sice na jedné straně neúnavně bojoval s katolíky, ale na straně druhé byl naskrz prosáknut jejich vzděláním a kulturou byla smluvní dohoda mezi panovníkem a poddanými absolutní normou. Pro moskevského despotu stejně jako pro zlatoordské chány podobné vztahy nebyly ničím jiným než rouhačstvím.

Proto muselo nutně dojít k civilizačnímu konfliktu mezi tím kouskem Rzeczi Pospolité, nyní zvané Ukrajinou, a Moskovijí, která se z časem proměnila v Rusko. Došlo k němu v podstatě už na samém začátku roku 1654 v Perejaslavi, malém městečku na levobřežní Ukrajině, kde hejtman Chmelnický, po únavné šestileté válce s polskými katolíky, přijal protektorát sousedního pravoslavného vládce a podepsal s ním odpovídající smlouvu. V duchu své doby složil přísahu věrnosti caru Alexejovi a požádal jej o podobné gesto, tj. přísežné ztvr-

zení práv a svobod kozáků, jinými slovy, uznání autonomie kozáckého kvazistátu, nazývaného Heťmanščynou. Tehdy vlastně došlo k prvním ukrajinsko-ruským rozpakům. Car prostě nebyl s to pochopit, o co těm Ukrajincům vlastně jde. Pro Chmelnického, který sice na jedné straně neúnavně bojoval s katolíky, ale na straně druhé byl naskrz prosáknut jejich vzděláním a kulturou, jejich civilizačními kategoriemi neboli, jak se dnes říká, diskurzem, byla smluvní dohoda mezi panovníkem a poddanými absolutní normou. Pro moskevského despotu stejně jako pro zlatoordské chány podobné vztahy nebyly ničím jiným než rouhačstvím.

V důsledku těchto vztahů zbyly na začátku 19. století na Ukrajině z tradičního soudního systému, vzdělanosti i Magdeburského práva pouze zůstatky relikvií. Ale dveřmi vyhozená Evropa se tentokrát na Ukrajinu začala vracet petěrburskými okny – společně s novodobými univerzitami, pozdním zrušením poddanství a relativně liberálními reformami roku 1860. Teď Evropa přicházela na Ukrajinu ne v polském kabátě, ale moskevském kaftanu, nebo spíše petěrburském surťuku (tříčtvrteční kabátek). Ale klima v Malorusku bylo vždy trochu jiné, a proto i tak ctnostné imperiální ideje, jako např. slavjanofilství, byly na tomto území vystaveny jakýmsi obludným antiimperiálním mutacím – pochopitelně ne bez vlivu polských zákeřností.

Na zákeřnou polskost narážela imperiální tajná policie téměř na každém kroku. A nejen ta. Větší část imperiální vzdělané společnosti totiž byla přesvědčena o tom, že celé ukrajinské národní hnutí jsou jen polsko-rakouské intriky, které jsou většině Malorusů hluboce cizí a málo pochopitelné. Oni tomu vlastně věří ještě dodnes, s tím rozdílem, že rakouské intrikány teď nahradili neméně zákeřní američtí intrikáni, no a především všude přítomní židé a zednáři v čele se Sorosem. Pro Ukrajince, kteří během své historie bojovali s Poláky mnohem úporněji a krvavěji než s Rusy, a při té příležitosti to nasolili i „židozednářům“, zrovna takový patronát představuje celkem nevšední, ba řekl bych až neuvěřitelný úspěch.

Ale i mezinárodním antiruským spiknutím lze jen stěží vysvětlit fakt, že v 19. století, tj. „v době, kdy - jak píše historik - Ukrajina byla politicky zcela asimilována Ruskem, nacházel všeruský liberalismus a konstitucionalismus největší podporu právě v ukrajinských provinciích“. Právě odtud pocházejí skoro všichni ruští liberálové a reformátoři – počínaje Nikitou Chruščovem, pocházejícím z etnicky ukrajinské Kurščyzny, a konče Michailem Gorbačovem, opět z etnicky ukrajinské Kubání. Mimochodem většina církevních reformátorů a filozofů pocházela rovněž odsud – celá slavná škola konce 19. a začátku 20. století, která se jednoznačně vymykala zákonům pravoslavné ortodoxie, a hlavně jejíž samotná existence byla v zásadním rozporu s tradičním antiintelektualismem ruského pravoslaví.

> Mnohasetletá existence na civilizačním pohraničí je příčinou dramatické rozervanosti ukrajinské psychiky. Psychiky, jež se pohybuje mezi dvěma zcela nesourodými hodnotami a s tím spojenými modely chování. Publicisté to nazývají „postsovětskou schizofrenií“, sociologové – „sociální ambivalencí“, vychytralí politici – „mnohovektorismem“ či „hledáním vlastní cesty“, veselí postmodernisté – uvědoměním si „relativity různých pozic“ a „připraveností přehodnotit všechny postoje“.

Polská katolická nákaza byla rozesetá po tomto území a jako neviditelný virus napadala lidi, které je jen stěží možné podezřívat z nadměrných propolských či prokatolických nálad. Těžko říci, kde se ta nákaza vlastně skrývala. Uniatská (řeckokatolická) církev byla v Ruské říši zlikvidována ještě v první polovině 19. století, polský majetek byl téměř do posledního zkonfiskován po dvou neúspěšných anticarských povstáních, polská lycea a gymnázia byla zavřena, polské kostely zničeny částečně za cara, ale především za bolševiků, paláce byly vypáleny i s jejich starobylým nábytkem, sbírkami knih, několikasetleté parky byly vysekány, z polorozbořených zámků byly udělány kasárny nebo konírny a dva miliony polských obyvatel Ukrajiny byly deportovány na západ, východ, nebo na onen svět.

Dokonce i na Západní Ukrajině, „osvobozené“ sověty teprve v roce 1939, byly stopy po polském obyvatelstvu velmi pečlivě vymazávány. V podstatě až po ukončení školy (ukrajinské, tak jak to bylo zvykem ve Lvově) jsem pochopil, že většina mých spolužáků měla polská příjmení - Sledz, Dufanec, Zackevyč, Ščensnovyč, a teprve po skončení dvou vysokých škol jsem se dozvěděl, že Ukrajinců v předválečném Lvově bylo pouze 20% a že třetinu jeho obyvatelstva tvořili židé – a polovinu právě Poláci.

Mluvit o polském Lvově, a tím spíše o politické kultuře či, nedej bože, civilizační polskosti velké části Ukrajiny bylo absolutně nemožné. Ukrajinští nacionalisté i ruští bolševici byli v této otázce až dojemně jednomyslní. Koncem 80. let a na začátku let 90. měli ukrajinští antisovětčíci výraznou převahu pouze na západě Ukrajiny – v historických hranicích II. Rzeczi Pospolité. Začátkem 21. století se však jejich vliv, jak ukázaly parlamentní a později i prezidentské volby, povážlivě rozšířil na jih i východ – až k nejvzdálenějším hranicím I. Rzeczi Pospolité, které nyní lemují hranice Kirovohradské, Poltavské a Sumské oblasti. Zda se tento ukrajinský (a evropský) „Západ“ rozšíří dále na jih i východ, do stepní zóny „divokého pole“, kde nikdy žádná Rzecz Pospolitá nebyla, do míst, kde znali pouze Osmanskou a poté Moskevskou říši, lze jen těžce předvídat.

Myslím si však, že Ukrajinci, kteří právě na území někdejší Rzeczi Pospolité hlasovali v prezidentských volbách za Juščenka a demokratické strany, si ji přece jen musí pamatovat, a přinejmenším vědět, jak velký civilizační rozdíl je mezi někdejšími a pozdějšími správci, kte-

ří posléze na tomto územím vládli. I když moc nevěřím na genetickou paměť – hezké téma pro básníky a publicisty, ale absolutně nespolehlivé pro politiky a politology –, přece jenom musím připustit, že kolektivní paměť existuje na mikroúrovni, na úrovni běžného charakteru – stejného, který Kyryla Petrovyče Špaka nutil k nekonečným, beznadějným a pro něj osobně nevýhodným soudním přím, a to kvůli na první pohled totálním maličkostem. Připouštím, že právě tato kolektivní paměť povzbudila miliony Špakových potomků vyjít do ulic na podzim roku 2004, a také kvůli nějakým zcela beznadějným a možná i pro ně nevýhodným věcem, které pro většinu jejich sovětských exspoluobčanů nepředstavovaly nic důležitého. Prostě měli pocit, že jejich práva byla porušena, ale především - že tato práva mohou zcela legitimně obhájit.

Nejzajímavějším zjištěním tehdejších dnů bylo však to, že tentýž pocit měli i soudci Nejvyššího soudu, kteří se zcela neočekávaně zachovali tak, jako kdyby celý život pracovali v Rzeczi Pospolité a ani jeden den v Moskevském carstvu.

IV.

Ale Moskevské carstvo z tohoto území nikam nezmizelo, stejně tak jako nezmizela ani Rzecz Pospolitá. Udrželo se nejen v nespočetných památnících Lenina a podobné koloniální veteši dodnes neuklizené z Ukrajiny. Ono se, jak velmi sarkasticky podotkl před několika lety Jurij Andruchovyč, uchovalo v mozkových hemisférách, na úrovni šedé kůry mozkové, v nervových buňkách milionů homo sovětikus.

Mnohasetletá existence na civilizačním pohraničí je příčinou dramatické rozervanosti ukrajinské psychiky. Psychiky, jež se pohybuje mezi dvěma zcela nesourodými hodnotami a s tím spojenými modely chování. Publicisté to nazývají „postsovětskou schizofrenií“, sociologové – „sociální ambivalencí“, vychytralí politici – „mnohovektorismem“ či „hledáním vlastní cesty“, veselí postmodernisté – uvědoměním si „relativity různých pozic“ a „připraveností přehodnotit všechny postoje“.

Takováto existence si může zároveň přát nezávislou Ukrajinu i obnovení Sovětského svazu, integraci do EU i připojení k rusko-bělorusko-kazašskému Jedinému Ekonomickému Prostoru, demokracii i autoritarismu, tržní ekonomiku i státem regulované ceny, obrození ukrajinského jazyka a kultury i další dominaci ruštiny.

Ukrajinci se bojí změn, protože jim žádné změny nikdy život neulehčily. Proto když už si tedy jednou musí vybrat nezávislost, tak ať v její čele pro každý případ stojí starý komunistický boss, když už tedy musí přijmout nový žlutomodrý prapor, tak by bylo dobré přišpendlit k němu i kus toho starého rudého, když už musí mít nový erb, tak možná by nebylo od věci připojit k nacionalistickému trojzubci i srp a kladivo, no a co se týče nové národní hymny, tak by vůbec bylo nejlepší, kdyby neměla žádný text, aby, nedej bože, nedráždila ruské uši poloviny obyvatelstva.

Při diskusi o politice EU vůči „novým sousedům“ a o vhodnosti házení do jednoho pytle takových zemí jako Rusko a Maroko, Bělorusko a Egypt Josef Langer poznamenal, že nehledě na opravdu velké a všem dobře známé rozdíly mezi těmito zeměmi, jsou si tyto země z pohledu EU konceptuálně blízké tím, že všechny jsou „více či méně vtažené do otevřené občanské války, a to z důvodu přijetí či nepřijetí západních hodnot." EU v případě těchto zemí čelí jiná duchovní síla – ortodoxní islamismus v jednom případě a pravoslavný neosovětismus v případě druhém.

Asi tak před dvěma roky při diskusi o politice Evropské Unie vůči „novým sousedům“ a o vhodnosti házení do jednoho pytle takových zemí jako Rusko a Maroko, Bělorusko a Egypt, Moldávie a Libanon Josef Langer poznamenal, že nehledě na opravdu velké a všem dobře známé rozdíly mezi těmito zeměmi, jsou si tyto země z pohledu EU konceptuálně blízké tím, že všechny jsou „více či méně vtažené do otevřené občanské války, a to z důvodu přijetí či nepřijetí západních hodnot“. Protože „Evropské unii v případě těchto zemí čelí jiná duchovní síla“ – ortodoxní islamismus v jednom případě a rusko-východoslovanský pravoslavný neosovětismus v případě druhém.

A proto do té doby, než Turecko a Ukrajina neukončí tuto vnitřní „občanskou válku“, tento dramatický „střet civilizací“ – na svém vlastním území a ve svých vlastních nervových buňkách –, zůstanou pro Evropu Orientem – třeba sympatickým, třeba i přátelským, možná všemi možnými způsoby přidružovaným, ale civilizačně odlišným, tudíž cizím.

Středoevropská identita už není, ale možná zase bude

Patnáct let se zabývám střední Evropou, takže se mi to píše velice těžce, ale neměli bychom si nic nalhávat. Středoevropská kulturní identita neexistuje.

Existuje cosi jako společné dějiny. Jejich základem, alespoň tady ve střední Evropě, je společný historický prožitek, který nám přineslo rakousko-uherské císařství. To ve svém rámci obsáhlo všechny národy středoevropského prostoru, nebo alespoň jejich části. I když alespoň tady v České republice stále přetrvává pohled na Rakousko jako na „žalář národů", v objektivní historiografii se už prosazuje pohled na mocnářství jako přinejmenším v jeho závěru překvapivě demokratické, liberální soustátí. A to především co se jeho „předlitavské" části týče. V Uhersku, „Zalitavsku", které trpělo snahou o vytvoření jednotného „uherského národa", to bylo trochu jinak.

Šance na budování

Konec devatenáctého století a první dekáda století dvacátého přinesly proto Čechům, Polákům, Ukrajincům, Chorvatům a Slovincům období stability a šanci na budování svých politických i kulturních elit. Dobu, která se bohužel neměla v některých případech po dlouhá desetiletí opakovat. O tom, jak významné bylo toto období pro Maďary, pro něž představuje vrchol jejich tisíciletých dějin, není třeba se šířit.

Přestože se tato doba označuje jako „jaro národů" a šířící se nacionalismus je jedním z hlavních znaků tohoto období, všechny rodící se národní kultury se vzájemně ovlivňovaly. A to nejen v rámci jednoho státního útvaru, ale i přes hranice, které před oním stoletím byly zcela prostupné. Především pro národní elity nebyl problém působit část života v carském Rusku, vilémovském Německu a prožít ještě pár let v Paříži. A byla to i nutnost vzhledem k tomu, že některé národy, jako Poláci, Ukrajinci, ale i Němci (za něž se pokládali i dnešní Rakušané), byly rozděleny do několika států a je-

jich kultura se nemohla bez intenzivního kontaktu přes existující hranice dále rozvíjet.

V tomto období byla ukrajinská kultura součástí kulturního středoevropského života stejně přirozeně, jako je dnes slovenská nebo česká. V Haliči se poměrně úspěšně podařilo vyřešit rozdělení existujících institucí mezi Poláky a Ukrajince. I když Poláci díky své silné politické elitě dosáhli v některých oblastech neodpovídající převahy.

Halič se tak stala jak polským, tak ukrajinským „Piemontem", což je situace v dějinách ojedinělá. Když k tomu připočteme i to, že se stejné území stalo rovněž základem pro židovské obrození a sionismus, je role této části Evropy na přelomu devatenáctého a dvacátého století skutečně výjimečná.

Přestože v českých zemích či ve Vídni se na Halič – a především její východní část – hledělo jako na zaostalou, vzdálenou část monarchie, bylo to dáno spíše tehdejší vyspělostí českých zemí a hlavního města monarchie než civilizačním handicapem Haliče.

Období po první světové válce bylo dobou vzájemného znovuobjevování a popírání společných kořenů. Rozpad Rakousko-Uherska, polsko-ukrajinské války, včlenění větší části Ukrajiyny do Sovětského svazu – to všechno zpřetrhalo kulturní vazby, které zde byly. Druhá světová válka – s holocaustem, miliony obětí, krutými boji mezi Poláky a Ukrajinci či vyhnáním více než deseti milionů Němců – prakticky střední Evropu zničila.

Jak vězni po odchodu z kriminálu

Fakt, že celý střední region s výjimkou Rakouska byl součástí sovětského bloku, měl na rozvoj středoevropského povědomí daleko menší vliv než společný zážitek z monarchie. Je to dáno hlavně tím, že zatímco Rakousko-Uhersko znamenalo ve svém vrcholném období posunutí některých oblastí monarchie na samou špici evropské kultury, čtyřicet let komunismu byl propad. Byla sice lepší období – konec šedesátých let v Československu, pár let chruščovovského tání a perestrojka v Sovětském svazu, období uvolnění v Polsku a Maďarsku –, ale celkově se dá říci, že to byl v souhrnu pád, doba temna. Společného temna. Dokonce i hranice mezi státy komunistického bloku byly často neprostupné. Hlavně pro představitele režimu nepříjemné kultury.

Po pádu komunismu a rozpadu Sovětského svazu jsme se od sebe vzdálili tak, jak se vzdalují vězni po odchodu z kriminálu. Visegrád i se svým kulturním fondem je sice chvályhodnou, přesto však svým dopadem omezenou snahou obnovit středoevropský rámec kultury. Kultury, která dnes musí vzdorovat globalizaci Harry Potterů, amerických akčních filmů a jiné popkultury. Ukrajina a ukrajinská kultura je pro obyčejného Čecha nebo Maďara daleko vzdálenější než čínská kinematografie.

Jedinou záchranou je vzájemná turistika, která se rozvíjí stále více. A skvělé je, že především mezi mladými lidmi. Když Slovák přijede do Lvova, pochopí že tato země je mu blízko. Daleko blíž než mrakodrapy v Šanghaji. Takže nelamme hůl. Středoevropská kulturní identita není, ale třeba ještě někdy zase bude.

Ukrajina na konci světa

Historií často zkoušená Ukrajina strádala zpravidla stranou pozornosti „civilizovaného“ světa. Je to paradox, neboť se cílem těch, co si ji nárokovali a za cenu jejích nesmírných lidských ztrát pokoušeli podrobit, stávala právě pro svou ústřední geografickou polohu mezi dvěma důležitými celky – Ruskem a střední Evropou. Země již patnáctým rokem prožívá svou národní obnovu a k té se nutně vážou pokusy o sebevymezení na mapě dnešní Evropy. Není ničím novým, že svobodné národy východní Evropy, jež za studené války byly násilně připoutané k Východu, nyní samy sebe usilují vřadit do Evropy střední. Co je ale střední Evropa a nakolik je oprávněné hledat v ní i Ukrajinu?

Jeden vtip říká, že střední Evropa je ta část kontinentu, která je v očích Západu příliš východní a pro Východ zas již na západě. Anekdota využívá toho, že střední Evropa není zeměpisně ohraničená, a její vymezení tedy zůstává vágní. Historicky šlo o země, které spojoval strach z osmanské a ruské říše, a které přitom až do první světové války charakterizovala vysoká míra konzervatismu ve srovnání se Západem, který přijal liberální myšlení nejprve díky svým obchodním stykům se zámořím a posléze pod vlivem francouzské revoluce. Pro takzvanou střední Evropu je příznačná linie styku německého a slovanského živlu stejně jako značná koncentrace židovského a cikánského obyvatelstva; tyto znaky však platily jen do nástupu holocaustu a poválečných etnických přeměn v regionu. Pak je tu ještě definice státně-historická. Ta se opírá o velké říše, které střední Evropě dominovaly v minulosti, z nichž nejživější v paměti je ta habsburská. Z tohoto hlediska je několik oblastí západní Ukrajiny – východní Halič, severní Bukovina a karpatský region – kulturními pozůstatky, mentalitou i nostalgií částí „naší“ střední Evropy (kdo by snad zapochyboval o tomto tvrzení, měl by navštívit kteroukoli ze lvovských kaváren). Jsou totožné s převahou řeckého katolicismu, což podporuje definici Samuela Huntingtona, který kladl důraz na linie dělící náboženské konfese.

Na stráži evropské civilizace

Ukrajinci začali uvažovat o svém postavení v Evropě mnohem dříve než s nástupem glasnosti a vítězstvím státnosti. Od novověku čelila Ukrajina geografickému problému: její východní okraj tvořila nechráněná step, a dokud nebyla zabezpečena proti nájezdníkům z východu, nemohlo se osídlování jihovýchodních oblastí dnešní Ukrajiny rozvíjet. Tato okolnost propůjčila ukrajinské politické geografii důležité téma, sdílené ostatně s dalšími východoevropskými národy stojícími na periferii – Polskem, Maďarskem, Chorvatskem, Rumunskem a Gruzií: je jím představa Ukrajiny jako antemurale, tedy dle slov historika Mychajla Hruševského valu, „střežícího evropskou civilizaci před asijskými hordami“. Dáme-li za pravdu Hruševskému, pozbude slavná definice Evropy od Atlantiku až po Ural francouzského prezidenta Charlese de Gaulla své platnosti: její hranice by ležela na Donu, tam, kam ji umístil již řecký zeměpisec Ptolemaios. A o něco moderněji vyjádřil Hruševského myšlenku v roce 1996 bývalý ukrajinský prezident Leonid Kravčuk, když diskutoval možnost Zjuganovova vítězství v ruských prezidentských volbách: „(Ukrajina) se může stát silou, která zachrání Západ před komunismem.“

MeziEvropa

V případě Ukrajiny vždy záleželo na směru, ze kterého přicházel útočník. V obou případech ukrajinské teritorium leželo oběma velmocím usilujícím o vládu nad Evropou v cestě – a v jejich očích také u nohou. Nebyl to vždy jen jeho „asiatský“ soused; zatímco ruské říši otvíralo vlastnictví Ukrajiny cestu do střední Evropy, Německu za první světové války pak poskytovalo výspu jeho plánované Mitteleuropy proti Rusku a za druhé světové války přímo odrazový můstek k dobytí Sovětského svazu.

Mitteleuropa či Zwischeneuropa (tj. „mezievropa“) byla německou myšlenkou z přelomu 19. a 20. století. Spis Grossdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950 z roku 1895 požadoval přidružení Rakousko-Uherska k Německé říši, a to nejprve prostřednictvím celní unie, posléze i hospodářsky a státoprávně. Na východě měla vzniknout nová království, polské, rumunské, jihoslovanské a ukrajinské, přičemž německá nadvláda by zde byla zabezpečena personální unií s Rakouskem a důslednou germanizací slovanského obyvatelstva.

Kdo drží Kyjev, má klíč k Rusku

Liberálnější Paul Rohrbach zas volal po osvobození neruských národů z pout carského impéria a Ukrajina mezi nimi měla tvořit jakousi předsunutou základnu bránící ruské expanzi na západ. Slavná je jeho věta z roku 1897: Ten, kdo drží Kyjev, má klíč k Rusku. Tato konkrétní myšlenka našla své zastánce kolem ideje Mitteleuropy, tedy projektu nové střední Evropy složené ze států mezi Francií a Ruskem, řízených Německem a spojených navzájem pevnými hospodářskými vazbami. Za první světové války volali její stoupenci po zničení Ruska preventivním vojen-

ským úderem a přičlenění jeho západních teritorií k území Centrálních mocností. Například Albrecht Penck považoval v roce 1916 Ukrajinu až po Dněpr za Mitteleuropäisch, tedy středoevropskou, vše za ním už byla Hintereuropa (volně přeloženo něco jako zadní dvorek Evropy). Obdobný postoj v principu zastával i polský předák Józef Pilsudski, který chtěl aliancí států od Finska až po Kavkaz pod vedením Polska vystavět bariéru proti sovětskému Rusku – Ukrajina měla zde tvořit federativní článek tohoto útvaru. Výčet vizí tohoto druhu zdaleka není vyčerpán, Ukrajině bylo ostatně přisouzeno prominentní místo v zahraničněpolitickém plánu předního nacistického ideologa Alfreda Rosenberga, stačí však omezit se na konstatování, že z nich nebylo nic. Pro ruské kolonizační plány skončila anabáze první poloviny 20. století happy endem.

Eroasijská entita

Když koncem 80. let minulého století v souvislosti s korozí sovětského systému začala idea střední Evropy znovu získávat na síle, pro Ukrajinu v ní již nebylo místa. Václav Havel dokonce počátkem 90. let rezolutně přisoudil Ukrajině místo v „euroasijské entitě“, nikoli v „euroatlantickém regionu“. Dlužno ale dodat, že Ukrajina dlouho nedávala mnoho podnětů k jinému stanovisku.

Úsilí o ukrajinskou přináležitost ke střední – a tedy – Evropě však nekončí ani s 21. stoletím. Záměrně používám slovo úsilí, neboť Ukrajina se v duchu uvedených definic střední Evropy vejde do tohoto prostoru ve všech případech jen svou západní částí. Jak ovšem ukázaly dějiny, střední Evropa zůstává Kunderovými slovy „nejistou zónou malých národů mezi Ruskem a Německem“; bez věrohodné a prosperující Ukrajiny zůstane ještě nejistější. Teprve až budeme moci říci, že se demokracie etablovala „od Atlantiku až po Ural“, ztratí pojem střední Evropa svůj význam. A my si spolu s Ukrajinci oddychneme.

téma:

Rejdy UPA

Šelmy v lidské paměti

David Svoboda

Znovu jsme to my Češi zažili docela nedávno, když se v moravských Beskydech začalo potulovat velké dravé Cosi. Zachycené šlépěje a ohledání ovčích „obětí" naznačily, že se krajem potuluje puma. Od koho a jak vyvázla na svobodu? Kam má namířeno a na koho si příště troufne? O co jí vlastně jde?

Přesuňme se v čase nazpátek až do suchého léta 1947. Ze Slovenska se k nám plížil zoufalý a ozbrojený Kdosi. Pohyboval se v tlupách, mluvil divnou řečí a měl docela jiné starosti než zbytek populace. V patách mu byl horší nepřítel než tisíce státních ozbrojenců: jeho vlastní pověst. Těch necelých šedesát let se přemostilo v očích průměrného Čecha dvěma psychologickými analogiemi: zvířecí a lidskou. V roli štvané šelmy byli tehdy lidé jdoucí odněkud někam, s torbami napěchovanými vlastní minulostí. „Benderovci", jak byli pokrouceně nazýváni, přišli pro hlasatele nových pořádků právě včas. Názorně pokryli dobovou poptávku po diverzantech a pohrobcích fašistických sil usilujících o podkopání křehkého míru.

Pravdu o tehdejších časech měla Čechům vyjevit již jejich blízká budoucnost. Ta o Ukrajinské povstalecké armádě, jejíž části tehdy Československem procházely ve snaze dostat se na Západ, jim ale dodnes uniká. Na vině je naše tradiční nepřístupnost k problémům, které hřímají na východ od nás, v končinách, jichž se fobicky straníme ve snaze přimknout se okatě k západnímu kulturnímu okruhu. V roce 1947 nás v banderovském převleku navštívila Prozřetelnost. Její řeč bývá přístupná jen prorokům anebo jejich opožděným nástupcům – historikům. Jen na nich leží dnes téměř neřešitelný úkol – posoudit boj lidí, kteří se ocitli sami v aréně dvou totalitních šelem, aby s nimi svedli nerovný boj, přičemž se sami chopili šelmích metod. Museli? Nemuseli? Co nám tehdy chtěli sdělit? Pokusit se vysvětlit to je sousto větší než ona zatoulaná puma v Beskydech. Z šelmy totiž člověka neuděláš; z člověka šelmu ano...

Československé rejdy UPA: pokus o export revoluce

Na jaře roku 1945 slavil svět vítězství nad německým fašismem a s velkými nadějemi vzhlížel do budoucna. Pro země střední a východní Evropy však tato budoucnost nepředstavovala žádnou jistotu a jejich obyvatelstvo jen stěží dokázalo porozumět vznikající situaci. Téměř okamžitě po osvobození se zde začaly uskutečňovat narychlo sešité reformy – agrární, ústavní, průmyslová, změny v kulturní politice. Samozřejmě jen málokdo v těchto procesech spatřoval další pokus o nastolení závislosti národů tohoto regionu – tentokrát na Moskvě.

Kromě Polska, pobaltských zemí a Ukrajiny – tj. zemí, které již měly svou hořkou historickou zkušenost s „osvobozením statečnou Rudou armádou" – proběhly tyto změny v podstatě bez většího odporu místních politických elit či širších vrstev obyvatelstva.

Největší ohnisko odporu vzniklo na území západní Ukrajiny. Tam se už od doby německé okupace velice dynamicky rozvíjel osvobozenecký boj vedený Organizací ukrajinských nacionalistů (OUN) a jí vytvořenou Ukrajinskou povstaleckou armádou (UPA). Stalinismus, který se v roce 1944 znovu vracel na Ukrajinu, zde narazil na výjimečně dobře organizovaný podzemní odboj, který se ke všemu těšil velké podpoře místního obyvatelstva a který již měl několikaletou zkušenost boje s polskou a německou okupací. Když se ani opravdu početné vojenské síle, která sem byla povolána, nepodařilo zničit povstalecké nálady, zahájila Moskva tvrdou informační válku, jejímž cílem bylo vykreslit ukrajinské povstalce jako posluhovače Hitlera, a zkompromitovat je tak v očích vlastního národa i celého světa. To, že se v této válce nebojovalo o konkrétní body na mapě, ale o duši národa, si uvědomovali i ideologové ukrajinského osvobozeneckého boje. Proto kromě reálného ozbrojeného boje proti totalitárnímu režimu povstala ještě jedna neméně důležitá fronta války – fronta ideová, jejímiž nejdůležitějšími úkoly bylo rozšíření idejí ukrajinského osvobozeneckého boje i za hranice Ukrajiny a vytvoření fronty pro společný boj národů utlačovaných Moskvou. Po ukončení druhé světové války, kdy byla polovina Evropy ponechána na pospas Stalinovi, bylo víc než jasné, že očekávat pomoc proti sovětské expanzi od tzv. západní demokracie by bylo jen ztrátou času. Proto ideologové OUN vytvořili pro národy střední a východní Evropy koncepci národnědemokratické revoluce, která měla zastavit jejich postupné vtahování do stalinské totality. Samozřejmě samotná koncepce nestačila, bylo nutné najít cesty, jak informace o ní rozšířit a připravit základnu pro společný boj. Tento úkol byl uložen vojensko-propagandistickým „rejdům" (diverzním výpravám). Oddíly UPA měly tyto rejdy uskutečnit na území Polska, Československa, Rumunska a Běloruska. Proběhly rovněž rejdy na Litvu a dodnes zůstává nezodpovězena otázka rejdů do Maďarska.

Okno do svobodného světa

Československo, především jeho slovenská část, mělo výsadní postavení v realizaci výše uvedené koncepce. Ve vztazích mezi Ukrajinci a Slováky nebyly tak ostré antagonistické momenty jako kupříkladu mezi Ukrajinci a Poláky nebo, samozřejmě v mnohem menší míře, mezi Ukrajinci a Maďary či Rumuny. Důležitou roli sehrávala rovněž specifika vnitřní politiky země – značná část společnosti v tomto případě nebyla nakloněna ztrátě nezávislosti Slovenska a právě tato část obyvatelstva se mohla stát základnou pro rozvoj antikomunistického boje. V podstatě do roku 1948 politický život Čechoslováků nezaznamenal příliš velký vliv Moskvy, tak jak to bylo v jiných státech tohoto regionu, a pořád zde existoval celkem svobodný tisk či reálná stranická alternativa komunistům (jde především o slovenskou Demokratickou stranu). Nejpodstatnějším faktem, jenž upoutal ukrajinské povstalce, však bylo to, že z geografického hlediska Československo představovalo okno do svobodného světa, světa za „železnou oponou".

Prakticky okamžitě po skončení druhé světové války, v létě 1945, byly zahájeny přípravy k prvnímu rejdu UPA na území Slovenska. Povstalci velké zkušenosti s takovými akcemi neměli, protože doposud se podobné zahraniční rejdy uskutečňovaly pouze na území Polska a Běloruska, kde upisté mohli počítat s pomocí místního ukrajinského obyvatelstva (jednalo se především o jídlo, rozvědku, orientaci). Na neznámém území Slovenska museli spoléhat především na své síly a výsledky práce se slovenským obyvatelstvem. Neznalost prostředí měla nahradit dlouhodobá teoretická příprava. Jako základ pro tuto teoretickou přípravu sloužilo „Krátké poučení pro ty, kteří jdou rejdem na Slovensko", které speciálně pro tento rejd připravil referent propagandy OUN pro oblast Zakerzoní Vasyl Halas. Cílem bylo propagování ideje společného antibolševického boje. Povstalci měli za úkol obsáhnout co možná největší území a přitom se

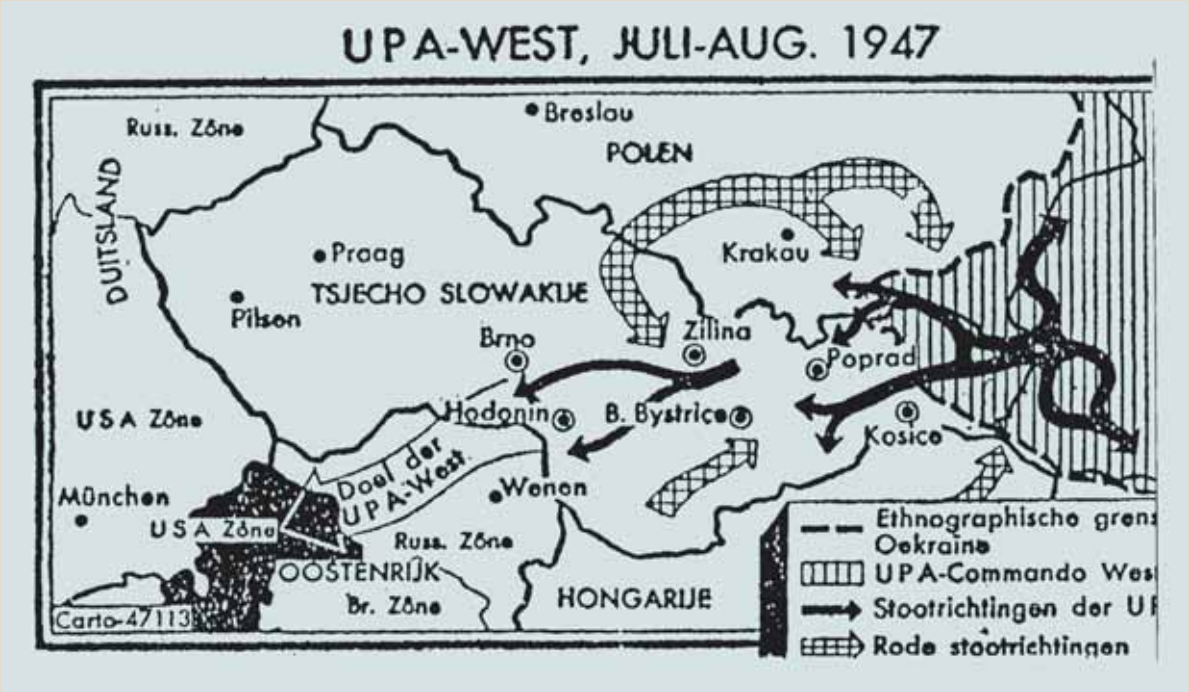

Mapa rejdů UPA na Západ, kterou otiskly holandské noviny „Trocede Blad“ 7. 9. 1947.
Reprint z nížky V. Vjatrovyče „Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny“.

vyhýbat ozbrojeným střetům s místní armádou a Státní bezpečností. Protože tento rejd byl specifický, prošli školením všichni účastníci akce. Velmi zajímavá byla témata přípravy: „Způsob vedení propagandy na vesnicích“, „Dobré mravy a hygiena“, „Chování na vesnici a v čase rejdu“, „Chování a propaganda povstalce mezi Slováky“, „Týdenní politický přehled“, „Fronta utlačovaných národů“, „Universál UHVR“, „Úkoly a cíle UVO, OUN, UPA, UHVR“, dodatečně se uskutečnily i lekce z dějin Ukrajiny. Tzn. k realizaci hesla „Během rejdu je každý povstalec UPA propagandistou“ se stavěli se vší odpovědností.

Vojenskou přípravu prvního slovenského propagandistického rejdu uskutečnil velitel 24. taktického oddílu UPA Jaroslav-Dmytro Vitovsjkyj-Andijenko, s krycím jménem Makivka. Rejdu se měly účastnit dvě sotni (setniny), Zmiji a Zavediji, z Podkarpatské jednotky (kuriň) a sotňa Bulava. Samozřejmě jediným kritériem pro výběr vojáků do akce byly pouze jejich bojové zkušenosti, a tyto oddíly prokázaly největší zručnost v boji s oddíly NKVD v období 1944-1945.

V noci z 22. na 23. srpna povstalci v počtu téměř 500 mužů nepozorovaně překročili polsko-československé hranice. Poté se rozdělili na malé skupinky a rozplynuli se po malých vesnicích. To, že zabrali opravdu velké území, a také to, že byli nesmírně operativní, vytvářelo dojem, že se jedná o mnohem početnější skupinu – v dokumentaci československé armády se uvádí počty vyšší než šest tisíc vojáků. Povstalci se pohybovali po mezilaborském, stropkovském, sabinovském, giraltovském, spišském, humenském, bardějovském a svidnickém okrese. O jejich příchodu se prakticky okamžitě dozvěděly místní úřady a Státní bezpečnost. Není divu, povstalci používali k přesunu místní komunikace, a to i během dne, ve vesnicích shromažďovali velké počty lidí a na těchto shromážděních prováděli své propagandistické seance. Nehledě na toto popravdě drzé chování místní úřady neprokázaly velkou snahu a schopnost. Koncem srpna po ohlášení, že na území vtrhlo neznámé vojenské seskupení, byla do Humenného převelena desátá divize československé armády a byla zde soustředěna veškerá možná vojenská síla, která však, jak se ukázalo, nestačila. Pro boj s UPA byla vytvořena dokonce speciální jednotka SAMO, kterou tvořilo 120 vojáků. Výsledek byl ale takový, že po vykonání své práce se v polovině září upisté vrátili zpátky na rodné území, aniž byli donuceni podstoupit jediný vojenský střet s místní armádou nebo jednotkami Státní bezpečnosti. Samozřejmě značně k tomu přispěla i nechuť vojáků místní armády vyhledávat boje s povstalci a také velmi dobrá informační pomoc od místního obyvatelstva. V podstatě jak dokumenty povstalců, tak i dokumenty československé Stání bezpečnosti svědčí o výjimečně dobrých vztazích mezi povstalci a místním obyvatelstvem.

Úspěšnost prvního slovenského rejdu podněcovala povstalce k jeho opakování. Už v zimě 1945-46 byla zahájena příprava k druhému. V této době byla mezinárodní situace víc než napjatá. Po projevu Winstona Churchilla ve Fultonu 5. března 1946 bylo jasné, že svět se rozdělil na dva nepřátelské tábory a pro antisovětská hnutí tak svitla naděje na podporu ze Západu. Důležitým faktorem, který rovněž podněcoval k druhému rejdu na jaře 1946, byly chystané parlamentní volby v Československu.

Celkem se této akce zúčastnilo kolem tisíce vojáků, jejichž základ tvořily tři povstalecké setniny: Volodymyra Hoška – Myrona, účastníka a jednoho z velitelů prvního rejdu, Vasyľa Šyškanynce – Bira a Didyka – skutečné jméno neznáme, velení poslední skupiny se v čase rejdu ujal Karmeljuk – skutečné jméno je

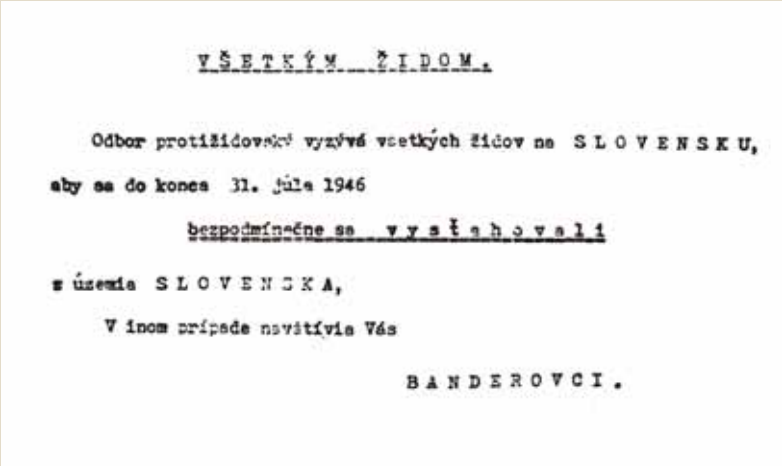

VŠETKÝM ŽIDOM.

Odbor protižidovský vyzývá všetkých židov na SLOVENSKU, aby sa do konca 31. júla 1946

bezpodmínečne sa vysťahovali

z územia SLOVENSKA,

V inom prípade navštívia Vás

BANDEROVCI.

Provokační antisemitský leták podepsaný jménem banderovců. Představitelé ukrajinského odboje se takto nepodepisovali na žádném ze známých dokumentů.

Generál Julius Nosko (vlevo) – velitel skupiny Teplice, která se proslavila tvrdostí v boji proti rejdujícím skupinám UPA.

také neznámé. K druhému rejdu byl připraven a vytištěn velký počet propagandistické literatury v českém i slovenském jazyce a také dopis od ukrajinských povstalců prezidentovi Československa Edvardu Benešovi. Celkem se jednalo asi o dvacet druhů propagandistické literatury, ze kterých každý povstalec nesl ve svém batohu po deseti kusech. Zbytek literatury se nacházel v táboře. V noci ze 6. na 7. dubna povstalci překročili hranice a poté každá ze tří skupin vyrazila po předem vyznačené trase. Během několika týdnů prošli povstalci několik set kilometrů slovenského území, kde navštívili 106 slovenských vesnic. Stejně jako v prvním rejdu i tentokrát se prováděla antibolševická propaganda s důrazem na společný boj. Silná antikomunistická kampaň, kterou ukrajinští povstalci vedli na území Slovenska, měla podle všeho dopad i na volební výsledek Demokratické strany Slovenska, což následně bylo důvodem k nařčení této strany ze „spolčení se s banderovci". Tentokrát již byly akce vedené proti povstalcům adekvátnější. Během dubna 1946 bylo do boje s vojáky UPA povoláno 17 praporů československé armády, celkem 11 200 vojáků s tanky a letectvem. Realizovat tento úkol se ale nepovedlo – až na několik výjimek se upistům celkem dařilo vyhnout se střetnutí s československými vojáky.

Akce ukrajinských partyzánu na území Slovenska přispěla k aktivizaci místních antikomunistických skupin. Jejich vznik a činnost zaznamenává Státní bezpečnost ještě dlouho po odchodu upistů. Jaroslav Staruch, člen vedení OUN pro Zakerzoní, informuje v jednom ze svých dopisů Stepana Banderu o tom, že se upistům podařilo navázat kontakt s místním antikomunistickým podzemím. Bohužel podrobnější informace o tom, s kým přesně, kdy, kde a o čem jednali, nebyly nalezeny.

V následující zimě roku 1947 byla zahájena příprava k třetímu propagandistickému rejdu na území Československa. Jaroslav Staruch připravil speciální, objemnou, propagandistickou brožuru „Bratrskému českému a slovenskému národu". Dílo obsahuje následující kapitoly: „Sociálně revoluční a osvobozenecké tradice ukrajinského národa – vznik UPA a podstata její propagandy", „Ani měšťáci, ani buržoazie, to vesničané tvoří základ ukrajinského osvobozeneckého boje", „Žádna spolupráce s německým okupantem. Německá ideologie je v rozporu s našimi principy", „Antisemitismus", „Náš postoj k ruskému národu a idea slovanského bratrství". Jedním ze základních motivů této práce je prezentace UPA jako hnutí s pokrokovým sociálním a nacionálním programem, hnutí, které by mohlo ovlivnit jiná analogická hnutí střední a východní Evropy.

Povel k pochodu

Přípravu k rejdu však přerušila akce Visla, během které bylo vysídleno z tzv. Zakerzoní kolem 150 tisíc etnických Ukrajinců na severovýchod Polska. Tím vojáci UPA ztratili materiální pomoc a možnosti pro pokračování ve svém boji a navíc kromě toho ztratili také motiv pro boj na tomto území. Za těchto podmínek hlavní vedení UPA vydalo povel k přechodu části zakerzonských jednotek UPA na území SSSR, aby tam pokračovaly v boji, a části nařídilo přejít propagandistickým rejdem přes území Československa do americké zóny v Německu. Cílem tohoto rejdu mělo být prorazit informační blokádu a donést volnému světu zprávy o totalitním režimu v SSSR.

Setniny Hromenka, Burlaky, Lastivky a Krylyče, které měly projít tímto rejdem na Západ, se dostaly do obklíčení ještě na území Polska. Jako první se z něj probojovala setnina Hromenka, která 17. června překročila polsko-československou hranici. Ostatním třem setninám, které se spojily do jednotky, se to po těžkých ztrátách podařilo až po pěti dnech. O něco dříve se pod tlakem polských vojsk ocitla na Slovensku setnina Brodyče, která měla původně přejít do SSSR, ale přechod byl natolik těžký, že ji hlavní velení odvelelo také na Západ. Koncem června přešlo na území Československa ve třech skupinách, které se však pohybovaly samostatně, přibližně 280 povstalců.

Jako první, jak již bylo zmíněno, překročila hranice skupina Mychajla Dudy – Hromenka. Její účastníci vzpomínají, že přes Slovensko se jim procházelo celkem snadno, vojáci spíše odpočívali a nabírali síly po těžkých bojích v Polsku. Těžké vojenské střety začaly až na území Čech – opět téměř každodenní boje, při kterých oddíl utrpěl velké ztráty, sám velitel Mychajlo Duda byl třikrát těžce raněn a na posledním úseku byl prakticky nesen svými vojáky.

Nicméně koncem července a začátkem srpna se setnině Hromenka podařilo uniknout oddílům československé armády. Poslední informaci o jejím výskytu v okolí Brna zaznamenala zpráva mezi 14. a 21. srpnem.

Povstalcům z oddílu Hromenka se podařilo dosáhnou svého cíle. 11. září v 8.30 ráno v okolí Pasova 36 povstalců z někdejších 120 složilo a předalo zbraně vojákům zastupujícího oddílu vojsk USA.

Mnohem dramatičtější byl rejd Burlaky. Právě této skupině bylo souzeno čelit nejtěžšímu úderu československé armády a bezpečnostních sil. Proti Burlakově skupině bylo postaveno 15 tisíc vojáků včetně těžké techniky a letectva. Ve snaze projít přes totálně uzavřený prostor Burlaka rozdělil svůj oddíl do několika skupin, které již měly pokračovat v rejdu samostatně. Toto rozhodnutí zachránilo život mnoha povstalcům, kterým se nakonec podařilo dojít k cíli, ale sám velitel Volodymyr Ščyheľsjkyj – Burlaka měl smůlu. Ocitl se v zajetí, později byl předán polské straně a zastřelen v Rzeszowě. Stejný osud potkal i jiného velitele, Romana Hrobeľského-Brodyče – části jeho oddílu se podařilo uniknout, on sám však byl zajat.

Volodymyr Ščyheľskyj – Burlaka (vlevo) během výslechu

Prolomení blokády

Do historie UPA je vpád roku 1947 zapsán jako Velký rejd. Vojáci UPA uskutečnili bezprecedentní akci. Probojovali se tisíc pět set kilometrů dlouhým horským terénem. Dnes bohužel jak na Ukrajině, tak i ve světě o tom ví jen málokdo, zatímco všichni obdivují partyzány Che Guevary, jejichž nejhrdinštějším činem byl pětisetkilometrový pochod územím Kuby.

Průnik ozbrojených sil neznámé armády za „železnou oponu" tehdy vyvolal opravdovou senzaci v západním světě. Přední evropské i americké noviny detailně popisovaly průběh vpádu ukrajinských povstalců, podávaly informace o ukrajinském osvobozeneckém boji OUN a UPA. Některá vydání, ve snaze trumfnout své konkurenty, přeháněla a počítala vojáky po tisícovkách.

Napjatou politickou situaci v Československu spojenou s přechodem povstalců využili místní komunisté. Přes kontrolovaná média se jim povedlo rozpoutat opravdovou hysterii. Komunistické Rudé právo odkrylo spiknutí „místní reakce s banderovci" a jejich snahu o uskutečnění státního převratu. Zemi zachvátila vlna zatýkání a začátkem roku 1948 se komunistům podařil jejich vlastní převrat, který jim zajistil vládu na více než čtyřicet let. Tato událost byla již posledním dějstvím ve hře o utvrzování prosovětského totalitárního režimu v zemích střední a východní Evropy.

Zahraničním rejdům UPA se nepodařilo dosáhnout svého cíle, totiž exportovat myšlenku protisovětské revoluce. Kromě chyb, kterých se dopustili sami povstalci, jednou z hlavních příčin jejich nezdaru byla nepřipravenost středoevropských národů k takovému boji. Tyto národy si ještě musely projít vlastními stalinskými represemi, ohrožením a ničením vlastní kultury, tlakem Moskvy na jejich vnitřní politiku. Teprve pak se mohly odehrát události roku 1956 v Maďarsku, Pražské jaro 1968, Solidarita 1980 a nakonec i Sametová revoluce a obnovení nezávislosti států tohoto regionu a rozpad SSSR.

Československé rejdy UPA vejdou do historie Ukrajiny jako nejlepší propagandistické akce ukrajinského osvobozeneckého boje. Nejpodstatnější na nich bylo protržení informační blokády, kterou Moskva schválně vytvářela kolem vývoje událostí na Ukrajině. Díky aktivitě ukrajinských povstalců se svět dověděl pravdu o totalitním režimu SSSR a o vytrvalém, ač beznadějném boji Ukrajinců.

Konečně, jak ideologové UPA předvídali, sovětský systém nebyl zničen vnějšími zásahy ani vlivem vnitřních povstání v některé ze svých sovětských republik, ale následkem masových revolučních aktivit národů střední Evropy.

Mýtus o hrůzných banderovcích

Banderovci. Mojí generaci už to nijak nezní. Místo hrůzy a dalších špatných pocitů má v sobě toto slovo pro ty, kteří ho někdy v životě slyšeli, jakýsi nádech romantiky a něčeho tajemného. Generaci mého syna, který teď chodí do třetí třídy, se při vyslovení tohoto názvu nevybaví zřejmě nic. Na východě Slovenska zbyde po této části československé historie prvních poválečných let jen pár pomníčků a v podrobných dějinách bývalého Československa jeden nepříliš dlouhý odstavec.

Přesto u generace mých rodičů ještě vyvolá jakýkoli pokus vykládat historii banderovců a jejich krátké dějiny spojené s Českem a Slovenskem velmi emotivní reakce, jako tomu bylo v případě nedávného článku kolegyně novinářky Petrušky Šustrové. Ta neudělala nic víc, než že se u příležitosti výročí zavraždění Stepana Bandery pokusila vylíčit banderovce nejen v tmavě krvavém světle dosavadního českého výkladu, ale opatrně sdělit čtenářům Lidových novin, že se jednalo i o bojovníky za samostatnou, svobodnou Ukrajinu. „Nechci hodnotit Stepana Banderu; jen se chci přimluvit, abychom si uvědomili, kolik předsudků, polopravd a propagandistických nesmyslů nosíme v hlavě. Mohli – ba museli – jsme se učit, že banderovci byli zločinci," napsala Petruška Šustrová.

„Za co bojovali ukrajinští nacionalisté? Nechtěli být součástí Sovětského svazu, pokládali svou vlast za okupovanou zemi a toužili po nezávislé Ukrajině," dodala Šustrová, kterou jako nositelku vysokého polského vyznamenání nelze pokládat za někoho, kdo by banderovcům nějak výrazně stranil.

Se zlou se potázala. „Většina tehdejších ukrajinských odpůrců stalinismu byla horší sběř než stalinisté," napsal ve své polemice v Lidových novinách Pavel Pečínka. To však není nic proti duchu, v němž o banderovcích píše deník komunistické strany Haló noviny. Nad tím by se dalo mávnout rukou, tyto noviny skutečně čtou pouze skalní voliči komunistické strany. Ale na stále a stále opakovaný seriál Třicet případů majora Zemana se dívaly a dívají celé generace Čechů. A v něm jsou banderovci vylíčeni přesně podle komunistického klišé, které je dává na stejnou roveň s těmi nejhoršími nacisty. Klišé, které přes občasné pokusy o jeho nabourání zůstává pevně zakořeněno v podvědomí mnoha generací. Pokusím se teď vysvětlit, proč.

Polský generál vyznamenává československé důstojníky za zásluhy ve společném boji proti UPA, 1947.

Přestože část ukrajinského, nebo chcete-li rusínského území, byla po dvacet let součástí první československé republiky, s banderovci, melnykovci a vůbec celým ukrajinským národním hnutím, které mělo své kořeny v tehdy polské, ale dříve rakousko-uherské Haliči, se Češi neměli mnoho příležitostí seznámit. Ukrajinské emancipační hnutí na Zakarpatské Ukrajině vyrůstalo z poněkud jiných kořenů než haličské, a pokud bylo tématem, tak především přes negativní prizma pilsudského Polska.

Za druhé světové války, kdy v očích Čechů až na úroveň romantických mýtů vzrostla role Sovětského svazu jako hlavní, když ne jediné záchrany z nacistické okupace, se zprávy o počáteční kolaboraci Ukrajinců či o divizi SS Halyčyna vnímaly jako jednoznačné potvrzení kolaborace banderovců s Hitlerem.

Oficiální politikou exilové československé vlády – a to i její nekomunistické části v čele s prezidentem Edvardem Benešem – bylo vyjít Sovětskému svazu ve všem vstříc. Jen tak si lze vysvětlit předání Zakarpatské Ukrajiny Stalinově Moskvě, které bylo dokonce v rozporu s česko-sovětskou smlouvou, jež zaručovala obnovenému Československu hranice z roku 1938. Dalším krokem, který s touto politikou souvisel, bylo vydávání československých občanů ukrajinského a ruského původu do rukou NKVD. Jednou z nejostudnějších kapitol bylo vydání ministerského předsedy a na několik desítek hodin i prezidenta Zakarpatské Ukrajiny Augustina Vološina do rukou sovětských bezpečnostních úřadů. Vološin, věrný československý

občan a významný politik, zemřel 19. července 1945 v Butyrském vězení v Moskvě.

Není proto divu, že banderovci a jejich aktivity byli vnímáni od počátku zcela negativně. Vytvářeli zónu nestability v poválečné, uklidňující se situaci. Navíc – a to nelze podceňovat – znejišťovali nové hranice Československa. Na počátku roku 1945 totiž pod taktovkou Sovětů, zřejmě jako nátlak na československé orgány, aby se vzdaly Zakarpatské Ukrajiny, Ukrajinci na východním Slovensku vydali výzvu, aby i tato část byla přičleněna k Sovětskému svazu.

Také banderovci pokládali východní Slovensko, tedy ty části, kde Ukrajinci tvořili většinu, za součást „velké Ukrajiny". Při hodnocení tehdejších postojů československých úřadů si je třeba uvědomit vliv komunistů na chod obnovené republiky.

Komunisté už od roku 1945 pod vedením Moskvy připravovali podmínky pro převzetí moci, k němuž došlo v únoru roku 1948. Banderovci byli podobně jako odsunovaní Němci a Maďaři využíváni k vyvolávání nacionalistických nálad a napětí, které se hodilo k omezování demokratických svobod a k útokům na politické protivníky, kteří bránili uchopení moci komunisty.

Stalo se tak především na Slovensku, kde se komunistům nepodařilo zvítězit v „polodemokratických" volbách roku 1946. Údajné napojení činitelů nejsilnější Demokratické strany na řeckokatolickou církev a banderovské podzemí bylo záminkou pro jeden z největších zinscenovaných politických procesů ještě před únorem 1948.

Banderovci své akce sice soustředili na území Polska, avšak několikrát podnikli výpady i na východní Slovensko, kde při největší akci tohoto druhu kontrolovali krátký čas přes padesát vesnic. Tyto „nájezdy" se však nevyznačovaly násilím a brutalitou, jako tomu bylo při bojích v Haliči.

Když v roce 1947 polská armáda rozpoutala na severní straně Biesczad akci Visla, začalo poslední dějství. V něm se československé takzvané pohotovostní sbory SNB zapojily do honu na banderovce, kteří se v bezvýchodné situaci pokusili přejít přes Slovensko, Moravu a jižní Čechy do americké zóny v Bavorsku.

Odhady nasazení českých bezpečnostních sil, vybavených i těžkou technikou, se pohybují v desítkách tisíc lidí. Většina banderovských sil byla zastavena už na hranicích s Polskem. Na ty, kterým se podařilo projít, byl uspořádán pod halasným křikem komunistické propagandy doslova hon. Ve sdělovacích prostředcích to vypadalo tak, jako kdyby Československo bylo napadeno nějakou cizí armádou, přitom podle nejodvážnějších odhadů se území republiky pokusilo přejít asi tisíc banderovských partyzánů.

Členové jednoho z bezpečnostních oddílů před odjezdem na Slovensko, 1947.

Ve své knize o banderovcích Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny, vydané před třemi roky, zmiňuje mladý ukrajinský historik Volodymyr Vjatrovyč i bohužel výjimečný pohled, který prezentoval list Svobodné slovo Národně sociální strany (blízké prezidentu Edvardu Benešovi): „Pár stovek otrhaných štvanců se odněkud z východu snaží projít našimi zeměmi někam na západ. Mají k tomu patrně své důvody. Bylo by opravdu nejmoudřejší je nechat projít tam, kde myslí, že dojdou klidu."

Nestalo se. Po honbě na lidi, kteří Čechoslovákům ve své drtivé většině nikdy nic zlého neudělali, se do Německa probilo jen několik desítek partizánů. I to je zázrak a jejich československá odysea je jedním z velkých příběhů poválečných dějin.

Takto jejich osudy začíná chápat moje generace, která má už k dispozici jiné než komunisty ovlivněné prameny. Ty byly, a to si málokdo uvědomuje, kontaminovány už v období let 1945 až 1948, které lze z dnešního pohledu jen těžko považovat za plně svobodnou a demokratickou dobu. V české národní mytologii však taková podoba přežívá. A s ní přežívá i obraz hrůzných „fašistických" banderovců, kteří se dopustili v roce 1947 strašného zločinu. Chtěli po obdivuhodném boji za svobodnou Ukrajinu uprchnout přes náš stát do svobodného světa.

Banderovci v komunistické propagandě poválečného Československa

Jedním z často využívaných motivů v poválečné komunistické propagandě byli tzv. banderovci - bojovníci Ukrajinské povstalecké armády (UPA). Popisováni byli jako krvelační členové vraždících a rabujících fašistických band, které ohrožovaly Československo po skončení druhé světové války, jejichž pokračovatelé až do roku 1989 usilovali o vznik nezávislé Ukrajiny – tedy myšlenky naprosto nepřijatelné pro Sovětský svaz, kterou bylo třeba diskreditovat.

Tomuto tématu nevěnovala česká historiografie po roce 1989 téměř žádnou pozornost a dodnes se setkáváme s poněkud zjednodušeným a ideologizovaným hodnocením. Jednoznačné ztotožnění „banderovců" s fašismem obsahuje jediná rozsáhlejší práce na toto téma, která vyšla po roce 1989 - Zpráva o Akci B vojenského historika Jana Fialy. O „značném nebezpečí" a „smrti v kabátě se znakem trojzubce" bylo možné naposledy číst v měsíčníku českého ministerstva vnitra Policista v roce 2002. Nejnovější práce na toto téma z pera Jána Mlynárika obsahuje bohužel kromě řady nepřesností a vyložených nesmyslů rovněž značně zjednodušený pohled, který by se dal asi nejvýstižněji popsat jako komunistickou propagandu převrácenou naruby.

Nechci hodnotit složitou historii ukrajinského osvobozeneckého hnutí ani podrobně popisovat akce proti „banderovcům" na československém území. Následující řádky by měly nastínit některé otázky, které s touto problematikou, a především její interpretací souvisí. Jedná se zejména o způsob prezentace ve sdělovacích prostředcích, míru a metody manipulace skutečnosti a otázku, jak tyto události využívala Komunistická strana Československa jak v období před převzetím moci v únoru 1948, tak i v průběhu své vlády do roku 1989. Byli ukrajinští povstalci skutečně nebezpečnými krvelačnými fašistickými zločinci a vrahy, nebo je z nich udělala propaganda? Bojovalo více než 13 tisíc příslušníků československé armády, bezpečnosti a bývalých partyzánů za svoji vlast, nebo spíše za zájmy komunistické strany a Sovětského svazu?

Benderovské nebezpečí

Na rozdíl od Polska neměly oddíly UPA na území poválečného Československa stálé působiště. Na území ČSR poprvé vstoupily v srpnu 1945 na východním Slovensku, kam byly vedením UPA vyslány s cílem propagandisticky působit na místní obyvatelstvo. V souvislosti s působením UPA na Slovensku je zajímavé hodnocení tehdejšího náčelníka oddělení vnější obrany hlavní správy vojenského obranného zpravodajství (HS OBZ) Karla Vaše - druhého nejmocnějšího muže instituce, která se stala nástrojem této strany v prosazování jejího vlivu v armádě. Koncem roku 1947 byl Vaš odstraněn z vojenského zpravodajství, v březnu 1951 propuštěn z armády a zatčen a v červenci 1953 odsouzen pro velezradu k doživotnímu vězení. V žádosti o obnovu soudního řízení z prosince 1955, v níž obhajuje svojí činnost, Vaš mimo jiné uvádí: „Počátkem roku 1946 benderovské nebezpečí se ukázalo v plné síle. Došlo k vraždám, k zapalování domů, k loupežím, k teroristickým akcím, k protisovětské a protidemokratické agitaci mezi místním ukrajinským obyvatelstvem na Slovensku. (…) Volby do parlamentu tehdy byly přede dveřmi, proto v zájmu vítězství KSČ a porážky reakce bylo nutno co nejrychleji a nejúčinněji proti tomuto nebezpečí bojovat." Dále Vaš popisuje svoji účast na schůzce s polským ministrem státní bezpečnosti Radkiewiczem, která se na žádost polské strany uskutečnila počátkem roku 1946 ve Varšavě. Podle jeho líčení se u československého generálního štábu osobně zasadil o výměnu styčných důstojníků, v ČSR jím byl představitel polského ministerstva státní bezpečnosti major Minc (OBZ spolupracovalo s polskou stranou nejen na stíhání příslušníků UPA. Na žádost polské strany například připravilo a realizovalo únos diplomata polského velvyslanectví v Praze, který se údajně připravoval k emigraci na Západ. V roce 1947 byla unesena a předána polské straně sekretářka S. Mikołajczyka). V jiném dopise Ústřednímu výboru KSČ, napsaném poté, co byl tento držitel polského řádu Virtiti Militari koncem roku 1947 odstraněn z vojenského zpravodajství, uvádí, že na návrh jeho oddělení „hlavní štáb soustředil na Slovensku, hlavně v severovýchodních prostorech, silné vojenské jednotky z Čech a Moravy" a vláda přechodně podřídila civilní bezpečnostní orgány v těchto prostorech vojenským zpravodajským orgánům.

Potírání protistátních živlů

Ve skutečnosti se vláda ČSR, konkrétně její předsednictvo, situací na Slovensku zabývalo již 14. prosince 1945, kdy také rozhodlo o posílení vojenských posádek a podřízení jednotek bezpečnosti vojenskému velení. Armáda pak údajně „po-

tírala protistátní živly, odhalovala a předávala k trestnímu řízení osoby, které se v minulosti provinily aktivní fašistickou činností a spoluprací s nepřítelem a zasahovala i do dalších otázek, v jejichž řešení bezpečnostní a správní orgány postupovaly nedbale".

Volby do Ústavodárného národního shromáždění proběhly 26. května 1946 a v celostátním měřítku znamenaly vítězství komunistické strany, která získala 38 % hlasů. Na Slovensku však komunisté skončili „až" na druhém místě se ziskem 30 % hlasů, když je s dvojnásobným ziskem porazila Demokratická strana. Komunisté a instituce, ve kterých měli rozhodující vliv - OBZ a MV -, pak zesílili své úsilí ve zpochybnění realizace poválečné očisty armády. Obě instituce vyslaly na východ země asi dvě stovky svých příslušníků, kteří vyhodnotili situaci na Slovensku jednoznačně negativně. Ve zvláštní zprávě pro prezidenta republiky pak mimo jiné navrhli „nahradit nezpůsobilé, nespolehlivé a podezřelé důstojníky; nebudou-li důstojníci slovenské národnosti, nahradit je Čechy; provádět častější kontroly MNO a hlavním štábem; podrobit revizi činnost slovenské přijímací komise v případech, kdy se důstojníci nezúčastnili odboje; poslat na Slovensko několik českých justičních důstojníků, soudců a prokurátorů; k vyšším velitelstvím na Slovensko přemístit české důstojníky OBZ".

Pražská centrála OBZ v průběhu roku záměrně vytvářela katastrofické scénáře vývoje na Slovensku a v armádě zvláště a ústavním orgánům předkládala argumenty o nebezpečném šíření reakčních tendencí na Slovensku. Vláda ČSR pak i přes nesouhlas Slovenské národní rady rozhodla 31. května o přesunu dvou až tří divizí z Moravy na Slovensko a opačně a nařídila ihned zprostit služby důstojníky slovenské národnosti, kteří se měli ukázat jako nespolehliví. V červnu 1946 bylo na Slovensku nasazeno v rámci skupiny „Ocel", která měla bojovat proti jednotkám UPA, více než 11 000 mužů, do konce listopadu se tento počet snížil na necelé 4 000.

Akce Visla

V druhé polovině roku 1946 a v prvním pololetí roku následujícího se ukrajinští povstalci na východním Slovensku objevovali jen sporadicky. V důsledku operace „Visla" se jejich vyhlídky v Polsku staly beznadějné a velení jim doporučilo odejít na Ukrajinu nebo na Západ. Ať už z rozkazu či vlastní iniciativy se od června pokoušely do Československa projít sotně Hromenka, Brodyče, Bira, Stacha, Burlaky a později i menší skupiny a zbytky dalších sotní. Podobně jako při předchozích akcích se pokoušeli i nyní propagandisticky působit na obyvatelstvo. Dobrým chováním se snažili získat jeho sympatie a spoléhali, že akce z československé strany nebudou vedeny příliš tvrdě a důsledně. Podle výpovědi později zajatého Volodymyra Ščyhelského - Burlaky, jehož sotňa byla považována za nejnebezpečnější, zakázal při postupu ČSR rabovat, vyhledávat boj, nařídil zahajovat palbu jen v případě krajní nutnosti a zakázal týrání zajatců.

Záběry z filmu Akce B, který měl premiéru v roce 1952. Film měl velký úspěch a rekordní návštěvnost – tři miliony diváků.

V létě 1947 začal věnovat soustavnější pozornost problematice výskytu bojovníků UPA na území Československa i tisk. Vesměs se shodoval - podobně jako v téže době v Polsku - v negativním hodnocení ukrajinských povstalců jako „band", které „loupí a vraždí". Běžně používané bylo poněkud zjednodušující a „mytizační" označení „banderovci", často i „benderovci", o nichž však málokdo cokoli věděl. Mnohem aktivnější a agresivnější byl tisk komunistický a s komunistickou stranou sympatizující, který tuto tematiku se stupňující se intenzitou využíval k útokům na jiné strany a zdůrazňoval spojení „banderovců" s fašismem a jejich snahou projít „na Západ", který již v této době začínal být pro tyto listy symbolem zla.

Nechtěným prorokem povahy článků, které se o ukrajinských povstalcích měly v tisku v nadcházejících týdnech objevit, se stal slavný novinář neméně proslulého Perout-

Film známého režiséra Františka Vláčila Stíny horkého léta, který měl premiéru v roce 1978.

kova Dnešku Michal Mareš. Počátkem srpna v článku nazvaném Benderovci se blíží… psal: „Tlupy benderovců - to jsou muži, kteří nemají co ztratit než život, nebo onu trochu naděje, že se jim podaří proklouznout někam do západních oblastí, neboť čím více na východ, tím jistěji jim hrozí záhuba, namnoze i šibenice. Jsou to houfy provinilců vojenských, politických i kriminálních. (…) Jejich cesta směřuje z východu na západ, jednotlivci nebo skupinky se mohou vynořit kdekoli. Jakmile přejdou naše západní hranice, je pro ně po nebezpečí, vracet se jistě nebudou. Ale zatím jsou benderovci mezi námi. A uslyšíme o nich ještě mnoho. Skutečného i fantastického."

Kampaň přiostřuje

O několik dnů později začalo komunistické Rudé právo věnovat „benderovcům" takovou pozornost, pro kterou se spíše hodí označení kampaň. S největší pravděpodobností však nebylo jejím jediným cílem diskreditovat ukrajinské povstalce. Článek z 15. srpna 1947 zveřejněný na titulní straně působil ještě spíše uklidňujícím dojmem, když psal o „tlupách, o nichž v posledních dnech kolovalo mnoho zveličených zpráv", jejich „poměrně nízkém počtu" a o tom, že se vyhýbají přímým srážkám. Rudé právo ovšem neopomnělo v titulku zdůraznit, že „cesta benderovců vede do amerického pásma Německa" a v textu pak objasnilo, že „jejich tlupy sestávají z ukrajinských a polských fašistů, vlasovců" a jejich zbraně jsou „převážně německého, ale také amerického a anglického původu".

Od 19. srpna se na titulních stranách těchto komunistických novin objevovaly každý den texty, jejichž cílem již rozhodně nebylo korigovat „zveličené zprávy". V článku z tohoto dne, nazvaném Benderovci přepadli moravskou obec Jestřábice, Rudé právo napadá „nesocialistický tisk, který tak rád uveřejňuje tajné údaje o stavu našeho SNB". Den nato ústřední orgán KSČ na první straně informuje, že na návrh předsedy Svazu slovenských partyzánů Karola Šmidkeho (který byl zároveň místopředsedou Slovenské národní rady za Komunistickou stranu Slovenska) budou do boje proti „benderovcům" nasazeni partyzáni, z nich budou vytvořeny dobře ozbrojené jednotky. „Úsilím partyzánů je také boj za očistu a vyloučení protistátních živlů z veřejného života, neboť tyto živly podlamují pracovní úsilí čs. lidu a podkopávají základy republiky."

Kampaň pokračovala i následující dny, kdy například 22. srpna vyzývá na první straně Rudé právo české partyzány, „aby jako jejich slovenští bratři hlásili se i oni ihned k boji proti benderovským bandám". V rozsáhlém článku s titulkem Kdo jsou a jak vznikli benderovci, otištěném na straně dvě, se čtenářům vysvětluje, že „mýlil by se ten, kdo by snad v benderovcích chtěl spatřovat tak zvané oběti poválečných politických poměrů. Benderovci byli vždycky fašisty a nepřáteli demokracie, jiné idee toto hnutí nikdy nemělo". V článku se dále uvádí, že „z nenávisti k SSSR" poskytovali někteří kněží podporu „benderovcům". Jako příklad je zde zmíněno březnové zatčení pražského faráře Pavla Hučka, studenta Teologické fakulty Univerzity Karlovy Hryhorije Buranyče (v Rudém právu uveden jako kostelník) a Ivana Prody, který „bendrovské agenty" převáděl do Německa. Aby byla pozice komunistické strany zcela zřejmá, končí článek následující pasáží: „Spolupráce benderovců s luďáky a bývalými gardisty charakterizuje nejen benderovce, o jejichž úloze bojovníků za vzkříšení fašismu bude málokdo pochybovat, ale také ty, kteří jsou jim nápomocni, nebo se přimlouvají za to, aby byli benderovci necháni na pokoji. Ozbrojené desperáty v lesích a horách potírá armáda a SNB. Ale domácí benderovce, doma skryté, čekající, jak se situace vyvine a zatím ochotné kdykoli pomoci ozbrojeným banditům, je třeba zlikvidovat také a ihned."

Záminku pro další epizodu v tažení proti „reakci" poskytlo Rudému právu národněsocialistické Svobodné slovo, které ve svém nedělním vydání 24. srpna otisklo článek pod titulkem Banderovci a Nechanice, v němž se píše: „Dnes a denně čteme v tolika novinách, jakým ‚hrozným nebezpečím' je pár stovek otrhaných štvanců, kteří se odněkud z východu snaží projít našimi zeměmi někam na západ. Mají k tomu patrně své důvody a pud sebezáchovy je časem donutí i k tomu, aby se ukázali lidem a vynutili si na nich (nebo jim ukradli) trochu jídla. Bylo by opravdu nejmoudřejší je nechat projít tam, kde si myslí, že dojdou klidu."

Rudé právo reagovalo nejprve 26. srpna na straně dvě článkem Benderovci, partyzáni a Svobodné slovo, který tvrdí téměř pravý opak toho, co o několik dnů dříve (15. srpna): „Jak je celé naší veřejnosti známo, jsou již po dosti dlouhou dobu ohro-

žovány životy i majetek našich občanů ne nějakými neškodnými otrhanými štvanci, kteří směřují kamsi na západ (my dobře víme, že do americké a anglické zóny v Německu), ale velmi dobře ozbrojenými a esesáckým způsobem vycvičenými bandami fašistických gangsterů, které jsou o to nebezpečnější, že se nepohybují jako jednolitá regulerní armáda." Další den byly hlavními texty titulní strany Rudého práva gratulace ministru informací Václavu Kopeckému k 50. narozeninám doplněné jeho dvousloupcovou fotografií, článek „odhalující pravou tvář Marshallova plánu" a stať s rozhořčeným titulkem Svobodné slovo žádá volný průchod pro benderovce! Bandy fašistů a esesáků máme prý klidně nechat projít republikou do Německa. K frázím z předchozího dne Rudé právo dodalo: „Proč nechce Svobodné slovo, aby čs. partyzáni pomáhali tyto vojensky organisované, fašistické bandy na našem území potřít? Proč jim chce dopřát volný průchod do Německa. Jaký má k tomu důvod? Je to jasné: naši partyzáni - ti, co bojovali za svobodu této země, co krváceli a umírali - ti jsou Svobodnému slovu větším trnem v oku než fašistické a esesácké tlupy benderovců na našem území. Jim má být podle Svobodného slova dopřán klid - to jest možnost, aby se v západním Německu spojili s ostatními fašistickými a protislovanskými bandami k další činnosti."

Film Stíny horkého léta nezapře inspiraci ukrajinskými povstalci, ale přesto se vyhýbá přímé identifikaci, jedná se spíše o film umělecký, nikoli propagandistický.

Čilý turistický ruch

V týdeníku Československé strany národně-socialistické Svobodný zítřek psal 18. září 1947 v článku Desperáti v lesích na Slovensku Karel Niesner: „Na člověka méně informovaného to působí dojmem, jako by na Slovensku vyrůstal národu a státu nepřítel ohrožující jeho bezpečnost a jako by nebezpečí pro republiku bylo tak veliké, že k jeho potření již nestačí ani bezpečnostní sbor, ani armáda, ba ani oba sbory dohromady, a že je proto nutno povolat do boje proti banderovským tlupám partyzány a - což je ostatně přirozené - náležitě je také vyzbrojit. (…) A je snad nemístné se zeptat, proč právě komunistický a jemu příbuzný tisk toto nebezpečí zveličuje do míry, která by mohla podnítit paniku? (...) Za jakým účelem mají být propašovány zbraně mezi určitou, politicky přísně vyhraněnou vrstvu národa?" Bez zajímavosti také nejsou postřehy autora, který se do oblastí bojů s ukrajinskými povstalci vydal a ve své reportáži popsal, jak v oblastech, kde se „banderovské tlupy" vyskytovaly, probíhal čilý turistický ruch.

Podobné hodnocení tehdejší situace můžeme nalézt i ve vzpomínkách ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny: „(…) komunističtí členové ve vládě začali o těchto uprchlících mluvit jako o bůhví jakém nebezpečí. My jsme v nich nyní spíše spatřovali nešťastné chudáky, kteří se skrývali v lesích a horách, aby nepadli do rukou naší policie, a tím i do rukou Sovětů, kde je nečekalo nic jiného než smrt. Zdálo se nám rozumné si jich nevšímat, přímo se neexponovat ani pro, ani proti, hledět spíš, aby se co nejdříve dostali pryč z našeho území, ale nedat se při této politice Sověty přistihnout. Komunisté naproti tomu udělali ve svém tisku z této episody politickou záležitost a živili ji v oficiálním tiskovém zpravodajství jako každodenní bulvární čtenářskou volavku. (…) Došlo i k několika politováníhodným přestřelkám, při nichž byli i zabití. My jsme se domnívali, že kdyby četnické orgány neměly striktní příkazy shora, aby postupovaly ostře a bez milosti, a kdyby se proti těmto uprchlíkům nedělalo tolik rámusu v tisku i rozhlasu, že by snad nedošlo ani k těmto obětem na životech. Jenže na tom vedení KSČ a ministru vnitra málo záleželo. Jim šlo hlavně o to zalíbit se Moskvě a dohlížitelům NKVD." Vláda ČSR jednala o nasazení partyzánů poprvé 27. srpna 1947. Kvůli neshodám byla tato otázka na pořadu jednání ještě 9. a 16. září, kdy také jejich nasazení schválila.

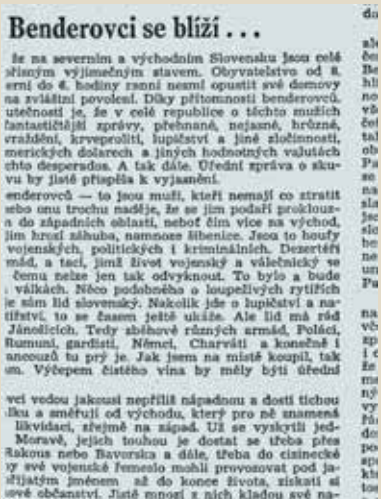

Benderovci se blíží . . .

že na severním a východním Slovensku jsou celé
zvláštním výjimečným stavem. Obyvatelstvo od 8.
erní do 6. hodiny ranní nesmí opustit své domovy
na zvláštní povolení. Díky přítomnosti benderovců.
utečnosti je, že v celé republice o těchto mužích
fantastičtější zprávy, přehnané, nejasné, hrůzné,
vraždění, krveprolití, lupičství a jiné zločinnosti,
merických dolarech a jiných hodnotných valutách
chto desperados. A tak dále. Úřední zpráva o sku-
vu by jistě přispěla k vyjasnění.

enderovců — to jsou muži, kteří nemají co ztratit
ebo onu trochu naděje, že se jim podaří prokluz-
a do západních oblastí, neboť čím více na východ,
jim hrozí záhuba, namnoze šibenice. Jsou to houfy
vojenských, politických i kriminálních. Dezertéři
máď, a tací, jimž život vojenský a válečnický se
čemu nelze jen tak odvyknout. To bylo a bude
válkách. Něco podobného o loupežných rytířích
je sám lid slovenský. Nakolik jde o lupičství a na-
tiřství, to se časem ještě ukáže. Ale lid má rád
Jánošících. Tedy zbéhové různých armád, Poláci,
Rumuni, gardisti, Němci, Charváti a konečně i
anecouzů tu prý je. Jak jsem na místě koupil, tak
m. Výčepem čistého vína by měly býti úřední

vci vedou jakousi nepříliš nápadnou a dosti tichou
lku a směřují od východu, který pro ně znamená
likvidaci, zřejmě na západ. Už se vyskytli jed-
Moravě, jejich touhou je dostat se třeba přes
Rakous nebo Bavorska a dále, třeba do cizinecké
y své vojenské řemeslo mohli provozovat pod ja-
ějitým jménem až do konce života, získati si
ové občanství. Jistě mnozí z nich kladou své na-
omoc skutečných reakcionářů. Ale tak mnohý z
by byl jistě rád, jako každý řtvanec, kdyby
v klidu a při poctivé práci vyplnit zvůj život.
s způsobem všeho toho, co zanechala válka, patří
ě již jakási nemohou odložit pušku, granáty nebo
yto jako mimoinka chované zbraně (zaručující ma-
chu klidného spánku). O této pestré a jistě nebez-

Michal Mareš v článku Banderovci se blíží zobrazuje ukrajinské povstalce jako lidi, kteří už nemají co ztratit.

Odhalení spyknutí

V první polovině září 1947 odhalily bezpečnostní orgány na Slovensku údajné „protistátní spiknutí“, do kterého měli být zapojeni někteří vedoucí činitelé Demokratické strany a aktivní i záložní důstojníci armády. Jednalo se o provokaci připravenou OBZ a StB, v jejímž důsledku byla zdiskreditována Demokratická strana a na nařízení ministra obrany Ludvíka Svobody bylo provedeno opětovné prověření téměř třetiny slovenských důstojníků. Většina z prověřovaných byla následně z armády propuštěna. Srpnová kampaň Rudého práva požadující „očistu veřejného života“ a nasazení partyzánů do boje proti „banderovským tlupám“ nemohla se záměry KSČ na Slovensku nesouviset (ostatně Rudé právo vždy psalo jen o situaci na Slovensku, přitom se v Čechách a na Moravě tou dobou bojovníci UPA vyskytovali rovněž, i když v menší míře).

Munice proti demokratům

Prokop Drtina ve svých vzpomínkách uvádí: „Bylo nám naprosto jasné, že jde o to, aby naši nováčci dostali ihned ostré střelivo proti slovenským demokratům pro všechny případy již rozbouřeného politického zápasu mezi slovenskou komunistickou menšinou a velkou demokratickou většinou slovenského lidu. Proto umístění těchto sotva narukovavších chlapců v centru slovenské země s ostrými patronami se zdálo Husákům, Širokým a Bacílkům nejméně nápadnou a napadnutelnou zbrojní mocí, kterou bude lze zkrotit agrární nafoukanost takových hodžovských Ursínyů a Lettrichů! Bylo těžko proti tomu kategoricky vystoupit, když jsme byli smluvně vázáni poskytnout svému spojenci SSSR pomoc, když o to žádá! To měli autoři dobře vymyšleno.“

V únoru 1948 komunistická strana definitivně uzurpovala veškerou moc v zemi a mohlo by se zdát, že tematice „banderovců“ se nemá smysl dále věnovat. Otázka, jak budou historické události z prvních poválečných let v dalším období interpretovány a jakou roli sehrají v komunistické propagandě v různých obdobích do roku 1989, je však neméně zajímavá. S jistou dávkou obezřetnosti nám její akcenty a interpretace mohou naznačit, jaké souvislosti bojů proti bojovníkům UPA pokládala za důležité sama komunistická strana a její ideologové.

Ještě v roce 1948 vyšel v komunistickém týdeníku Tvorba na pokračování článek mladého publicisty Václava Slavíka Akce B - Bojovali jsme proti banderovcům. Ve formě komentované reportáže autor oslavuje hrdinství příslušníků Sboru národní bezpečnosti (SNB), armády a partyzánů a zároveň „varuje“ před nebezpečím, které podle něj stále trvá: „Na hlavu poražená reakce sáhne k nejzákeřnějším metodám. Spojila se s banderovskými vrahy před únorem a v zahraničí se dnes s nimi a německými fašisty a jinou čeládkou paktuje znovu.“ Václav Slavík neopomněl do své práce zařadit a okomentovat zmiňovaný výňatek ze Svobodného slova ze srpna 1947, který se bude objevovat snad ve všech článcích na téma „banderovci“ v příštích čtyřiceti letech. Jím uvedený citát má svědčit o tom, že hlavním přáním „některých jedinců, jejichž zástupci seděli v československé vládě“ bylo, aby se „banderovští bandité u nás udrželi a vytvářeli před volbami patřičnou ‚demokratickou náladu‘. Banderovci, to byla jedna část příprav naší reakce k protilidovému únorovému puči“. Ještě téhož roku vydal rozšířenou verzi článku v podobě brožury s názvem Pravá tvář Banderovců: Akce B proti civilní síti Svaz zaměstnanců SNB. Právě oslavování SNB, armády a partyzánů a vytváření atmosféry trvajícího ohrožení bylo spolu se zdůrazňováním spojení „banderovců“ s fašisty a domácí i zahraniční „reakcí“ hlavní součástí propagandy využívající motiv bojů s jednotkami UPA po skončení druhé světové války.

Čas procesů

Během tragické první poloviny let padesátých si propaganda vystačila s monstrózními politickými procesy, zbožštělým generalissimem Stalinem a „americkým broukem“, a tak motiv „banderovci“ ustoupil ze scény. Příznačné je, že určitou úlohu sehrál v prvním poúnorovém politickém procesu s poměrně početnou skupinou obviněných v tzv. mostecké aféře, v němž bylo v květnu 1948 odsouzeno celkem 14 osob. Tento případ byl další provokací OBZ z období konce roku 1947, kdy bylo odhaleno „spiknutí“, do kterého měli být zapleteni někteří bývalí důstojníci východní armády pocházející z bývalé Podkarpatské Rusi. Mezi odsouzenými v květnu 1948 bylo šest Ukrajinců, z nichž byl k trestu smrti odsouzen Pavlo Babec. Ten měl pro potřeby ukrajinské emigrace získávat informace o jáchymovských uranových dolech a o postupu „banderovských tlup“ a opatření podniknutých proti nim v ČSR. Rozsudek mu byl změněn na doživotí, propuštěn byl na jaře 1964 a po srpnu 1968 emigroval do Kanady.

Motiv spojení bojovníků UPA s fašismem se však ani v 50. letech neztratil docela. V únoru 1952 měl premiéru divácky velice úspěšný (v 15 569 představeních jej viděly více než tři miliony diváků), avšak více než manipulativní film s názvem Akce B. Snímek zdůrazňoval bdělost a třídní uvědomělost příslušníků SNB a StB při odhalování mezinárodní špionážní sítě a její napojení na nekomunistickou opozici a katolickou církev. Příznačné pro celý film je jeho úvodní scéna, v níž je velitel Burlaka, který s SS neměl nikdy nic společného, zobrazen, jak si po přečtení rozkazu k pochodu na Západ strhává z rukávu nové uniformy SS pásku s označením „SS Galizien“.

Upisté jako filmoví hrdinové

Uvolnění konce 60. let přineslo v Československu diskusi nad řadou doposud zkreslovaných či zamlčovaných témat z historie, problematika působení UPA na českosloven-

ském území a její interpretace však mezi nimi nebyla. Jedinou výjimkou je článek již zmiňovaného Jana Fialy publikovaný v pátém čísle Revue dějin socialismu v roce 1969, kde vyvrací „jakoukoli přímou bezprostřední souvislost a záměrné, předem oboustranně plánované spojení mezi banderovci a ilegálním podzemím na Slovensku“. Paradoxem Fialova opatrného článku z roku 1969 je, že o pár měsíců později by zřejmě již nevyšel - takzvaná „normalizace poměrů v zemi“, zahájená pod dozorem sovětských tanků na přelomu 60. a 70. let, znamenala návrat k cenzuře a „ideologické práci“. Tematika „banderovců“ se samozřejmě neřadila k těm závažnějším jako žně, výročí VŘSR nebo boj proti americkému imperialismu, přesto měla v propagandě své zastoupení. Objevují se články, knihy původní i přeložené, televizní pořady.

Boj proti ukrajinským nacionalistům

V roce 1972 například vyšel v Rudém právu článek Teroristé neprošli - k 25. výročí bojů s banderovci. Jeho autor se vrací k rétorice 50. a počátku 60. let: „Tyto ozbrojené síly kontrarevoluce se staly nadějí a oporou nejen luďáckého podzemí, ale i všech protistátních živlů v zemi. (...) Jejich vpády, nepochybně společně připravované s čs. emigračními skupinami na Západě a s domácím reakčním podzemím, byly zaměřeny na protikomunistické ovlivnění právě probíhající předvolební kampaně.“ Podobný článek vyšel i o pět let později k „výročí třicátému“. Není bez zajímavosti, že oním autorem byl dlouholetý pracovník ministerstva vnitra a StB Vlastislav Kroupa. Ten se jako odborný poradce podílel i na přípravě nechvalně proslulého seriálu Třicet případů majora Zemana. V lednu 1976 se v Československé televizi poprvé vysílal díl nazvaný Rubínové kříže, který měl charakterizovat politickou situaci v roce 1947. Jeho hlavním tématem je boj proti „banderovcům“. Zeman zde předstírá konfidenta gestapa Lipinského, který byl pověřen kontaktovat „polské a ukrajinské nacionalisty“ a má zajistit přechod „banderovců“ přes Československo do Mnichova. V roce 1977 vychází v sešitu Ve službách zákona populární řady Magnet, připravované tiskovým odborem sekretariátu Federálního ministerstva vnitra, příběh Muži proti trojzubci. V roce 1978 vyšel román Čas mlhavých nocí z pera Jaroslava Netoličky. Premiéru měl rovněž film režiséra Františka Vláčila Stíny horkého léta, který nezapře inspiraci ukrajinskými povstalci, vyhýbá se však jejich přímé identifikaci a jedná se spíše o film umělecký, nikoli propagandistický.

Československá tajná policie StB se „bojem proti ukrajinskému nacionalismu“ zabývala po celé období komunistické vlády; samozřejmě pod vedením sovětské KGB. Pravděpodobně v souvislosti s posilováním ukrajinského národního hnutí probíhala od počátku roku 1986 akce ARCHIV, při níž bylo „ve spolupráci se sovětskými přáteli přikročeno k vytěžení archivních materiálů potvrzujících činnost ukrajinských nacionalistů ve prospěch fašistického Německa. Šlo o 1. etapu akce, jejímž cílem je vydání publikace v ČSSR o spojení OUN s fašisty v ČSSR.“ Na ni navazovala (či se částečně překrývala) další akce s krycím označením KNIHA, v jejímž rámci připravoval od roku 1986 jeden z elitních vlivových agentů StB Tomáš Řezáč (krycím jménem REPO) v součinnosti s 4. odborem X. správy SNB (zabývala se bojem proti tzv. ideodiverzním centrům) publikaci o „ukrajinských nacionalistech“ pro 5. správu KGB (boj proti ideologické diverzi a vnitřnímu nepříteli). Publikace Razyskivajutsja diskreditující ukrajinské národní hnutí, pod níž byl Tomáš Řezáč podepsán spolu s Valentinem Ivanovičem Curkanem, vyšla v roce 1988 v nákladu 80 000 výtisků v moskevském nakladatelství Progress, které bylo zapojeno již do vydávání dřívějších Řezáčových textů. Kromě anglického, německého a francouzského vydání měla kniha vyjít v roce 1989 v nakladatelství Svoboda i v češtině, k čemuž ale již nedošlo.

Tajná policie se zřejmě podílela i na vydání knihy Banderovci. Ta vyšla v roce 1989 v bratislavském nakladatelství Smena v nákladu 20 000 výtisků. Jako její autor je uveden člen ÚV KSČ Bohuš Chňoupek, který byl do října 1988 ministrem zahraničních věcí ČSSR. Vzhledem k množství uvedených dokumentů, rozsahu knihy (565 stran) i postavení autora se můžeme domnívat, že byla napsána minimálně za úzké spolupráce s StB.

Problematika boje proti ukrajinským povstalcům a jeho zobrazení v tehdejší komunistické propagandě v období let 1948 až 1989 vyžaduje nepochybně další a mnohem podrobnější výzkum. Dle názoru autora tohoto článku je třeba nasazení československých ozbrojených složek proti UPA po skončení války zkoumat především v kontextu boje KSČ o převzetí moci v zemi. Bojovníci UPA nepředstavovali z bezpečnostního hlediska výraznější hrozbu, to však komunistické straně nebránilo, aby je využila jako vhodnou záminku pro použití osvědčené taktiky vyvolávání pocitu ohrožení a spiknutí. Tohoto motivu také komunisté mistrně využili pro spojení „banderovců“ s Demokratickou stranou, která byla překážkou v získání většího vlivu na Slovensku. Po převzetí moci v zemi v únoru 1948 se „boj proti banderovcům“ stal součástí komunistické propagandy a legitimizace její vlády.

ЗАКЛИК!

До всіх членів УПА на території Чехословаччини.

Ви прийшли на нашу територію, щоб бачити владіїв. Доки хочете так жити? Чи ви залишите Вже на Ваших дорогоцінних життях? Чи хочете мати бій з спокійним народом словаків та чехів?

Ви ще вірите Вашим комендантам?

Ваші коменданти Вам обіцяють національні обіцянки і терором держать Вас на вогнедійній та розбіжаній дорозі. Вертають Вас з повільного життя. Їм не залишить на Вашім житті, проте зовуть Вас до безнадійної боротьби проти Вашим рідних братів — словаків.

Не є у вас іншої мадії мім смерть, коли будете вільні зі зброєю у руці, або розстрілені власними Вашими комендантами, коли не будете могти дивитись далі, як Василь Кокодий (Шухтай, Кашстан, Корінь і Куроїй).

Вибірайте!

Смерть або навернення до спокійного життя і праці.

Використайте останню можливість на території Чехословаччини.

Прагнопостьєв добровільно! будете жити, працювати і зачнете нове життя.

Даємо Вам останню можливість, зробіть так, як то зробили Кадало, Гриб, Мазур, Ярошенко, Дубов, Карій, Стріла, Славко, Гай, Вовко, Іскра, Хрущ, Дівчо, Гнілий, Іскро, Лебідь, Щедрий, Воробець, Нестор, Грушка і др.

Ці мають спокій. Часто сдні, мають добрий харч і чесно працюють на території ЧСР.

Хочете залишити в вирній боротьбі як: Грів, Кінгі, Орест, Ніс, Сосна і много других?

СЛОВЯНСКА ПРАВДА ПЕРЕМОЖЕ!

Výzva k členům UPA, aby se dobrovolně vzdali, a slib, že pokud tak učiní, zachrání si tím život.

Maltský orel

Jméno referenta Bezpečnostní služby Zahraničních oddílů Organizace ukrajinských nacionalistů (ZO OUN) Myrona Matvijejka s krycím jménem Usmich dnes na Ukrajině asi nikomu nic neříká. Pojí se k němu nicméně mnohé, především příběh o tom, jak jej sám Stepan Bandera odvelel na západní Ukrajinu, kde byl v červnu 1951 zajat pracovníky Ministerstva státní bezpečnosti Ukrajinské sovětské socialistické republiky (MSB USSR).

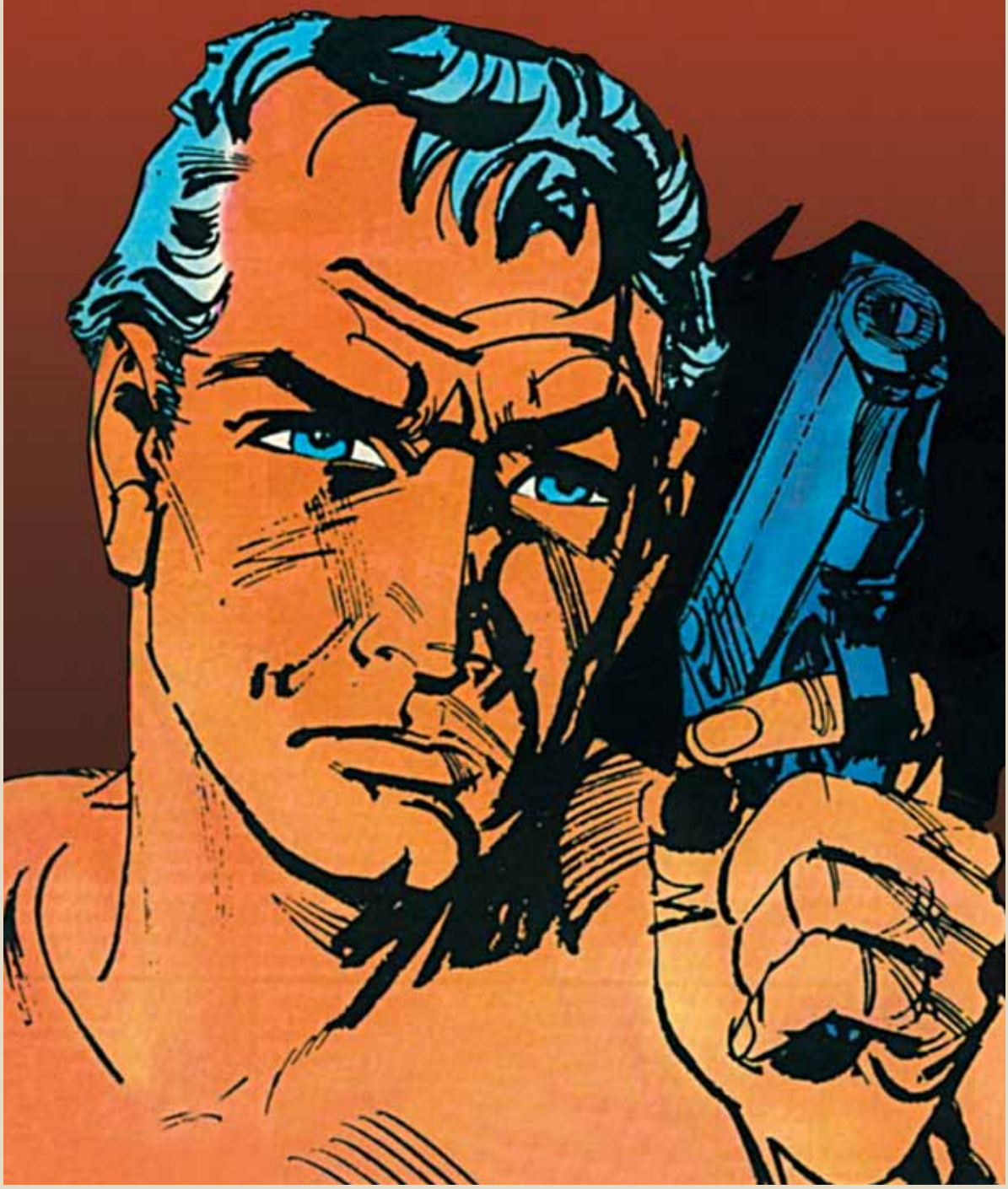

Tváře členů Politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny, jehož zasedání se uskutečnilo 7. července 1952, byly zachmuřené a přísné. Nebylo divu: jedním z hlavních bodů jednání bylo řešení svou formulací i obsahem unikátní otázky „Útěku nebezpečného nepřítele státu, zatčeného orgány Ministerstva vnitra USSR". Divné, že?! Zločinec utekl orgánu, kterému prakticky nebylo možné utéct. Neméně senzační bylo i to, co se partajní vůdci dověděli z dokumentu připraveného tajemníkem ÚV Oleksijem Kyryčenkem a prokurátorem USSR Romanem Rudenkem. Právě oni totiž dostali 17. června rozkaz odjet do Lvova, kde měli vyšetřit okolnosti již zmíněného útěku. A také je vyšetřili.

Gilotina Politbyra

Všechno vypadalo jednoduše, až primitivně. 16. června 1952 „nepřítel lidu", pobývající pod krycím jménem Četvertyj „pod ochranou" v jednom z lvovských konspiračních bytů sovětských tajných služeb, štípnul klíče z kapsy saka svého hlídače, jen tak pohozeného na židli, k tomu si vzal ještě pistoli značky Walter se dvěma zásobníky a... v klidu si odkráčel kolem vrátného na ulici. Nezmizel sice nadlouho, ale k tomu se ještě vrátíme.

A tehdy začalo Politbyro s rozhodností bolševikům vlastní jednat. Jeho gilotina pracovala rychle a efektivně. Pracovníci MSB, kteří „vyletěli" ze svých funkcí i ze strany, i ti, kteří vyvázli jen s důtkou, to pocítili na vlastní kůži a asi hodně spílali tomu, kdo to všechno způsobil.

Provinilec

Provinilcem, jak už jste se možná dovtípili, byl Myron Vasylovyč Matvijejko. Jen pro pořádek si připomeňme, o koho vlastně šlo. M. V. Matvijejko se narodil 24. ledna 1914 ve vesnici Berymivka ve zborivském okrese Ternopilské oblasti v rodině řeckokatolického faráře. Vzdělání – nedokončené studium medicíny. Od roku 1930 člen Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN). Přezdívky – Dyv, Žar, Ramzes, Usmich. Od počátku války mezi Německem a SSSR pobýval ve Lvově, kde sloužil ve speciálních jednotkách Abwehr-3 (kontrarozvědka wehrmachtu), s nimiž se účastnil akcí proti sovětským partyzánům a diverzantům. Od roku 1944 pracuje v mnichovském referátu Bezpečnostní služby OUN (BS OUN) a od roku 1947 tuto službu sám vede. Pod pseudonymem Moddi studuje v anglické škole pro rozvědčíky. Patřil do blízkého okruhu Stepana Bandery, jeho žena Jevhenie Košulynska byla kmotrou Banderova syna Andrije.

Matvijejko byl znám jako zastánce tvrdých metod práce. Podle svědectví tehdejšího velitele západoukrajinského podzemí OUN Vasyla Kuka byl Matvijejko „schopný provokatér, který uměl dostat přiznání i z nevinných lidí". Tedy osoba nanejvýš nebezpečná.

Právě na základě rozkazu, který mu uložil sám Stepan Bandera, měl Matvijejko společně s pěti dalšími rozvědčíky seskočit v noci ze 14. na 15. května 1951 poblíž vesnice Byšky v Ternopilské oblasti z anglického vojenského letadla, které startovalo ze středozemního ostrova Malta. Abychom dobře pochopili důvody této riskantní cesty vedoucího speciálních služeb OUN, je nutné si připomenout činnost odbojového hnutí OUN a její podmínky na Ukrajině i v zahraničí.

Nehledě na velké ztráty, které ukrajinským nacionalistům způsobovaly komunistické silové struktury, trval na západní Ukrajině urputný podzemní boj. A všude tam, kde operovaly oddíly lvovského, karpatského, volyňského oblastního vedení a jim odpovídající struktury na Volyni, Polesí, několik desítek krajských, okresních či obvodních vedení a početná vesnická centra OUN, se komunistická vláda nemohla cítit doma. S nedůvěrou se režim díval i na potenciální „pomahače banditů" – tj. téměř 80 tisíc někdejších členů OUN-UPA, kteří přišli s pokáním, či 300 tisíc příbuzných mrtvých nebo odsouzených účastníků odboje. Během poválečného desetiletí totiž OUN-UPA uskutečnila kolem 14,5 tisíce protirežimních akcí různého druhu, z toho 195 sabotáží, 457 útoků na představitele silových struktur, 4 912 teroristických akcí.

Vedení odboje se snažilo svou taktiku boje co nejvíce zpružnit a udržet si síly do propuknutí tzv. Čumy neboli moru – pod tímto názvem byl v dokumentaci OUN zašifrován očekávaný ozbrojený konflikt mezi Západem a SSSR. OUN zavádí nové taktické plány, jako např. „Orlyk" čili tvoření nových pozic ve východních oblastech USSR a „Oleh" neboli výchovu mládeže pro doplnění organizací (jen v rozmezí ledna až září 1950 bylo zlikvidováno 335 mládežnických skupin OUN, které sdružovaly 2 488 účastníků). Ale jedním z nejdůležitějších plánů byl „Dažboh", který předpokládal přechod do hlubokého podzemí a legalizaci členů OUN jejich zařazením do oficiálních komunistických struktur. Duch těchto dokumentů byl konkretizován v početných instrukcích, jako byly ty od Murašky, Bdžoly nebo Ihumena (taktika činnosti v městských podmínkách).

Neutuchající odpor podzemí živil v zahraničních centrálách OUN naději na možné svrhnutí komunistického režimu (své naděje vkládali do eskalace studené války a globálního střetu Západu a SSSR: monopol USA na jaderné zbraně je v tom jen podporoval). Tato centra měla své vlastní bezpečnostní struktury, rozvědku, a udržovala spojení se západoukrajinským územím.

Státní bezpečnost v emigraci

V rámci ZO OUN fungovala referentura Bezpečnostní služby. Její složky byly vytvářeny především ve státech, kde žilo hodně Ukrajinců-emigrantů, dále v různých občansko-politických sdruženích nebo v internačních táborech. Agenturní pozice se uváděly v život i ve strukturách ukrajinské politické emigrace, které byly v konfliktu se Zahraničními oddíly. Jedním z úkolů BS byla rovněž ochrana velitele Byjlycha, tj. Stepana Bandery.

Tak kupříkladu v táborech BS Zahraničních oddílů OUN vytvořil tzv. táborový keř, který sdružoval několik tzv. článků (po pěti osobách) a měl svého „esbistu", jenž shromažňoval informace o podezřelých osobách, o náladách emigrantů, o jejich postojích k „nepřátelským" nacionalistickým formacím, a předával informaci „nahoru" zástupci M. Matvijejka Ivanovi Kašubovi (krycí jména Čad, Plastun). Referát rozvědky ZO OUN vedl B. Pidhajnyj (krycí jméno Askold). Tato složka zajišťovala sbírání zpravodajských informací na západoukrajinském území i v zahraničí.

Špioni ZO byli vysíláni rovněž do USA. Seznam speciálních orgánů ZO doplňoval i později vytvořený referát, který měl za úkol spojení s „Krajem", tj. Ukrajinou a „disciplinární komise" – vnitřní kontrola BS.

Je třeba připomenout, že i Zahraniční zastupitelství Ukrajinské hlav-

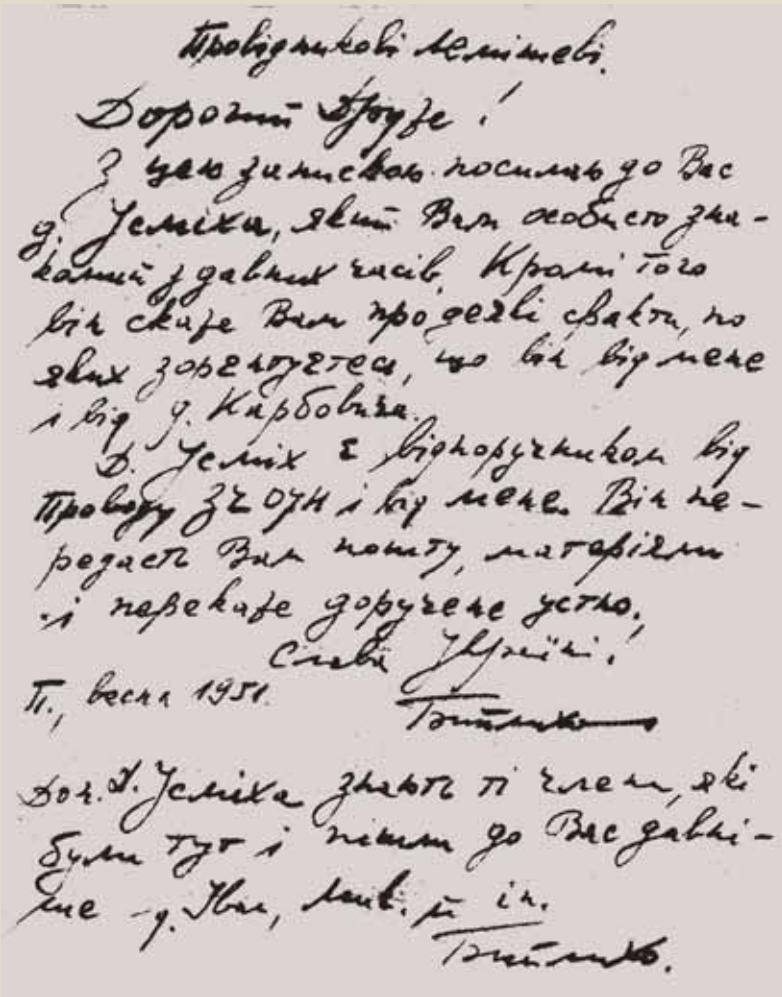

Дорогий Друже!

З цею зимською посилаю до Вас д. Ємика, який Вам особисто скаже кілька у гаслах усіх. Крім того він скаже Вам про деякі справи, що я Вам не міг сказати, но який зобов'язався, що він віднесе і від д. Карбовича.

Д. Ємик з відповідною від Проводу ЗЧОУН і від мене. Він передасть Вам пошту, матеріяли і перекаже дорученє устно.

Слава Україні!

П., весна 1951.

Бандера

Дод. Д. Ємика знаєте ті члени, які були тут і нікому до Вас завітали — д. Ілю, Лаб. і ін.

Бандера.

Dopis od Stepana Bandery, který měl Matvijejko odevzdat veliteli ukrajinského podzemí Vasilu Kukovi.

ní osvobozenecké rady (ZZ UHVR) pod vedením Mykoly Lebedě a Lva Rebeta zformovalo v zahraničí své vlastní speciální pododdíly. UHVR stála v opozici k Banderovi. Od začátku roku 1946 vytvořilo ZZ UHVR informační službu, jejímž úkolem byla výzvědná činnost na západní Ukrajině a v prostředí jeho politických oponentů. Jejím vedením byl pověřen Vasyl Ochrimovyč. A aby toho nebylo málo, vytvořilo vedení OUN Andrije Melnyka počátkem roku 1946 agenturu pro spojení s „Krajem" – „Odynku" (Jar. Halas), BS a zpravodajský referát (F. Omecynskyj – Krvavyč).

Podle principu „nepřítel mého nepřítele je mým přítelem" spolupracovaly speciální složky zahraničních center ukrajinských nacionalistů s tajnými službami hlavních nepřátel SSSR – Velkou Británií a USA. Ještě v roce 1944 zástupci anglické zpravodajské služby SIS navázali kontakt s vedením Ukrajinské povstalecké armády (UPA), protože už tehdy (z důvodu přerozdělení sfér vlivu v Evropě) nebylo těžké předvídat konfrontaci se spojencem z antihitlerovské koalice.

V únoru 1945 se Hlavní vedení OUN(B) ve Vídni usneslo na následujícím: udržet spojení s Němci a navázat kontakt se zainteresovanými anglo-americkými orgány. Což se také stalo téhož roku v Římě. A v létě 1945 se zase zástupci Zahraničního zastupitelství UHVR dohodli na spolupráci s velitelem amerických vojsk v Evropě Eisenhowerem.

Velitel výzvědné služby ZO OUN Pidhajnyj je „akreditován" u SIS a Zahraniční zastupitelství UHVR začalo na podzim 1946 úzce spolupracovat s americkou výzvědnou službou. Vznikla tedy jakási dělba práce – SIS pečovala o Zahraniční oddíly OUN a americká výzvědná služba dozírala na Zahraniční zastupitelství UHVR. Současně CIA zatahuje do spolupráce i tzv. melnykovce, tj. OUN(M). Koordinátory v této hře jsou kádrový rozvědčík O. Hola (v nedávné minulosti oberleitnant Abwehru) a někdejší velitel brigády UPA Maks (M. Skorupskyj).

Je víc než jasné, že vztahy SIS a CIA, co se týče kontroly zahraničních center OUN, provázela citelná řevnivost. Postupem času však zvítězil pragmatismus a potřeba spolupráce, což se projevilo už v Londýně v dubnu 1951 na poradě zástupců obou speciálních služeb, kde se řešila otázka společného využití OUN pro výzvědné a podvratné akce proti SSSR. Speciální složky ZO i ZZ s pomocí podzemní sítě OUN na západoukrajinském území začaly sbírat zpravodajské informace.

Už v květnu 1947 se našla u zabitého referenta BS zakarpatského vedení Virmena instrukce týkající se získávání informací o ozbrojených silách, mobilizačních rezervách a vojenském a průmyslovém potenciálu SSSR. Výzvědné službě ZO byl dán úkol sbírat na Ukrajině informace o průmyslovém a dopravním komplexu a přítomnosti vojsk v regionu. Zároveň bylo přísně zakázáno prozradit řadovým členům podzemí, že se špionáž vede v zájmu USA.

U rohatynského velitele Šuvara, zlikvidovaného oddíly ministerstva vnitra, byl zase nalezen seznam otázek týkajících se východních oblastí SSSR: průmyslu, komunikací, letišť, přístavů, systému protivzdušné ochrany... V bunkru bojové skupiny „Dubek" u Lvova se uchovávaly informace o zabajkalském vojenském okruhu. Emisar-výsadkář M. Jaremko, zajatý v červenci 1951, prozradil, že v anglické škole pro rozvědčíky v německém Mittenwaldu dostal úkol sbírat informace o vojenských, průmyslových a železničních objektech, uranových dolech, šachtách Donbasu a systému protivzdušné ochrany oděského přístavu.

A konečně nelze obejít otázku vzájemných vztahů mezi zahraničními centry. Konflikt, který mezi nimi byl, poznamenal i vztahy speciálních složek UHVR a OUN. Jak později přizná Matvijejko, Bandera, rozzuřený kritikou UHVR, přikáže v roce 1948 „rozkolníky" fyzicky zlikvidovat, a jen z velkým úsilím jeho nejbližšího okolí se jej podaří umírnit. Mimochodem Bezpečnostní služba OUN v této otázce Byjlycha podpořila a vyčistila své speciální složky od sympatizantů UHVR.

Jak napsal v únoru 1950 veliteli Lemešovi (Vasilu Kukovi) sám Usmich, „celý ten emigrantský nesmysl je omotán sítí bolševické agentury, která jej dobře využívá… V demokraticky rozbordeleném Západě se MSB cítí jako doma, a ukrajinské politické strany bojují více s OUN než s bolševiky."

Příjezd šéfa Bezpečnostní služby OUN na Ukrajinu měl především jeden cíl, a to zajistit kontrolu ZO OUN a Stepana Bandery nad zdejším podzemím. Konkurenti ale také neztráceli čas a 20. května 1951 s toutéž misí přiletěla na západní Ukrajinu skupina v čele s velitelem výzvědné služby ZZ UHVR Vasylem Ochrimovyčem. Ten se narodil v roce 1914 ve vesnici Dačkiv ve velkobirkovském okrese Ternopilské oblasti v rodině řeckokatolického kněze. Roku 1940 ukončil právnickou fakultu berlínské univerzity. Do OUN se přihlásil ještě jako gymnazista. V roce 1935 byl v Polsku odsouzen k 10 letům za spoluúčast na zavraždění tamního ministra vnitra Bronislawa Pierackého. Od roku 1939 pracoval v generálním štábu OUN, studoval i přednášel na kurzech pro rozvědčíky OUN, které pro ně organizovali Němci. Od 1941 stál v čele ternopilského vedení OUN(B), kdy jej Němci jmenovali vojevodou ternopilské oblasti. Od dubna 1943 je šéfem oblastního vedení Halyčyna a členem centrálního vedení OUN. Od druhé poloviny roku 1944 vedl síť OUN v Polsku, v srpnu 1945 byl jako člen bavorského zemského vedení OUN(B) zvolen velitelem regionálního vedení v Augsburgu. Jako člen skupiny Lebeď-Rebet rok nato kritizuje Banderu za autoritářství a porušování demokratických principů vnitrostranického života, přijatých na III. mimořádném sjezdu OUN roku 1943. Stal se velitelem rozvědky ZZ UHVR, písemně se zavázal ke spolupráci s CIA, prošel školením v USA a kurzy pro rozvědčíky pod krycím jménem Evald. Na Ukrajině se tedy současně objevili dva velitelé navzájem si konkurujících emigrantských zpravodajských služeb.

Setkání v rodném kraji

Na návštěvníky ze zahraničí už ale na Ukrajině čekali. Soudruh Tom (sovětský špion Kim Philby), který zastával vysoký post v SIS, totiž pravidelně informoval výzvědnou službu SSSR o chystaných seskocích výsadkových skupin OUN (později to popíše ve své knize Moje němá válka, která v SSSR vyšla v roce 1982 pod názvem Moje tajná válka). Kromě toho v roce 1950 „polští přátelé" poskytli MSB USSR svého agenta Vladeka (pro následující text budou pseudonymy agentů a názvy operativních her měněny – pozn. autora). Hbitý Vladek, donedávna funkcionář OUN, jinak nositel Stříbrného kříže II. stupně za zásluhy v boji, vedl kurýrní skupinu hlavního vedení a předával poštu od Lemeše do Mnichova Banderovi.

Myron Matvijejko po výsadku v květnu 1951

Po jedné předávací akci a dávce dezinformací agent přistupuje na návrh B. Pidhajného (předního verbíře pro SIS v řadách ZO OUN) a nechá se vyškolit v anglické škole pro rozvědčíky pro další práci na západní Ukrajině. Na speciálních kurzech se dostal do jedné skupiny s Matvijejkem. Pracovníci zpravodajské služby Jejího Veličenstva jim přednášejí o metodách špionáže, konspirace, způsobech odkrytí cizího sledování a využívání tajnopisu a šifer. Budoucí emisaři studují strukturu, formu práce sovětských orgánů státní bezpečnosti, rádiové využití a střelbu z různých druhů zbraní.

Na jaře 1951 agenti prošli školením pro parašutisty na letišti v Abingdonu. V předvečer bojového úkolu se setkali s veliteli Byjlychem a Askoldem. Na Maltě obdrželi automaty Sten, dvě pistole Ispano-Lama, granáty, ampulky s jedem, fiktivní dokumenty, peníze, potraviny a poštu pro velitele podzemí. Usmich měl odevzdat Kukovi osobní instrukce od velitele Byjlycha.

Uvnitř čtyřmotorového letadla se nacházely dvě skupiny po šesti osobách. Do první byli zařazeni Matvijejko z Vladekem. V druhé skupině se našlo místo ještě pro jednoho sovětského agenta, naverbovaného o něco dříve. Letadlo se dostalo do vzdušného prostoru SSSR z Rumunska. Včas informovaná obsluha protivzdušné ochrany nijak nezasahovala. Od 10. do 15. května na „hosty" ohlášené Vladekem čekaly desítky hlídek. Přesné místo seskoku nebylo známo. Do pátracích akcí bylo zapojeno asi 11 tisíc účastníků operativních skupin a praporů, včetně 14 letadel typu PO-2.

22. května přijíždí vlakem č. 41 do Lvova mladý muž v tmavomodrém saku a hnědé čepici. V nádražním bufetu si objedná deci vodky a zají to chlebíčkem. Právě tady jej také pozná špionka VII. správy MSB lvovské oblasti. Zanedlouho se objekt Svij (Vladek) sejde s náměstkem ministra generálporučíkem Vadisem a členy operativní skupiny MSB ve Lvově, které důkladně informuje o složení, úkolech a zbraních skupin vyslaných na Ukrajinu.

Zajmout Usmicha dostala za úkol operativní skupina II. správy MSB USSR, ke které mj. patří i 19 vycvičených agentů majících na svém kontě desítky zlikvidovaných nebo zadržených členů podzemí. Bezpečnostní orgány měly již v té době nebývalé zkušenosti se zapojením agentů, kteří infiltrovali ukrajinské podzemí, i když na počátku docházelo k opravdovým kuriozitám. Tak například v roce 1945 byl vedením agenturní bojové skupiny drohobyčské KGB pověřen jistý podporučík N-ko, který - neuměl ukrajinsky.

Při pobytu v nepřátelském táboře byl nucen hrát roli hluchoněmého a místo sledování velitelů „band" škrábal v kuchyni brambory.

Matvijejka kontaktovali lidé z fingovaného místního vedení OUN s falešným průkazem od Lemeše. Agenti se chovali natolik přirozeně, že šéf BS souhlasil, aby jej radista odvedl do jejich lesní základny poblíž Kalného ve zborivském okrese Ternopilské oblasti. Dojatý Usmich při vyprávění o svém putování projevoval nesmírnou radost ze setkání se „spolubojovníky". Agenti počastovali emisara vínem, medem a – vodou se „speciální příměsí" Neptun. Za několik minut zaznělo smluvené heslo „Zakuřme si" a oba hosté se v tu samou chvíli ocitli v poutech na zemi. To se stalo 5. června 1951. Zanedlouho byli zajati i ostatní členové Usmichovy skupiny. Druhá skupina, ze které předtím zručně vyvedli svého agenta, byla zlikvidována. Hruzyna neboli Ochrimovyče nenašli.

Ochrimovyčovi se v září 1951 přece jen povedlo dostat k Lemešovi, v jehož úkrytu strávil zimu a kterého se mu povedlo přetáhnout na stranu ZZ UHVR. Ochrimovyče sice nakonec také zajali, ale k tomu došlo později, 6. října 1952.

„Četvertyj"

K zatčenému Usmichovi se prý chovali velmi slušně. U prvních výslechů v Kyjevě a Moskvě Usmich vypovídal o zahraničních centrech OUN a její spolupráci s cizími rozvědkami. To vytvořilo předpoklady pro další spolupráci a zanedlouho se agenturní aparát MSB USSR rozšířil o dalšího agenta s krycím jménem Četvertyj, což se u „vězně číslo 50" okamžitě projevilo na jeho stravovacích přídělech. Velice mu chutnaly višně, jahody, sladkosti. A pro jeho „duši" mu byl nabídnut „Krátký kurz dějin Komunistické strany". Tato kniha se v nákupním seznamu z nějakého důvodu ocitla v pořadí hned za toaletním papírem…

Je nabíledni, že o nějakém ideovém základu pro spolupráci nemohlo být ani řeči. Jako přesvědčený nacionalista, kterému komunisté zabili bratra za členství v OUN a otce ještě v roce 1940 vyvezli na Sibiř, Četvertyj nemohl ani náhodou sympatizovat s „leninskou politikou SSSR". Nejpravděpodobnějším motivem jeho konání byla chuť přežít - vždyť jako šéf bezpečnostních služeb OUN nemohl doufat v milost. Samozřejmě k tomu mohl přispět i psychický tlak a určité rozčarování z lidí, kteří pro něho kdysi byli vzory „revolucionářů".

Matvijejko začal „zpívat". Vyšetřovatelé od něj vyslechli celkem dost pikantních podrobností ze života velitele Byjlycha a jiných spolubojovníků (později jsou tyto informace využity v rámci propagandy). Kromě jiného informoval o tom, že ideologický referent a kurátor BS S. Lenkavskyj utratil 7 000 marek ze stranické pokladny na byt pro svou milenku-prostitutku („za takové věci se v ukrajinském podzemí střílelo").

Z výslechů vyplynulo, že Bandera dal Četvertému následující úkoly: aktivizovat podzemí na západoukrajinském území, navázat spojení se Západem, sbírat informace o obranyschopnosti SSSR, vyšetřit smrt Romana Šuchevyče z března 1950. Kromě jiného měl také přesvědčit Lemeše, aby uznal svrchovanost ZO OUN, a v případě odmítnutí jej odstranit a stanout v čele hnutí odporu.

Matvijejka s dozorem umístili do konspiračního bytu lvovské správy MSB. S Četvertym byl ve styku zástupce velitele oddělení II. správy I. Kuprijenko, který ovládal ukrajinský jazyk a účastnil se riskantních operativně vojenských akcí – svého času dokonce trávil zimu v bunkrech s vůdci podzemí.

Koncem června 1951 se ve spolupráci s Matvijejkem začíná rozehrávat rádiohra s anglickou rozvědkou a ZO OUN (ruský název hry byl „Meteor"), která je dnes v dějinách operativního umění bezpečnostních orgánů Ukrajiny považována za klasickou. Její úkoly byly velké: podřídit Četvertému odboj v regionu, dezinformovat známé zahraniční struktury OUN, přilákat na území USSR vůdce a emisary zahraničních center OUN, infiltrovat vlastními agenty SIS a ZO OUN, zkompromitovat před cizími rozvědkami jak ZO, tak i vůdce nacionalistického podzemí.

Jen od 2. července 1951 do 18. května 1952 v rámci hry „Meteor" bylo z londýnského rozvědného centra odesláno 29 radiogramů a do Kolína nad Rýnem Usmich vyslal 32 dezinformačních zpráv. Zajímavé přitom je, že dohodnuté heslo „boršč", tj. znamení, že byl donucen pracovat pod kontrolou MSB, v žádné z těchto zpráv nebylo.

Aby si Matvijejko uchoval důvěryhodnost, pouštěli organizátoři hry s dezinformací i druhořadou a zvenčí pravděpodobnou informaci vojensko-ekonomického charakteru. Formulovaly se také názory, že odboj na Ukrajině má problémy a že předáci ZO by měli osobně stanout v čele osvobozeneckého boje na Ukrajině.

Útěk

Najednou se ale stalo něco neočekávaného, něco, na co veteráni orgánů komunistické státní bezpečnosti ještě dlouho s úděsem vzpomínali. Myron Matvijejko utekl!

Na útěku nebyl dlouho. Nejdříve zašel na janivský hřbitov, kde přenocoval. Příští den se jal hledat staré konspirační byty, ale všude mu otevírali neznámí lidé. Pochopil, že je v pasti a že ho dříve či později stejně najdou. Proto se nakonec u pokladen na nádraží obrátil na nějakého seržanta s otázkou, zda nepracuje pro MSB. Když dostal kladnou odpověď, oznámil, že je ozbrojený a že se chce dobrovolně vzdát. Seržant Taranjuk odvedl Matvijejka na správu MSB, kde jim ale bylo sděleno, že mají počkat, protože úřad měl do osmi hodin přestávku (!). Seržant, který si uvědomoval vážnost situace, poprosil o pomoc kolemjdoucího majora. Společně pak Četvertého prošacovali a odevzdali „emgebistům".

Matvijejka odvezli do Moskvy, kde si ho na starost vzal odpovědný pracovník MSB SSSR Pavlo Sudoplatov. Na Ukrajinu se Četvertyj, nyní už pod krycím jménem Vesňanyj, vrátil v dubnu 1953. Teď už na něj byl vyvíjen frontální nátlak a musel začít hrát podle pravidel, která mu byla nabídnuta. Od roku 1960 byl zapojen do propagandistických akcí: pořádaly se tiskové konference, tiskly se články o „návratu do vlasti", pořádaly besedy na školách a v pracovních kolektivech (mimochodem, během let 1960-61 vystoupilo s pokáním více než 200 aktivních účastníků OUNovského podzemí) a vyšlo několik jeho brožur, ve kterých bývalý šéf bezpečnostních služeb OUN tuto strukturu nemilosrdně pranýřoval.

Asi není třeba mluvit o rozpacích, které tehdy prožívaly OUN i SIS. Ale takový už uměl být Matvijejko kazisvět…

Místo epilogu

Na závěr už zbývá dodat jen pár maličkostí. Za prvé by bylo ne-

spravedlivé zapomenout na Vasyla Ochrimovyče, který po zatčení také souhlasil se spoluprací s MSB, ale ukázal se být tvrdším oříškem. V červenci 1953 byla zachycena zpráva od Lemeše veliteli Orlanovi (V. Halasovi, kterého zajali 11. července téhož roku), ve které Lemiš informuje, že Hruzyn nehraje sám za sebe, ale že tu hru s ním nicméně budou hrát dál. Po odsouzení Lavrentije Beriji v prosinci 1953 byla informace o zatčení Ochrimovyče už celkem rozšířená, a protože Ochrimovyč nejednou odmítal vykonat rozkaz orgánů bezpečnostních služeb, byla hra s americkou rozvědkou pod názvem „Lovuška“, do které byl angažován, ukončena. Vojenský tribunál pak 23. března 1954 odsoudil Hruzyna k trestu smrti.

Ale rádiohra „Meteor“ pokračovala. Od roku 1955 připravovala Itálie, spojenec Anglie v rámci NATO, ve své škole pro rozvědčíky emisary OUN. V tom čase už bylo zneškodněno několik vyslaných skupin (část z nich na území Polska a Československa). Stepan Bandera Usmichovi pořád důvěřoval...

V bunkru v ivancevickém lese v oleském okrese byl 23. května 1954 zajat plukovník Koval – Vasyl Kuk. Byl poslední z členů ústředního vedení OUN na Ukrajině. Podzemí fakticky přestalo existovat a předstírat před zahraničím práci odboje OUN na Ukrajině začalo být už politicky nevýhodné. Proto byla v říjnu 1960 hra „Meteor“ zastavena. Jen v letech 1951 až 1954 zajaly orgány státní služby čtyři kurýrní skupiny (celkem osm osob), zlikvidovaly 33 agentů SIS a CIA (10 z nich bylo zabito) a pět emisarů bylo využito pro operativní hry.

Matvijejkovi byla za pomoc při likvidaci nacionalistického podzemí 19. června 1958 speciálním nařízením Prezídia Nejvyššího sovětu SSSR udělena milost. Po bouřlivých událostech spojených s pranýřováním „nacionalistických nepřátel“ se začal zabývat archeologií a tvorbou malíře Oleksandra Muraška. V Kyjevě mu přidělili jednopokojový byt, ale Matvijejko dožíval svůj život na Volyni, v kraji blízkém jeho duši. Zemřel ve vesnici Pavlovo ve Lvovské oblasti 10. května 1984. O sedm let později vyhlásila Ukrajina nezávislost. Co by na to asi říkal „maltský orel“?...

téma:

Turistika

Text: Oleh Kocarev, překlad: Elena Opletalová

Charkov: Eso na kulturní mapě Ukrajiny

Přijíždíme-li do Charkova ze západu, první velkou železniční zastávkou v rámci města bude Nové Bavorsko. To nemohlo nepotěšit německé vojáky, kteří sem vstoupili 24. října roku 1941. Na dlažbě zasypané sklem je netrpělivě čekali zmatení obyvatelé a mezi nimi můj pradědeček Oleksij Kramarenko, který se za pár dnů stane vrchním starostou Charkova. Město, jímž prochází padesátá zeměpisná šířka, poněkolikáté nabývalo na strategickém významu. Naštěstí ne naposled.

Není známo přesné datum založení Charkova. Oficiálně město oslavilo 351. výročí ode dne, kdy uprchlíci z Centrální a Západní Ukrajiny založili malou osadu na prázdném, ale Rusku podřízeném území. Avšak v Charkově je rovněž záhadné a málo prozkoumané podzemí, které nese četné stopy života z období před sedmnáctým stoletím, a také ruiny osídlení v předměstí z antických a středověkých časů s archeologickými nálezy. Někteří historici se dokonce přikláněji k názoru, že současný Charkov je potomkem pověstného hlavního města Polovců Šarukaně.

Pěšky po hromadách hnoje

Charkov se rychle stal významným obchodním městem s napůl rustikálním způsobem života. Městem paradoxů se Charkov stal v roce 1805, kdy zde byla otevřena první univerzita ve Východní a Centrální Ukrajině. Nyní se zde mezi idylicky vypadajícími hlínou nahozenými a nabílenými chaloupkami promenádovala urozená a nadaná mládež ze všech okolních gubernií. Významní vědci z nejrůznějších evropských států, například německý filozof Schod. Na podzim se při procházení ulicemi muselo našlapovat výhradně na hromady hnoje, protože ten byl relativně tvrdým podložím. Na jiných místech bylo velice snadné probořit se do deštěm promočeného černozemního bláta.

Právě v Charkově asimilace Ukrajinců proběhla zřejmě nejdůsledněji a nejúspěšněji, ale zrovna zde se vytvořilo pulzující ukrajinské umělecké prostředí – Charkovská škola romantiků. Paradoxnost se v Charkově zachová nadlouho – během revoluce v roce 2004 se v tradičně krajně apolitickém městě, které se uchází o status proruské autonomie, odehraje nejurputnější boj mezi pomerančovým a bělomodrým táborem...

Od založení univerzity až do roku 1917 Charkov ekonomicky vzrůstal a pod záštitou ruské administrace a ruského kapitalismu se zde postupně rozvíjela i kultura. Osvícenské akce, hostování umělců, působení nadaných malířů, objednávání děl kvalitního umění novou elitou, mecenášství – to vše vytvářelo základnu pro kulturní výbuch 20. let 20. století.

Po kruté, avšak pro město ne příliš ničivé občanské válce bolševici ustanovili Charkov hlavním městem pseudostátu – Ukrajinské socialistické sovětské republiky. I nyní se najde hodně takových, co z neznámého důvodu nazývají Charkov „prvním hlavním městem", jako kdyby v historii Ukrajiny před tím, než figurovala na geopolitických obzorech SSSR, nebylo vůbec nic…

Dvacátá a třicátá léta byla poznamenána paradoxně prudkým rozvojem: desítky nových závodů a obytných čtvrtí, výzkumných ústavů, ale taktéž – ukrajinizace, objevení se rozhlasu, příjezd stovek talentovaných umělců z celé země, vytvoření a aktivní činnost uměleckých institucí. Na druhé straně – represe. Nejdříve proti opozici, později proti potenciální opozici, dále proti ne příliš spolehlivým osvíceným vrstvám a nakonec – plošné systematické zastrašovací zatýkání a popravy zastřelením.

Po druhé světové válce Charkov ztrácí svou vedoucí pozici pro ukrajinské umění, ale zůstává významným kulturně osvícenským a vysokoškolským centrem. A koncem XX. století zde vzniká čím dál více pozoruhodných (i když dezorganizovaných, často mimokontextuálních) uměleckých jevů. V současném ukrajinském umění je Charkov opět strategickým střediskem.

Kde je tvá tvář? Kde jsou futuristé?

Čím je Charkov pro ukrajinskou literaturu? Pro ukrajinskou literaturu je Charkov téměř vším. Aspoň si to myslí mnozí z těch, kteří poprvé vidí pamětní desky na budově „Slovo" (zde žili téměř všichni aktéři „Zastřeleného obrození") a na klubu spisovatelů Blakytného.

Samozřejmě hodně spisovatelů se narodilo a tvořilo i v jiných městech. Ale právě s Charkovem jsou spojeny tak přelomné jevy literatury, jako umělecko-filozofická pojednání Hryhorije Skovorody, Charkovská škola romantiků a Červená renesance. Avšak po Kvitku – Osnovjanenkovi, Hulaku – Artemovském a po Ščoholivovi s jejich almanachy a do časů art nouveau se snad nejpozoruhodnější literární událostí Charkova stal Čechovův a Buninův přejezd městem. Po určitou dobu město bylo všeho všudy rodištěm čtenářů. Ukrajinština v těchto končinách byla zakázaná a tvořit místní variantou ruštiny pozoruhodná díla bylo těžké.

Literárním hlavním městem se Charkov stává ve dvacátých letech: pracovali zde nyní víceméně organizované literární skupiny. Informace o většině z nich, natož jejich díla se později octla v sovětské cenzurní blo-

Moderní Charkov

kádě. Červená renesance a Zastřelené obrození se musely znovu objevit. Dnes je nejvíce a nejlépe známa moderna skupiny VAPLITE a jejího vůdce Mykoly Chvyľového. Jeho dramatický život a talentovaná, krátká, malebná a ne zcela rozšifrovaná tvorba zůstávají oblíbeným námětem pro články a filmy. V Charkově tehdy rovněž pracoval Pavlo Tyčyna – hvězda první veličiny světové moderny, autor zřejmě dosud nejznámější básně o tomto městě „Charkove, Charkove, kde je tvá tvář?". S městem jsou spojeni také Volodymyr Sosjura, Majk Johansen, Mykola Kuliš, Jurij Janovskyj a Volodymyr Svidzyňskyj.

Zato zcela málo jsou připomínáni charkovští futuristé: Mychajĺ Semenko, Geo Škurupij, Oleksandr Slisarenko nebo Favst Lopatyňs´kyj. V Charkově futuristé vydávali časopisy a sborníky „Nová generace", „Golfštorm" atd.

„Berezil" a dvacáté výročí revoluce

V současné době je Charkov docela slavné divadelní město. Během chladných i teplých večerů milovníci scény nemají lehké rozhodování kam si zajít – mají výběr a mohou se rozdělit na fanouškovské skupiny. Někdo má rád divadlo „Berezil", ale vyhýbá se Puškinovu divadlu, jiným se líbí „Arabesky", ale nelíbí „Berezil", a někomu se může líbit současně jak „Divadlo 19" tak i Puškinovo divadlo.

Povšimnutíhodné divadelní události se jistě začaly dít v městském divadle I. Štejna a J. Kalynovs´kého v XIX. století. Ve dvacátých letech došlo k historické události – sídlo ruského divadla tehdy slavného příznivce psychologického realismu Mykoly Synelnykova předala sovětská vláda „levému" ukrajinskému divadlu „Berezil" Lese Kurbase. „Berezil" se stal nejznámějším charkovským divadlem – pracovali zde nejlepší režiséři, autoři, herci a umělci státu, byly zde realizovány zajímavé avantgardní experimenty celosvětového měřítka. Les Kurbas byl popraven zastřelením ke 20. výročí revoluce.

Současný „Berezil" je divadlem Andreje Žoldaka, pro většinu Charkovčanů je málo pochopitelným, avšak na světových festivalech má obrovský úspěch. Všichni se divili, když světově proslulý režisér z hlavního města začal pracovat v Charkově. Výsledky jeho práce byli jedni nadšeni, druzí zklamáni, nikdo však nezůstal lhostejným.

Malířství – zátiší k pohledání

V XIX. století a na začátku XX. se Charkov proslavil realistickými zátišími. Pracovaly zde pro tuzemské malířství takové kultovní osobnosti jako Vasylkivskyj, Levčenko a Berkos. Poblíž Charkova se narodil Rjepin. Serhij Vasylkivskyj je jedním z nejtvořivějších a nejznámějších charkovských malířů. Proslavil se zachycením nebeské koloristiky, zeleně a četnými architektonickými zátišími, která často zůstávají jediným svědectvím o zaniklých památkách. Zátiší Petra Levčenka vynikají obzvláště mistrností kompozice a nálady: jednoduchost a všednost východoukrajinských lánů, okolí vesnic nebo měst v jeho provedení získaly lyrický a teplý nádech. Mychajlo Berkos jako nejdůslednější plenérista tvořil pod vlivem impresionismu, miloval volnou kompozici a „dýchající" barvy.

Charkov se rovněž stal i v malířství středem ukrajinské avantgardy. Samozřejmě – ukrajinsko-sovětské. Charkovčan Vasyl Jermylov byl velice výrazný, vynalézavý a důvtipný malíř. Jeho ilustrace knih a časopisů, optimistické předmětové kompozice, kresby, malby a koláže představovaly významný úspěch tehdy superaktuálního konstruktivismu a vytvářely základy budoucího konceptualismu a pop artu. Marie Syňakova byla vtělením jiného mohutného směru tvůrčích hledání XX. století – neoprimitivismu. Její výtvory připomínají lidové ikony.

Anatolij Petryckyj se angažoval v divadle a byl postupně přitahován konstruktivismem a expresionismem. Právě jemu náleží jistě nejrozšířenější série portrétů činitelů Zastřeleného obrození.

V současné době v Charkově dvě slavné epochy spolu existují v jisté syntezi, do určité míry díky existenci bohaté kolekce Výtvarného muzea a několika docela slušných galerií.

Hudba a nezdařený sjezd kobzarů

Ještě v XVIII. století v místním Kolegiu o hudbě přednášel Hryhorij Skovoroda, později se hudba vyučovala na univerzitě, byly otevřeny konzervatoř a hudební školy. Vpravdě ironické je to, že varhanní sál je umístěn v někdejším katedrálním pravoslavném chrámě.

Pro převážně kupecko-proletářské město bylo velice významné hostování předních hudebníků a nebylo jich málo – Čajkovský, Rachmaninov, Šaljapin…

Na přelomu XIX. a XX. století v Charkově pracoval Hnat Chotkevyč. Zabýval se konstrukcí bandury, zpěvem, hudební osvětou, a ještě mu zbýval čas na literaturu, etnografii, kritiku a divadlo. Organizoval vystoupení kobzarů. V roce 1932 byli svoláni jakoby na sjezd a pak buďto vyvezeni na Sibiř, nebo zastřeleni.

Od druhé poloviny XX. století se v Charkově objevili skladatelé evropského měřítka. Valentyn Bibik byl neustálým experimentátorem – avantgardistou.

V roce 2001 Oleksandr Ščetynskyj, Oleksandr Grinberg a Serhij Piljutkov, účastníci a výherci mnoha mezinárodních konkurzů a festivalů, prohlásili sami sebe za Charkovskou školu skladatelů. Odmítli následovat folklor, Lysenka a hudbu sovětskou a místo toho experimentují s konstruktivními principy, harmonií, atonalitou a jinými elementy nové hudební řeči.

Jeden z největších festivalů klasické hudby na Ukrajině „Charkovská setkání" se koná každý podzim a konkurz mladých klavíristů Krajněva každé jaro.

Architektura aneb Propadák experimentu „Nový Charkov"

Charkov je kouzelné muzeum architektury pod širým nebem. A jednoduše z tohoto důvodu se musí stát významným turistickým střediskem. Přestože ve městě jsou dva barokní kostely a docela slušné klasicistní, eklektické a pseudohistorické budovy, velkolepě originální architektura se zde objevila teprve před sto lety.

Starý Charkov

Charkovská moderna z 10. let XX. století není podobná ani kyjevské, ani lvovské, ani oděské, ba ani černivecké. Jsou zde spojené četné tradice: ukrajinské, západní i východní, obzvláště zajímavé je spojení konstruktivnosti a dekorativnosti. Zajímavé samo o sobě je i to, že charkovská moderna byla architekturou „nejbyznystičtější" (budovy se projektovaly speciálně pro banky, hotely nebo jako činžovní domy – právě takové instituce rostly jak houby po dešti v 10. letech XX. století) a současně i „nejbohémštější", vytříbenou a důmyslnou. Nejpřednějšími architekty tohoto stylu se stali Oleksandr Ginzburg a Oleksandr Ržepyševskyj. Záhadný byl konec charkovské moderny: nové památky architektury v tomto stylu se kupodivu po roce 1914 prakticky neobjevovaly. Žádná odborná publikace tento jev nevysvětluje, ale snad lze připustit, že se začátkem první světové války ruská administrace mohla chápat architektonickou modernu jako nepřátelskou západní agitaci, neboť tento styl pronikl zejména na Ukrajinu v neposlední řadě z Rakouska-Uherska a Německa.

Od té doby se do popředí dostává neoklasicismus. Svérázným spojením klasicismu a pozůstatků moderny jsou velké, štíhlé, symetrické, ale bohatě zdobené budovy. Nejpozoruhodnějším neoklasicistou je Oleksandr Beketov.

Právě v době, kdy se Charkov stal sovětským hlavním městem, realizovaly se možnosti nového stylu – konstruktivismu na Ukrajině nejuceleněji a nejsystematičtěji. Byl to velice utopický úkaz: architekti již netoužili tvořit tradiční budovy, ale supermoderní, zaměřené na kolektivní soužití (bez individuálních kuchyní, se společnými kuchyněmi, skleněnými přechody mezi budovami a kultur-

ními institucemi společnými pro celé čtvrti). Neprojektovaly se jednotlivé budovy, ale celé čtvrti. Byl učiněn pokus vybudovat socialistické město „Nový Charkov“. Experiment v podstatě zkrachoval a „Nový Charkov“ se přetvořil na banální dělnickou čtvrť CHTZ náchylnou k zločinům, jejíž obyvatelé se i nyní diví, proč v jejich bytech chybí kuchyně. Lépe dopadly originální čtvrti na sever od náměstí Svobody – budovy Deržpromu (Státního průmyslu) a obytných domů. Jejich avantgardní hrozivě šedá přitažlivost pohrávající si s geometrickými prostorami, plochami, balkony, střechami a okny se dobře dochovala a dosud udivuje návštěvníky města. Zajímavé úkazy konstruktivismu jsou Palác železničářů, kde je konstruktivismus spojen s art dekem, budova pošty na Pryvokzalném náměstí, která je svébytnou budovou-korábem. Koneckonců i celek slavného největšího náměstí v Evropě – náměstí Svobody – byl projektován ve stylu konstruktivismu, ale v originální podobě se na něm zachoval pouze Deržprom, první ukrajinský mrakodrap 20. let.

Nescafe 3 in 1

Charkov – to jsou tři navzájem si málo v čem podobná města. První – to je historické centrum, kde je soustředěna kultura a kde v ulicích vládne uvolněná atmosféra. Druhým městem je soukromý sektor – napůl vesnické město, většinou zastavěné jednopodlažními budovami a obklopené stromy, plné prachu a kouře páleného listí, se skvrnami paláců „nových“ Charkovčanů. Zachovává se tu podivuhodně archaický kulacký duch a specifická exotika lidských vztahů. Třetím městem jsou typické sovětské poválečné čtvrti, obydlené někdejšími vesničany, se stejnými krabicovitými budovami, továrnami, pozohýbaným železným proutím, roztlučenými cihlami, nedobudovanými monstry, ohromnými smetišti a jinými postindustriálními artefakty.

Všechny tři tváře města jsou zcela originální a zajímavé, každé svým způsobem. Charkov stojí za to navštívit.

Do Umaně přijíždí tisíce poutníků

Na křižovatce starodávných obchodních cest v samotném středu Ukrajiny (na půli cesty mezi Užhorodem na nejzazším západě a krymskou Kerčí na jihovýchodě), na křižovatce první ukrajinské dálnice evropské úrovně Kyjiv – Odesa se silnicí vedoucí z Kirovohradu do západních ukrajinských krajů, na skalnatých březích Jatraně leží město Umaň. V současné době je to tiché městečko, okresní centrum v Čerkasské oblasti.

V průběhu své existence – první písemné zmínky o městě jsou datovány rokem 1616 – však byla Umaň svědkem mnoha událostí, mezi nimiž jsou s městem v prvé řadě spojovány dvě: povstání hajdamáků pod vedením Zalizňaka a Honty, známé pod názvem Kolijivščyna, dále skutečnost, že v Umani byl pochován zakladatel braclavského chasidismu rabí Nachmana.

Umaň byla také sídlem pravobřežního hejtmana Mychajla Chanenka (1670–1674). Rodáci z Umaně posilovali řady umaňské jednotky Záporožské Síče (tzv. kuriň). Po přesídlení černomořských kozáků na Kubáň byl mezi 38 kuriněmi, které se při stěhování zachovávaly, i Umaňský. Dnes se někdejší osada Umaňská jmenuje Leningradská. K Rusku Umaň spolu s Pravobřežní Ukrajinou byla přiřazena v roce 1793 po druhém rozdělení Polska.

Za rabi Nachmanem

Složité a kruté časy hajdamácké vynecháme, protože hodnocení tohoto tématu se v očích různých národů liší: zatímco pro Ukrajince je to národně osvobozenecký boj

v čele s hajdamáky – podolskými zbojníky, pro Poláky a Židy je to krvavohrůzný „umaňský" masakr. Ať to tedy zhodnotí nestranní historici. Je však třeba zmínit „cadyk" už jen proto, že rok co rok se na svátek Roš-Hašan, židovský nový rok slavený v září, tisíce židovských poutníků sjíždějí z celého světu do Umaně na hrob rabiho Nachmana, díky čemu si místní obyvatelé osvojili hotelový byznys a pronajímají své byty chasidům.

„Sofijivka"

Ale hlavním lákadlem města, kvůli kterému sem ve svém volnu přijíždějí cizinci z Kyjeva (je to sem z něj blízko – 220 km) pracující v zahraničních společnostech, je dendrologický krajinářský park „Sofijivka". Je to skutečně obdivuhodné spojení přírodní krásy, dovedného krajinného designu či jak se dnes říká landskapingu a architektury. Od okamžiku svého založení v roce 1796 je tento park zosobněním legendární lásky hraběte Stanislava Ščenského Potockého a řecké krásky Sofie. Vše zde dosud dýchá touto nezemskou láskou. Klasické sochy vzbuzují melancholii, labutě k vám důvěřivě připlují na Dolním rybníku… Škoda jen, že v pavilonu „Bažantník" již nebydlí bažanti. Pravda již od roku 1917.

Řecká a římská mytologie zde jako kdyby ožily a splétají se spolu s vašimi představami o kráse. Potůček tekoucí přes park se kdysi jmenoval Bahno, nyní je to Kamjanka – to díky svým skalnatým břehům. Sofijivka je překrásná v každém ročním období, pít její krásu plnými doušky však lze začátkem května, kdy začínají být v provozu atrakce, z nichž nejtajemnější je cesta ve člunu podzemní řekou Acheront dolů k miniaturnímu jezírku.

Na jedné z umaňských ulic stříhá chasid den před židovským novým rokem Roš-Hašan první pejzy malému poutníkovi, který dosáhl tří let. V září roku 2005 (5765 podle židovského kalendáře) přijelo do Umaně 15 000 poutníků z 26 zemí.

Chortycja odjakživa

Chortycja je největším ostrovem na Dněpru. Je dlouhý 12 a široký 3 kilometry a vypíná se nad řekou do výše 35 metrů. Na ostrově se pozoruhodným způsobem mísí všechny přírodní zóny Ukrajiny: step, lesostep, hory, pouště. Rostlinstvo ostrova je neobvykle bohaté: živá sbírka obsahuje více než tisíc druhů rostlin, z nichž 33 je vzácných a 105 endemických. Ostrovní fauna čítá 245 druhů obratlovců. V roce 1965 byla na ostrově založena Státní historicko-kulturní rezervace a roku 1993 Chortycja získala status Národní rezervace. Poprvé se o Chortycji zmiňuje byzantský imperátor Konstantin Porfyrogenétos ve svém traktátu „O řízení impéria“ (r. 952).

Člověku zde najednou dojde: historie jím nezačíná ani nekončí…

Na tomto místě termíny „mezolit“, „neolit“, „doba bronzová“, „čerňachivská, jámová a katakombová kultura“ ztrácejí příznaky vědeckosti a stávají se přístupnými pro pochopení.

Skytové považovali prý toto místo za bližší k Bohu, a proto sem přiváželi pochovávat své zemřelé.

Své kultovní objekty zde stavěli i dávní Árijcové.

Bráhmani zde vybudovali celý systém svatyní-hvězdáren.

Roku 972 zde rukou Pečeněhů zahynul kyjevský kníže Svatoslav.

Koneckonců, zde se zrodila ukrajinská státnost – Záporožská Síč.

Stále mluvíme o Chortycji, o ostrově, podle kterého by se jako podle živé učebnice dala vyučovat historie civilizace. Přestože Chortycja je známa především díky kozákům a Síči (odsud pramení i její název – kolébka záporožského kozáctví), tento stereotyp je načase změnit. Tím spíše, že samotný ostrov během posledního desetiletí poskytl lidstvu četné fakty o tom, že Chortycja byla svatyní odjakživa.

Těžko si můžeme představit toto „odjakživa“. Stejně jako řekněme čtvrté tisíciletí před naším letopočtem. Tak tedy, právě ve zmíněném čtvrtém tisíciletí před naším letopočtem se objevily první kultovní objekty, svědectví svátosti ostrova. Přesněji řečeno, „objevily se“ není docela přesné, protože existovaly „odjakživa“. Jednoduše právě ve čtvrtém tisíciletí se přírodní objekty začaly využívat při kultovních obřadech. Působením prudkého proudu kamení se ve skálách „vyřízly“ prohloubeniny ve tvaru misek. Ty starodávným lidem sloužily jako oltáře. Takovouto misku můžeme vidět na ostrůvku Serednij Stih poblíž Chortycji. A nedaleko archeologové objevili předhistorické osídlení středněostihovské kultury se stopami náboženských obřadů.

Dalším „přírodním“ oltářem na Chortycji je „Černý kámen“ v severní skalisté části ostrova. Liší se od šedé žuly na Chortycji, má velkou tepelnou jímavost a ještě v noci je teplý díky slunečnímu teplu akumulovanému během dne. Lidé dávných časů to považovali za projev vyšších nadpřírodních sil. Proto ho využívali při svých náboženských obřadech, což dokládají četné obrázky – petroglyfy, které bohužel až do dnešních dnů nejsou rozšifrovány. Protože nikde poblíž takové kameny nejsou, archeologové se domnívají, že naši předkové jej na ostrov přinesli schválně.

Minulé léto Chortycja obdarovala archeology hned dvěma svatyněmi. První je kamenný kruh o průměru čtyři metry, vyložený žulovými kameny přimykajícími těsně k sobě a zakopanými do země. Kolem nich jsou čáry a spirály vyložené z kamení. Četná pohřebiště nedaleko od kamenného kruhu archeologům napověděla, že svatyně se datuje třetím tisíciletím před naším letopočtem a využívala se při pohřebních obřadech někdejších ostrovanů.

Druhá svatyně je kultovní komplex z druhého tisíciletí před naším letopočtem, skládá se ze třech kamenných staveb podobných vejci orientovaných na východ slunce. V jednom z vajec byl pochován v poloze zárodku pohanský kněz, ve druhém byl zakopán rituální džbánek, další vejce bylo vyskládané ve tvaru labyrintu. Tyto svatyně jsou považovány za architektonická vtělení kultu zrození všeho živého.

Ukrajinský Stonehenge

Bezesporu nejpůsobivější je megalitická svatyně – hvězdárna z doby bronzové (třetí až druhé tisíciletí před naším letopočtem) nacházející se na vysočině Braharňa. Archeologové ji nazývají ukrajinským Stonehenge. Svatyně se skládá ze dvou částí, první z nich ve středu je kulaté dvoumetrové náměstíčko vyložené plochými žulovými balvany a ohraničené žulovým kruhem o průměru 12 metrů. Z obou konců jsou uloženy dvě antropomorfní stélé (ochránci, kněží?), ze severovýchodní strany je „vchod“, přes který v den letního slunovratu „vcházelo“ Slunce. Naproti vchodu je umístěn kamenný oltář, v němž byl objeven džbánek s kalendářním ozdobným vzorkem. Právě na základě této skutečnosti archeologové mohou mluvit o starodávné observatoři. Konstrukce první hlavní části svatyně je identická s nejstarší observatoří Stonehenge.

Druhá část svatyně se skládá ze dvou malých protínajících se kruhů rovněž nasměrovaných k východu. Konstrukce svatyně odpovídá představám Árijců o odpovědnosti jejich bohů za ty či ony světové strany a za odpovídající části cyklů řeky. Výzkumy potvrdily, že svatyně se za tímto účelem využívala v průběhu více než dvou tisíc let! Celkem na Chortycji našli 13 (!) předhistorických svatyní nemluvě o pohřebištích, osídleních a jiných „němých svědcích“ civilizace. Turisty, obzvláště ty ze zahraničí, udivuje tak velká koncentrace neocenitelných objektů na relativně malém území. Obzvláště se jim líbí mystický aspekt exponátů: v některých svatyních prý jsou výstupy energie Země!

Kdoví, možná právě kvůli energetické nasycenosti a ne pouze kvůli vhodnému geografickému a strategickému umístění si kdysi kozáci zvolili Chortycji za svou „malou vlast“. To už se sotva kdy dozvíme. A je to vůbec zapotřebí? Něco přece musí zůstat nedokázaným, aby zbyl prostor pro fantazii.

Kult jídla

Kozácké časy jsou možná nejkrásněji zastoupeny právě na Chortycji – od neocenitelných exponátů Muzea historie záporožského kozáctví až po názvy úvalů, lokalit a skal. Velká Molodňaha, Savutyna, Ušiva, Ochy-Vzdochy, Hromušyna, Čorna Skelja, Zmijeva pečera, Vyšča holova, Try stovpy… To zní jako hudba, nyní se už tak nepojmenovává. A jak se vám líbí „Záporožská miska“? Zmíněný kultovní objekt ze čtvrtého tisíciletí před naším letopočtem kozáci využívali pro jiný kult – kult jídla. Dosud je živá pověst o tom, jak za horkých slunečních dnů vařili kozáci v této misce halušky a krmili jeden druhého půl druhého metru dlouhými lžícemi přes misku.

Halušky uvařené na slunci byly asi moc chutné! Zrovna takové, jaké hostům nabízejí současní kozáci z „Kozácké hlídky“ – svérázné i přes zimu osídlené osady v dolní části Chortycji. Vše zde připomíná atmosféru kozáckých časů: chaloupky nahozené hlínou, kovárna, mlýn, stáje a ohrady pro dobytek. Na hosty osady však vždy nejvíce působí vystoupení kozáckého koňského divadla. Kozačiska něco ke dvěma metrům vzrostlí s chocholem na vyholené hlavě a náušnicí v uchu (mimochodem, to byl povinný kozácký atribut: náušnici nosil obvykle nejmladší syn, v bitvě potom takové nikdy neposílali do útoků). Nehybně a se zatajeným dechem sledují diváci nebojácné harcování na koních, mistrné zacházení se šavlemi, improvizované boje. A pokud se někomu z turistů poštěstí absolvovat obřad zasvěcení v kozáky, radost nemá konce! Radost přichází pravda později, až po pořádné štamprličce umístěné na šavli, kterou je třeba obrátit stejně, jak to dělá správný kozák. Tato část zkoušky nikomu nečiní nejmenší problém. Protože předtím je třeba vydržet stát se zavázanýma očima, zatímco kozák má za úkol patnáctimetrovým bičem srazit z vaší hlavy čepici. Přičemž kozák má také šátkem zavázané oči! Turisté obvykle nejsou obeznámeni s tím, kolik času účinkující v koňském divadle Oleha Hryhorjeva trénují, aby dosáhli kýžené preciznosti: zapůsobili na diváka a nezmrzačili ho.

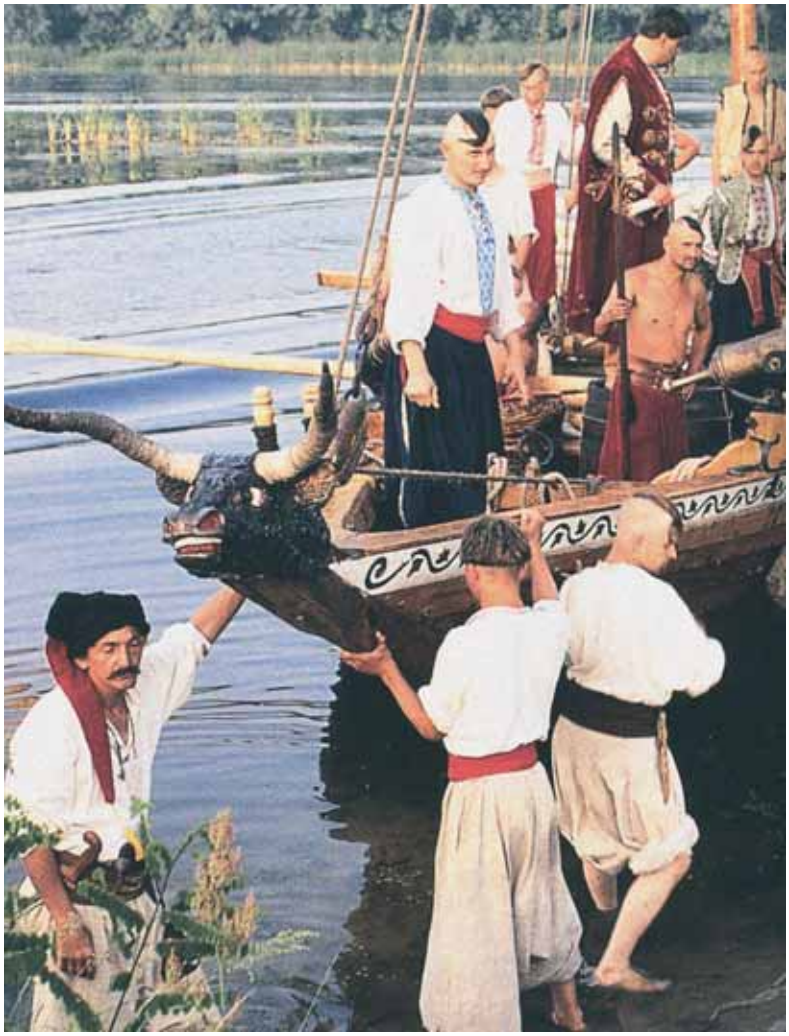

Vedle osady v úkrytu se uchovává pravá kozácká čajka – člun z osmnáctého století zvednutý ze dna Dněpru v roce 1999. Pro čajku je vybudován speciální hangár, který se v nejbližší době stane muzeem vodní dopravy, jakmile z dněperských vod bude zvednuto ještě několik člunů.

Tarasova stezka

V nejbližší době na Chortycji přibude další objekt ilustrující kozácké časy: maketa rekonstruující Záporožskou Síč. Faktem je, že vědci se k myšlence spojit v maketě rysy osmi známých Síčí staví skepticky. Avšak pro turisty stejně jako pro samotné Záporožce bude bezesporu zajímavé nejen si poslechnout, ale i uvidět, jak žili kozáci na Síči, kde podkovávali koně a brousili zbraně, látali postroj a oblečení, vyráběli nádobí a vařili si, řešili bojové úkoly a chodili do kostela modlit se k Bohu. Do léta bude komplex vybudován a stejně jako zbytek chortyckých objektů se stane přístupným pro návštěvníky.

Minulé léto na Chortycji byla otevřena trasa „Tarasova stezka“. Táhne se několik kilometrů přes úvaly, srázy a skály právě místy, kudy před ne abstraktními několika tisíciletími, ale před konkrétními 162 lety procházel Taras Hryhoryjevyč Ševčenko.

Chortycja je krásná během celého roku. Na jaře bují bílými květy a srdce se raduje ze zpěvu slavíků, podobnému pláči. V létě, kdy kvete kavyl, ostrov šedaví a člověku se chce vnořit do tohoto šedavého moře. V zimě obzvláště vyniká krása skal a kamení. Tato krása byla a je odjakživa. I když ji vnímáme pokaždé nově. Že bychom byli skutečně nejšťastnějšími? Máme přece Chortycji.

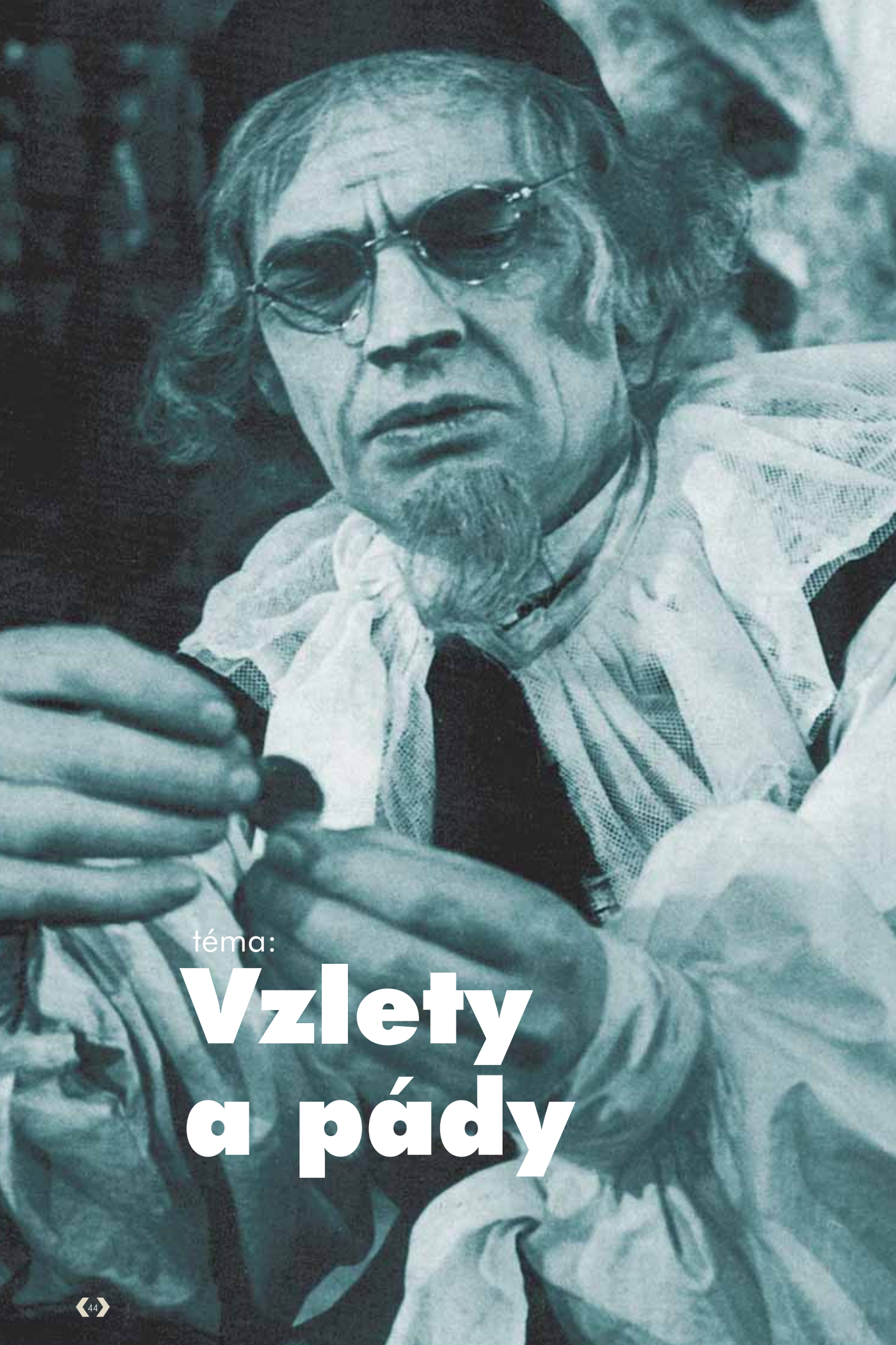

téma:

Vzlety a pády

Text: Jaroslav Sisak, překlad: Lenka Knapová | foto: archiv Jaroslava Sisaka

K 60. výročí Ukrajinského národního divadla v Prešově

Instituce mají své životopisy a osudy jako lidé. Tím spíše instituce kulturní a umělecké, které se stejně jako lidé rodí v mukách, vyžadují neustálou péči, konejšení a tvrdé vychovávání. Na oplátku však samy slouží a pomáhají jiným.

24. listopadu 1945 se v chladných prostorách Ukrajinské národní rady Prešovska (UNRP) uskutečnilo „ustanovující zasedání Společnosti Ukrajinského národního divadla v Prešově". Citát z protokolu: „24. listopadu 1945 se v místnosti UNRP v Prešově uskutečnilo výše uvedené ustanovující zasedání (...) Poslanec Petr Židovský jménem přípravného výboru Ukrajinského národního divadla vysvětlil přítomným cíl zasedání. (...) Po vysvětlení potřeby založení národního divadla dal předseda shromáždění k hlasování otázku, zda je divadlo, jako kulturně osvětová instituce, potřebné. Shromáždění jednohlasně přijalo usnesení o založení Ukrajinského národního divadla se sídlem v Prešově."

Divadlo bez herců

A tak se narodilo divadlo. Bez základních a nezbytných atributů, přinejmenším bez tak „banálních věcí" jako prostory, scéna, dílny, ale především bez herců, režisérů, scénografů. Prostě se nám zachtělo, byla taková možnost, tak proč jí nevyužít! Co to bylo? Jak to vůbec pojmenovat? Lehkovážnost? Zbrklost? Neznalost problému? Hazard? Když se na to dívám s odstupem šedesáti let, tak mám pocit, že to bylo všechno dohromady. Ale byla tu taky chuť pomoci tomu zaostalému, Bohem i lidmi zapomenutému koutku země, na kterém bezesporu žili talentovaní, pracovití a veselí lidé.

Ale vraťme se k protokolu ustanovující schůze „Společnosti Ukrajinského divadla v Prešově", ve kterém se mimo jiné píše i to, že „na základě výše uvedeného I. I. Hryc-Duda přečetl přítomným stanovy Ukrajinského národního divadla, které byly shromážděním jednohlasně přijaty. Dr. Peščak jako vedoucí Referátu pro ukrajinské školství uvítal vznik UND jako kulturní instituce a prohlásil, že Referát pro ukrajinské školství zajistil pro divadlo na 1946 rok z národního rozpočtu 1 140 000 Kčs. Jednohlasně bylo přijato, že divadlo bude pracovat pod vedením UNRP a pod kontrolou Referátu pro ukrajinské školství. Divadlo bylo pojmenováno: Ukrajinské národní divadlo."

Toto jsou první věty životopisu divadla, které dnes nese jméno Divadlo Olexandra Duchnovyče.

V protokolu není ani zmínka o hercích, režisérech, prostorách, ale dokonce ani o tom, v jakém jazyce bude divadlo hrát! Divadlo se narodilo v poválečných zmatcích. Zmatek byl ostatně i v životech lidí žijících v severovýchodním regionu Československa, pro které vlastně mělo divadlo vzniknout. Ano, existovala už sice Ukrajinská národní rada Prešovska, i když nikdo netušil, kolik lidí v tomto regionu se za Ukrajince považuje, a existoval také Referát pro ukrajinské školství, i když žádné školy ještě nefungovaly. Všechno to byly pouhé politické akty. Nabízí se otázka, zda i založení divadla bylo jen jedním z podobných politických aktů. Ale to je zadání spíše pro historiky.

I bez jazyka?

Je jasné, že tato národnostní, politická a organizační motanice měla dopad i na divadlo. Oficiálním jazykem UNRP byla ruština. Tiskový

V prvních letech se na zájezdy jezdilo i nákladním autem.

Jurij Zahrebeľskyj v roli Prokopa Škurata ve hře „Svatannja na Hončarivci" Hryhorija Kvitky-Osnovjanenka, 1952

Foto z první premiéry Mychajla Straryckého „Oj nechody Hrycju…", 1946

Lev N. Tolstoj, „Anna Kareninová", 1971

orgán UNRP, noviny Prjaševčina se tiskly rusky, ve školách se přednášelo v ruštině nebo v tzv.jazyčiji a lidé mluvili svými dialekty. Pro práci v divadle nebyly připraveni lidé ani profesně ani jazykově. Muže vůbec existovat divadlo bez jazyka? Bez té výsady lidí, i když, popravdě, žádní lidé v divadle tehdy ještě taky nebyli.

Premiéra

Koncem listopadu vyhlašuje vedení divadla (jeho prvním ředitelem se stal Ivan Ivanovyč Hryc-Duda) konkurz na nábor do divadelní společnosti. Je nutné připomenout, že divadlo fungovalo na družstevních zásadách, a proto začátkem prosince noviny Prjaševčina otiskly „Výzvu" tohoto znění: „Družstvo UND v Prešově se obrací na širokou veřejnost s výzvou stát se jeho členem. Členem družstva se může stát osoba, která si zakoupí minimálně jeden podíl. Hodnota jednoho podílu je sto českých korun. (…) Cílem družstva je materiálně zajistit soubor UND do doby, než budou poukázány fondy k udržení divadla vydělené pro UND ze státního rozpočtu pro rok 1946." Nehledě na tyto problémy začalo divadlo od 1. ledna pracovat na prvním představení. V divadle už kromě ředitele a administrátora bylo i 16 umělců, kteří začali pracovat na muzikálu Mychajla Staryckého „Oj nechody Hrycju". Premiéra se uskutečnila 2. března 1946 a měla velký úspěch. Představení neočekávaně ovlivnilo nejenom ukrajinské, ale i celé prešovské publikum. Divadlo začalo žít a pracovat. První úspěch povzbudil pracovníky divadla natolik, že okamžitě začali připravovat další představení.

Ale první premiéra nepřinesla jenom úspěch, ukázala také nedostatky a neprofesionalitu herců. Profesionální divadlo nemohlo existovat na milovnickém základě a vedení si to dobře uvědomovalo. Druhou premiéru, hru Ivana Tobilevyče „Beztalanna", už připravil zkušený režisér Jurij Šerech. Divadlu začal pomáhat i renomovaný ruský režisér a znalec divadelního řemesla V. I. Vasiljev. Tito známí režiséři pracovali zároveň jako vychovatelé i učitelé. Pod jejich dohledem procházeli svou první hereckou, pěveckou a taneční abecedu všichni členové souboru UND. Práce v divadle nebyla vůbec lehká, tím spíše že se jednalo o divadlo kočovní. Nedospané noci, stovky kilometrů v chladných autobusech nebo nákladních autech, hodiny strávené v chladných místnostech vesnických škol (o nějakých kulturních domech v tomto regionu bylo možné pouze snít). A mzda se vyplácela podle toho, jak se vedlo. Proto hodně lidi přišlo a za pár týdnu nebo měsícu zase uteklo. Dá se říci, že zůstali opravdu jen ti, pro které se divadlo stalo osudem i povoláním. Jen pro příklad, během jednoho roku se v divadle vystřídali tři ředitelé.

Postupně se stabilizovalo vedení a do UND začali přicházet lidé, kteří divadlo opravdu milovali a toužili ovládnou divadelní umění. Na místo ředitele byl jmenován energický a skvělý organizátor, Varfolomij Bavoľar, povoláním učitel, který svou vesnickou katedru vyměnil za divadelní prkna. Ale největší výhrou pro divadlo byl geniální herec, výborný režisér a pedagog, člen pražského a pařížského tělesa Moskevského uměleckého divadla Jurij Petrovyč Zahrebeľskyj, kterého do Prešova následovala skupina ruských herců, díky které pak v UND vyrostla celá plejáda mladých umělců. Hodně z nich ukončilo Profesionální divadelní kursy /ODK/, kde přednášeli právě tito mistři scény. V divadle se začali inscenovat díla světové dramaturgie. Na plakátech se začali objevovat jména Čechov, Gorkij, Ševčenko, Franko, Molier, Goldoni, Karadžale, Shakespeare, Schiller, Čapek atd. Divadlo jednoduše odmaturovalo.

Pády i vzlety

V polovině 60. let má divadlo možnost začít posílat vybrané adepty do Institutu divadelního umění Karpenka-Karoho v Kyjevě, kde za pětadvacet let získaly akademické divadelní vzdělání desítky pozdějších herců UND. Bohužel ne všichni zůstali v divadle pracovat, ale ti, co touto zkouškou prošli, se stali následovníky těch pionýrů, které divadlo jednou začarovalo a kteří se z jeho objetí už nikdy nevymanili. Dá se o nich říci, že umřeli na scéně, ale jejich největší zásluhou bylo to, že ukázali světu, že je tady jeden malinký národ, který se vlastně ani za národ nepovažuje. Je schopný, talentovaný a životaschopný, bez ohledu na to, k jakému stádu ho přidělují a jaké národnosti mu úředně připisují. Prostě o něm teď vědí a už s ním musí počítat. A divadlo tady sehrálo velkou roli, i když prošlo nelehkými životními zkouškami.

Oleksandr Oles „Nič na polonyni“, 1965

Zažilo pády a vzlety, jednou se na něj dívali shovívavě a jindy s žárlivostí. Často mu prorokovali smrt. Ale ono, někomu k zlosti, někomu k potěšení – žilo dál. Vyšlo ze zakouřených provinčních koutů a stalo se rovným mezi rovnými.

Divadelní kilometry

Za šedesát let své existence divadlo prošlo dlouhou cestu. Má na svém kontě stovky premiér, tisíce představení, miliony najetých kilometrů a desítky tisíc diváků. Slovensko, Česko, Ukrajina, Anglie, Švédsko, Německo, Maďarsko, Rumunsko, Jugoslávie. Všude tam prezentovala své umění jenom jeho dramatická část.

Před šedesáti léty v netopených místnostech UNRP se skupina entuziastů rozhodla na holém místě založil divadlo. Nevím, jestli někdo z nich věřil, že jednou divadlo bude slavit své šedesátiny. Tyto řádky nepretendují na žádnou vědeckou práci. Jsou to jen myšlenky a vzpomínky, cílem kterých je spíše stavět otázky než ne ně odpovídat. Ať se laskavý čtenář nad nimi zamyslí sám, možná na ně najde své odpovědi. Je ještě mnoho bílých, nepopsaných stránek z dějin divadla. Mnoho prázdných, nevyplněných kolonek ve formuláři o divadelním životě. Je tady bezpočet lidí, kteří divadlem žili a jeho život tvořili. Nesmí tu chybět jména Josyfa Korby, Mykoly, Pavla, Anny a Tamary Sykkových, Josyfa Feľbaby, Ivana Ivanča, Marie Korby, Viktora Hajného a mnoha jiných. Bylo by toho na celou knihu. Možná se někdy najde někdo, divadelní kritik, historik, kdo jejich život prozkoumá a dá jim zaslouženou slávu.

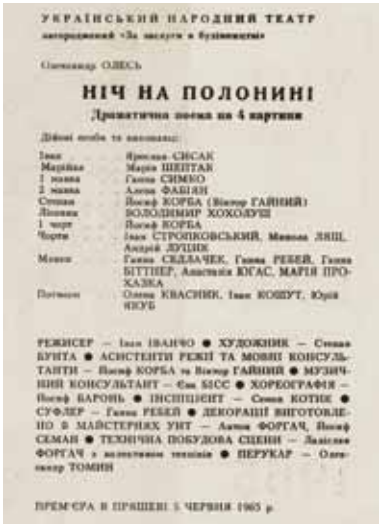

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ТЕАТР
імені Олександра Олеся
Олександр ОЛЕСЬ
НІЧ НА ПОЛОНИНІ
Драматична поема на 4 картини
Дійові особи та виконавці:
Іван — Ярослав СИСАК
Марійка — Марія ШЕПТАК
1 мама — Галина СИМКО
2 мама — Антон ФАБІЯН
Степан — Йосиф КОРБА (Віктор ГАЙНИЙ)
Ілько — ВОЛОДИМИР ХОХОЛЬУК
1 чорт — Йосиф КОРБА
Чорти — Іван СТРОПКОВСЬКИЙ, Микола ЛЯЩ, Андрій ЛУЦИК
Мамки — Галина СКЛЛАЧЕК, Галина РЕБЕЙ, Галина БІТТНЕР, Анастасія ЮГАС, МАРІЯ ПРОКАЗА
Потвори — Олена КВАСНИК, Іван КОШУТ, Юрій ЮУБ
РЕЖИСЕР — Іван ІВАНЧО ● ХУДОЖНИК — Степан БУНТА ● АСИСТЕНТИ РЕЖИ ТА МОВНІ КОНСУЛЬТАНТИ — Йосиф КОРБА та Віктор ГАЙНИЙ ● МУЗИЧНИЙ КОНСУЛЬТАНТ — Єм БІСС ● ХОРЕОГРАФІЯ — Йосиф БАРОНЬ ● ІНСПІЦІЄНТ — Степан КОТИК ● СУФЛЕР — Галина РЕБЕЙ ● ДЕКОРАЦІЇ ВИГОТОВЛЕНО В МАЙСТЕРНЯХ УНТ — Антон ФОРГАЧ, Йосиф СЕМАН ● ТЕХНІЧНА ПОБУДОВА СЦЕНИ — Ладислав ФОРГАЧ з допомогою техніків ● ПЕРУКАР — Олександер ТОМИН
ПРЕМ'ЄРА В ПРЯШЕВІ 5 ЧЕРВНЯ 1965 р.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ТЕАТР
ПРЯШІВ
ПРОЧИСТА 100-ТА ПРЕМ'ЄРА
ІВАН ФРАНКО
ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ
ДРАМА НА 5 ДІЙ, 6 КАРТИН
(ІНСЦЕНІЗАЦІЯ О. В. ОМЕЛЬЧУКА ТА ОДНОЙМЕННОГО ПОВІСТКУ)
РЕЖИСЕР
ЙОСИФ ФЕЛЬЬАБА
ХУДОЖНИК
ЗОРА МАТТОН
МУЗИКА
СТЕПАН ЛАДИЖИНСЬКИЙ
АСИСТ. РЕЖ.
МИКОЛА СИМКО
ПРЕМ'ЄРА 6-ТО ВЕРЕСНЯ 1960 Р. В ТЕЗ В ПРЯШЕВІ

Украинский Народный театр в Пряш
СУБОТА 1 ВЕРЕСНЯ
2 і 3
Ой не ходи, Грицю,
та на вечерниці...
І. Г. Луц
Н. Кокорошь
проф. Миколи Дубай
Левко Канинський

téma:

Kultrevue

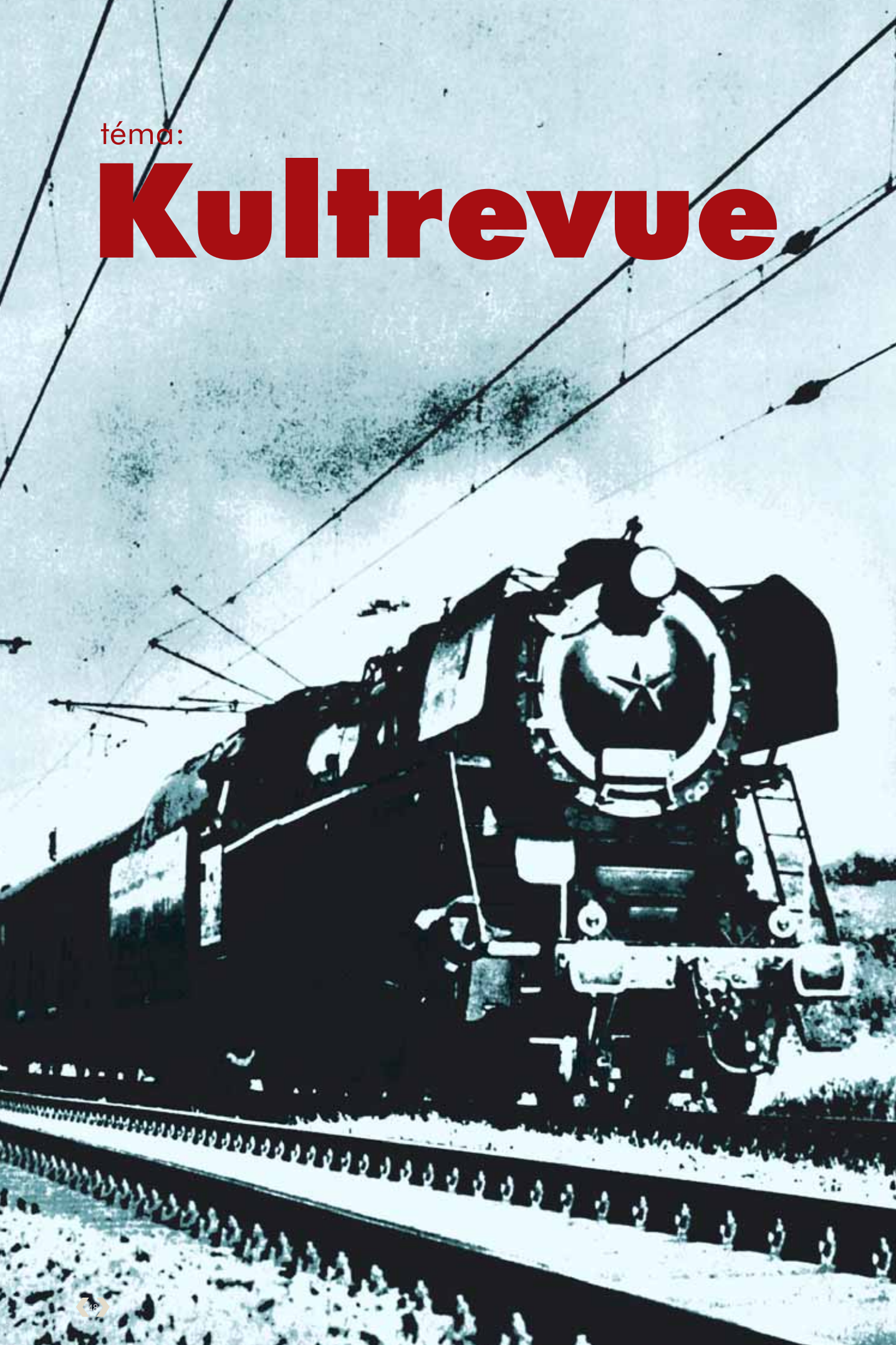

Připravil: Rostyslav Kramar, překlad: Tomáš Vašut

Oleksandr Bojčenko: „Elioti u nás budou, až budeme mít vlastní Joyce.“

(kráceno)

Během „oranžového“ roku bylo na polském knižním trhu možné zaznamenat skutečnou expanzi ukrajinské literatury. V regálech polských knihkupectví – nejzajímavější ukrajinská jména, v univerzitních posluchárnách, klubech – četná setkání s autory, „nájezdy“ spisovatelských „brigád“ po celém Polsku. Na propagaci současné ukrajinské literatury se podílel i literární internetový projekt Vlak 76 (Poťah 76, www.potyah76.org.ua), jehož redaktor Oleksandr Bojčenko strávil jaro a léto roku 2005 ve Varšavě na stipendiu Gaude Polonia. Saško Bojčenko – literární teoretik, literární kritik, docent Černovické univerzity. Sbírku jeho esejů Ščos na kštalt Šatokua (nakladatelství Pyramida) vyhlásili „knihou roku 2003“.

Saško, jak se projevilo na Vlaku 76 a jeho cestujících to, že jeho redaktor pobýval v Polsku?
Projevilo se to tím, že v internetové verzi vyšlo speciální polské číslo Vlaku. Už teď to dělá přes 200 normostran. Chtěl jsem pokud možno co nejšířeji představit polskou literaturu, takže jsou zde překlady básní Bohdana Zadury, Krzysztofa Jaworského, Darka Fokse, próza Jerzyho Pilcha, Pawła Huelle, Olgy Tokarczuk, eseje Leszka Kołakowského, Andrzeje Stasiuka, rozhovor s Jackem Podsiadłem… A to není vše, náš internetový časopis se bude dále doplňovat. Plánuji umístit tam ukázku textu nyní velmi populární Doroty Masłowské, představitelky nejmladší generace, a na druhou stranu, chtělo by to např. Mrožka. Ve „vagonu klasiků“ jede Andrzej Bobkowski – jméno na Ukrajině téměř neznámé, přestože znalci polské literatury tvrdí, že je to veličina srovnatelná s Gombrowiczem. Bobkowski je zcela jiný stylisticky, ale stejně jako Gombrowicz vytváří na základě deníkové formy velice kvalitní umělecký text. Je to Polák, ale zároveň obyvatel Paříže, potom Guatemaly, nazývá se Kosmopolákem, popisuje druhou světovou válku, rozebírá, proč Němci, národ, který nám dal jednu z nejrozvinutějších světových kultur, najednou zešílí a stanou se pro evropskou civilizaci hrozbou. Bobkowski uvádí velmi přiléhavé sebekritiky Poláků, ale také Francouzů a Rusů. Redigoval jsem Bobkowského text během rámusu kolem jubilejních oslav 9. května v Moskvě. Právě když Kwaśniewski jel k Putinovi, aby se podíval, jak tam oslavuje sebe, Chiraca a Schröedera, a Juščenko se choval trochu divně, pomyslel jsem si, že by bylo dobře, kdyby co nejvíce lidí četlo Bobkowského, který píše o zbabělosti Francouzů a zvěrstvech Němců a Rusů během války.

Předmluvou k polskému číslu Vlaku je tvůj text Vlak do Polska s komplimenty Rusku…
Někdo míní, že je to napsáno příliš ostře, trochu xenofobně. A já si myslím: o Rusku nelze napsat nic, co by znělo příliš ostře. Během své historie by Rusko nejednou zasluhovalo vymazat z povrchu země. Ostatně putinské Rusko už si to taky stihlo zasloužit, takže o nich prostě a priori nelze říct přespříliš zlého.

Co rozumíš pod pojmem Rusko, když se vyslovuješ tak kategoricky?
Především tím míním samozřejmě státní mašinérii, která patřila ve všech dobách, pokud jde o bezohlednost a surovost, ke světovým lídrům. Ale bohužel musím konstatovat, že i tzv. prostí upřímní Rusové nemají daleko ke svému státnímu aparátu. Nedávno tady ve Varšavě řekl během setkání se čtenáři ruský spisovatel Viktor Jerofejev, že v Rusku je pouze 10 až 15 procent normálních lidí, kteří víceméně myslí v „evropských kategoriích“. Přemýšlíš, tohle říká Jerofejev, ruský spisovatel, ne ukrajinský nacionalista. Když vyslovil to číslo, řekl jsem si: Patnáct? Proč patnáct? – a potom jsem si vzpomněl na svůj text o Teroriu Vasila Koželjaka, kde mj. psal, že 85 procent Rusů podporovalo vládní zásah proti teroristům na Dubrovce. Těch 85 procent Rusů – to jsou pro mě lidé záhadní. Evropa je otevřený svět a TAKOVÉHLE, diametrálně odlišné, je Rusko.

Vyjdou jiná národní čísla Vlaku?
Vlak existuje obecně kvůli tomu, aby skrze literární texty představoval střední Evropu jako společný prostor, tedy aby průběžně zveřejňoval ukázky z různých národních literatur. Pokud jde o polské vydání, tak tady, jako vždycky v mém životě, sehrála svou roli náhoda: dobří lidé, konkrétně Ola Hnaťuk a Bogumila Berdychovská, mě téměř za uši vytáhli do Polska na stipendium Gaude Polonia. Ale stipendium se nedává jenom tak: je třeba něco dělat. V mém případě bylo logické udělat polské číslo Vlaku. A je zajímavé, že už teď po polské jízdě se objevují návrhy na jiná národní čísla. My se neobracíme na nikoho, ale jiní se obracejí na nás!

Během poslední doby se zaplnily regály polských knihkupectví překlady děl nejnovější ukrajinské literatury. Zorientoval jsi se, jaká byla kritéria výběru ukrajinských autorů pro překlad a vydání v Polsku?
Na to by bylo zapotřebí zeptat se polských překladatelů a nakladatelů. Tedy jedno kritérium je zřejmé: je třeba jezdit po světě a seznamo-

vat se se svými potenciálními překladateli. Taková je doba. Ale pokud jde o čistě estetická hlediska, pak cizince ne vždy zajímá to, co je zajímavé pro domácí publikum. Rýmovaná lyrika nejvyššího rangu, jako např. Liny Kostenko, Ihora Rymaruka nebo Vasyla Herasymjuka, patrně stěží najde v Polsku velkou odezvu. Zatímco volné verše Andrije Bondara přijímá zdejší publikum velmi dobře, toho jsem byl ostatně nejednou svědkem. Ale kdyby nic jiného, v poslední době vychází v Polsku velmi kvalitní ukrajinská próza: stejný Andruchovyč, Prochasko nebo Žadan tvoří i u nás „první šik". Poláky nejspíš zaujme Vynnyčuk se svým haličským koloritem, ale jestli zaujmou třebas jen nejzajímavější představitelé žytomyrské školy, to nevím. Vlastně jak už jsem řekl, překlady a vydávání knížek, to není jenom literatura, to jsou kontakty s lidmi, nakladatelstvími. Jestli si nějací ukrajinští spisovatelé myslí, že si můžou tiše sedět ve své vesnici někde na Polesí a západní nakladatelé se u nich začnou hromadně objevovat s návrhy na překlad, pak se hluboce mýlí. Dokonce i velmi kvalitní texty mají bez dodatečného úsilí autora a nakladatele jen velmi malou šanci prodrat se ke čtenáři. V dnešním světě se prostě nahromadilo mnohem více dobrých knih, než všeobecně čtenář potřebuje.

A jak bys charakterizoval na Ukrajině situaci s masovou literaturou?
Jak tvrdí Čyževskyj, literatura má být úplná, čili má mít plné spektrum, a přesně tak to vypadá v tzv. velkých literaturách. Na Ukrajině je nenormální situace: masová literatura je zpravidla ruská nebo překládaná do ruštiny. Někdy se raduji, že v ukrajinštině není masová literatura: osobně se sám jako čtenář bez ní nakrásně obejdu. Ale na druhou stranu, když mám na tuhle otázku odpovědět jako literární kritik, literární teoretik, který ví, že má existovat úplná literatura, tak v tomhle bodu se má profese začíná svářet s duší. Ještě jednou zdůrazňuji, já takovou literaturu nepotřebuji, a když nebude, tak ať si, ale co ještě tím spíše nepotřebuji, je to, aby všechny stánky s knížkami byly zavaleny všelijakými ruskými autory. Takže v rámci kompromisu z důvodu vytěsňování literárního braku vydávaného v ruštině bych uvítal vznik braku ukrajinského.

Na podzim roku 2004 jsi byl jedním ze signatářů známého Dopisu dvanácti apolitických literátů, jenž obsahoval otevřenou výzvu podpořit u prezidentských voleb Juščenka. Nechyběly kritiky tohoto dopisu. Jak nyní s odstupem hodnotíš tento krok? Stálo to za to?
Hodnotím to stejně jako tenkrát: bývají situace, kdy si člověk nebere servítky. Co způsobil ten dopis? Vyvolal ohromnou bouři. Nedávno jsem o tom mluvil se Serhijem Žadanem, ptal se: „No dobře, a čeho jste tím dosáhli?" A já mu říkám: „Jak to čeho? A kdo je u nás prezidentem?" Tak to ještě bylo žertem... To víš, kritizovali nás všichni – i imperiální velkoruští šovinisti (no dobře, však tohle jsme měli zapotřebí), ale i jiní, i v Polsku nás kritizovali. Kritizovali nás, abych tak řekl, za stylistiku. Můžu připomenout to, co jsem říkal už v říjnu 2004 během tiskové konference v Juščenkově tiskovém centru: naše neopatrná stylistika přinejmenším dokazuje, že jsme nebyli politickými technology a nehráli politickou hru, protože kdybychom takoví byli, tak bychom to napsali tak, aby na tom nenašel nikdo ani chlup. A takhle to byl, s prominutím, křik duše, já si velice dobře pamatuji ten stav, byl to stav takové psychózy, zdálo se, že země se ztrácí pod nohama a je třeba aspoň něco dělat. Času bylo málo, takže jsme chápali, že jestli se to protáhne až do voleb, tak na psaní dopisů bude už pozdě. Často jsme museli vyslechnout výtky kvůli „apoštolskému" číslu 12. Proč prý dvanáct, a ne tisíc? Inu, protože tisíc podepisuje dopis napsaný jedním, a nám záleželo na tom, aby byl dopis výsledkem kolektivní práce. Kdybychom se tím řídili a začali spolupracovat s tisícovkou signatářů a nechali odsouhlasit každou větu, seděli bychom pořád nad prvním bodem. Laciná apoštolská aritmologie se neplánovala, někdo se prostě nestihl ozvat a někdo, jako např. Žadan, nedokázal v Rakousku otevřít text psaný cyrilicí. Myšlenka s tím dopisem byla správná. Myslím, že kdo chtěl, musel porozumět. Největší pobouření vyvolalo to, že jsme ruštinu nazvali jazykem braku a póvlu, ale nám nešlo o ruštinu, kterou psal Puškin, Tolstoj, Turgeněv ad., šlo nám o jazyk Víti Janukovyče, který vedl přesně takovou brakově póvlovou diskusi. Podle mého je třeba být hodně velkým idiotem, aby člověk nepochopil, oč nám šlo. Co by se tu dělo, kdyby chyby nedělala současná vláda, ale byla TAMTA vláda, to bychom nemluvili o chybách, ale o tom, že v téhle zemi se prostě nedá žít. A ještě něco, čeho si nevšímali naši kritici: tím dopisem jsme fakticky pálili mosty, pálili jakoukoli možnost couvnout. Kdyby zvítězil Janukovyč, autoři takového dopisu by se ocitli vůči vládě automaticky na druhé straně barikády. Takže na jednu stranu – výzva, a na druhou – ač to možná zní paradoxně, zabezpečení sebe samých, zabezpečení, aby nás ani nenapadla možnost spolupracovat s takovou vládou. Dost vážně si nás rovněž dobírali: „Jací jste vy apolitičtí, když se mícháte do politiky?" No vlastně právě proto jsme se do toho na pár měsíců zamíchali, abychom v ní nevězeli dalších pět let až po uši.

Když jsem si přečetl tvou recenzi na Koželjakovo Terorium, vůbec jsem se nedivil, že je tvůj podpis i pod tím dopisem.

Ten dopis vlastně inicioval Andrij Bondar. I když Jurko Andruchovyč to schytal patrně nejvíc, dokonce Oksana Zabužko řekla něco v tom smyslu: „No né, to jsou ti hoši z Haliče, Andruchovyčova družina!" (Možná si slova přesně nepamatuji, ale prohlásila něco v tom smyslu.) Ovšem ve skutečnosti Andrij Bondar, mimochodem kluk podolský, a ne haličský, byl právě na podzim 2004 v Polsku, měl širší přístup ke svobodnému tisku a najednou nám napsal: „Hoši, je to špatné! Sype se to, mělo by se něco dělat!" A my mu napsali: „A co teda dělat?" Tak se zrodila myšlenka otevřeného dopisu. Andrij fakticky nahodil jeho počáteční variantu, a potom se už připisovalo, škrtalo, diskutovalo. Takže jestli má znát vlast své hrdiny, tak Andrij je na tom seznamu signatářů první.

V rozhovoru pro časopis ukrajinské mládeže v Polsku San Rideau naříká Serhij Žadan nad neexistencí ukrajinské literární kritiky...

Žadan je samozřejmě skvělý spisovatel a bezva kluk, a já ho mám moc rád, ale naříká trochu bezhlavě. Ostatně téměř všichni ukrajinští spisovatelé si stěžují na nepřítomnost kritiky. Buď hloupnou, anebo prostě nevědí, že kritika nebývá ani horší, ani lepší než literatura. „Kde je adekvátní hodnocení literárního procesu?" ptá se Žadan. „A kde je literární proces?" ptám se já. Kde jsou desítky škol, proudů, kde manifesty, kde jsou spisovateli vyslovovaná stanoviska, kde je boj ideologií a estetik? Kde je všechno to, co bylo i na Ukrajině i v Polsku na počátku minulého století? Prý hodnotit proces... Jak mám hodnotit něco, co není? Jednotliví spisovatelé jsou, jednotlivá díla taky, ale proces nikde. Těm, kteří vzdychají: „Jé, kdybychom měli takové kritiky, jako byl Eliot.", odpovím: „Eliot byl, protože byl Joyce, a dokud u nás nemáme Joyce, tak i kritici budou takoví, jako jsem já."

Oleksandr Bojčenko:
Vlak do Polska

Protože mám rád Polsko. To zaprvé. Zadruhé, ono mě rovněž má rádo, jinak by mi nedalo – prostřednictvím svého ministra kultury – stipendium. Ukrajina mi, pravda, vyplácí dokonce plat, ale mnohem menší než polské stipendium. A zatřetí, nemám rád Rusko. Dokonce ani „podivnou" láskou ho už nemiluju. Celé roky, během dlouhých nepočítaných let, jsem si říkal: v Rusku žijí úžasní lidé a umírají geniální spisovatelé, pouze Rusko je schopno dosahovat takových úspěchů zároveň v hokeji a baletu, prostě, říkal jsem si, Rusko má vždycky trochu smůlu, proto mu vždycky vládnou nějací zmrdi. Ale jinak je dobré, přesvědčoval jsem se dlouhá léta, a kdyby navíc nebylo těch zmrdů...

Až náhle tady, v Polsku, jsem se zeptal sám sebe: I po co? Tedy na co tam, v Rusku, žijí úžasní lidé a umírají geniální spisovatelé, nač celý ten kombinační hokej na zamrzlých labutích jezerech, jestliže nad jejich životy a smrtí, nad jejich Charlamovovými a Ulanovovými permanentně slídí duch nějakých arcizajebanců?

Jedním z nejruštějších slov je duch. Přesněji Duch. Nebo také DUCH. A odvozeniny. Například „duchovnost". Tak jest: v Polsku je duchovnosti méně. Objevují se pochopitelně i tady – jednou radio Maryja, jindy Liga přátel Ruska, ale všeobecně nesrovnatelně méně: policajti bez duchovního lesku v očích mají spadeno převážně na úplatkáře a ne na úplatky, bezduchá polská armáda nenastoluje ústavní pořádek v horských okresech Slovenska a ještě bezduchovnější duchovní před volbami nerozšiřují ve zkomercionalizovaných kostelech zázraky lubjanské provenience posvěcené kadidlem Alexeje II.

Mimochodem, pokud jde o Alexeje. Papež Jan Pavel II. byl neseriózním papežem. Proto ho milovaly miliony bezduchovních mladých lidí a na jeho pohřbu zpívali s kytarami veselé písně, které svým způsobem papež miloval. Jinak je to s Alexejem: ráno obdržel služební instrukci od zaměstnavatele - večer hlásil splnění úkolu. Duchovně, solidně a seriózně. A proto, až kágébácký hospodin povolá konečně k sobě jeho agentskou duši, kdo - ptám se vás -, kdo zazpívá veselé písně? No dobrá, já zazpívám, a kdo ještě?

Zkrátka, nade všechno nenávidím všeprostupující a všudypřítomnou ruskou duchovnost: proto také svým vlakem utíkám co nejdále od ní. Zrovna jsem přijel do Polska. Přijel – a co tady vidím? Kromě uvedeného všelicos. Ráj na zemi není – není ani v Polsku. Mimochodem, polští kritici naříkají na současné polské spisovatele zrovna tak jako naši na naše. „Co se to tu stalo s literaturou?" ptá se Paweł Dunin-Wąsowicz. Jasné je, odpovídá Dariusz Nowacki, že žádná literatura tady už není. Před deseti lety byla, ale teď – pouze knižní trh. Všechno, co by podle Kingy Dunin mohlo za jiných okolností hrát roli eticko-estetické provokace (jako třeba nelehký osud homosexuálů), trh přetváří na reklamní výzvu a tímto způsobem neutralizuje. No a o literatuře legendárního meziválečného dvacetiletí je lépe vůbec pomlčet, protože na jejím pozadí, uvažuje Maciej Urbanowski, ta současná vyhlíží prostě katastrofálně: tehdy byl patos a vášeň, dnes – lhostejnost a politická korektnost, tehdy připomínal literární život boxerský ring, dnes – fitness centrum, tehdy Tadeusz Pejper veřejně nazýval Iwaszkiewicze idiotem a nulou s ideální dírou, o němž v paměti čtenářů zůstávají alespoň tahle slova, dnes vlivné prostředky masové komunikace chválí pouze mediálně zajímavé autory atd. atp. To říkají polští kritici. Přinejmenším část. Právem, tím spíše že do jisté míry to tak i je. Ale podezřívám, že tak je to i v Německu, Americe nebo například... ne, na Ukrajině tohle ještě není, protože na Ukrajině ještě není knižní trh. Ale nejspíš bude. A kdyby jenom z tohohle důvodu naší nelehké budoucnosti, stojí za to nahlížet do polské literatury pozorněji. Nemluvě už o tom, že dobré texty se v Polsku i nadále píší, vydávají, a dokonce i čtou.

Nejmladší kultovní

Když se mu konečně „překulila“ dvacítka, nejeden kritik se s úlevou pokřižoval. Ľubka Dereše, kultovního spisovatele ukrajinských náctiletých lze teď přece jen jaksi lehčeji umístit v obvyklém a bezpečném rámci současné ukrajinské literatury.

V sedmnácti, tedy rok před tím, než se Ukrajinci stávají plnoletými, publikuje lvovský mladík, dítě haličského undergroundu, první román – Kult. Během několika dalších let vycházejí časopisecky další tři romány: Poklonění ještěrce, Narkotické rostliny východní Evropy a Arché.

Když před dvěma roky psala v týdeníku Dzerkalo tyžňa Maria Cukanova o nepřítomnosti „maskulinního pokušitele“ v ukrajinské literatuře, připustila, že „svěžímu a pohlednému“ Ľubkovi září perspektiva dostat se ze skupiny kultovních do kasty skutečně populárních autorů. Zřejmě se nemýlila. Věrohodným ukazatelem popularity nejsou jen četné recenze kritiků, překlady do němčiny a polštiny, ale rovněž živé diskuse nad jeho knihami např. na internetu. (...)

Hrdiny Ľubkových románů jsou jeho vrstevníci. Ostatně píše právě pro ně. „Všichni Derešovi hrdinové,“ zamýšlí se nad Ľubkovými texty Oksana Horelyk, „se ptají, jak žít ve světě, který jim zanechali politováníhodní a bezradní dospělí. Feďa a všichni ostatní výrostci mají v jeho prózách početně i fyzicky navrch. Je to specifická, demografická převaha, je to reálná hrozba, je to ten případ, kdy je těžké odlišit obecnou vzdálenou hrůzu od hrůzy konkrétní, přítomné. Apokalyptický model v Narkotických rostlinách východní Evropy – několik mladých lidí unavených drogami, znásilněními, incesty, potraty v prázdném městě, kde je napadají smečky zdivočelých psů –, to je model budoucnosti podle Dereše. A jestliže bylo přesto něco určeno také dospělým, pak otázka: Co si s touhle budoucností počnu, až vy nebudete? Co si mám počít s nenávistí, násilím, s ostatními výrostky čili se společenskou normou? Co si počít s Feďou? Možná bych ho měl zabít?“

Zabít... to ostatně udělají hrdinové Poklonění ještěrce. Když pošlou antihrdinu do horoucích pekel, nepoznají výčitky svědomí: „Dostojevský napsal celou knihu o mukách kloučka, který oddělal stařenku. My ho zabili a nic jsme necítili. Generace lhostejných. Generace cyniků. Ale to jenom navenek. Uvnitř zdi existujeme, ba dokonce žijeme. Je mi tedy líto toho, co jsme udělali? Ne. Vzrušuje mě to snad? Ne. Mě to absolutně netankuje.“

Komu jsou tedy adresovány Ľubkovy romány?

Ľubomyre, do jaké míry je „hvězdný chlapec“, který tak sebevědomě a strmě startoval, schopen udržet startovní rychlost? Zdá se, že publikum „rozvášněné“ velkou dávkou textů, které jsi zveřejnil v tak krátké době, bude očekávat stále silnější vzruchy.

Zajímavě formuluješ otázku. Jako bych ti prodal své akcie, a ty teď čekáš na dividendy, jichž se lze – v případě potřeby – domáhat soudní cestou. Já nepíšu pro veřejnost, ale pro každého jednotlivého čtenáře.

Na jednom internetovém diskusním fóru, kde se pohybují tví vrstevníci, jsem si o tvých textech přečetl doslova: „Je to prostě dost dobrá zábavná literatura, která si na žádnou elitnost ani nečiní nárok. Pro průměrné mladé je Dereš právě tím autorem, díky němuž začínají číst ukrajinskou literaturu (dokonce i pro ty, kteří nikdy nevzali do ruky knihu z povinné četby). Kult a Poklonění ještěrce se čte náruživě, potom dostanou chuť přečíst si i Andruchovyče... A to je skvělé, díky Ľubkovi za to, že takto formuje čtenáře ukrajinské (a ukrajinsky psané) prózy.“ Tak to jsi, Ľubomyre, pionýrem kvalitní ukrajinské i ukrajinsky psané masové literatury.

Moje pozice, pokud jde o sebevymezení, je krajně prostá. Sám více nepotřebuju. Jsem ten, kdo jsem, a ne ten, za koho mě chtějí mít.

Jestli je ta literatura kvalitní nebo nekvalitní, masová nebo elitní, jestli jsem pionýr nebo Hitlerjugend– to si, prosím pěkně, ujasněte sami.

Je těžké souhlasit s tvrzením, se kterým bylo možné se setkávat, že román Poklonění ještěrce je v první řadě o tvých vrstevnících a především pro ně...

Já jsem vyslechl spoustu vděčných ohlasů na Poklonění právě od dospělých čtenářů. Těší mě, že ti lidé jsou ochotni někomu mladšímu a nespolehlivému dát tolik důvěry. Za to dostávají prostřednictvím mých textů náladu a nadšení, kterých jim samým od časů jejich mládí trošku ubylo. Děkuji těm lidem za otevřenost a upřímnost.

U některých jiných „dospělých“ zůstává důvěry k neznámému natolik málo, že ji jenom tak, bez záruk a pojistek, nevloží do ničeho. Mě tihle mrzouti v dané etapě nezajímají, i když jejich mrzoutství rozumím a ctím ho.

Kdy do tvých románů přijdou dospělí? Ne tihle bezmocní aktéři absurdního divadla a degeneráti, ale takoví, řekněme, čtyřicetiletí Dzvinka a Míša Krvavič? Musíme čekat ještě dvacet let?

Jeden už přišel, ale toho ještě neznáš. Zatím jenom cítím, že to potřebuju – psát o čtyřicátnících. Hned se do toho dám.

Tvé knihy jsou přes všechnu ironii a výsměch, nazvěme to „tradiční haličskosti“, přesněji vyloženě lvovsko-haličské, typ lexika, humor, duch specificky lvovského undergroundu a narážky srozumitelné Haličanům, ale ne vždy jsou zřejmé pro „Nehaličany“…Jaká je recepce tvých knih na ukrajinském vycho-

dě? Nemáš nutkání najít trochu univerzálnější „jazyk"?

Ale na východě všichni mručí blahem! Na východě Ukrajiny stále častěji zaznamenávám živý zájem o čistě haličskou exotiku. Pro ně je to takové žádoucí, neochutnané…

A o univerzálním jazyku jsem snil už před lety. Ale do slova „univerzální" jsem vkládal trochu jiný obsah – univerzálnější, promiň mi tautologii. Jako výsledek tohoto hledání se objevil román Arché, mj. také nedávno přeložený do polštiny.

uši, aby se náctiletí oblizovali. Když se ohlížíš po několika letech za tím, co jsi napsal, nemáš chuť sem tam něco přepsat?

A jaký to má smysl „sem tam něco přepsat"? Zodpovídáme za to, co je, a ne za to, co mohlo být.

Četla tvé romány tvoje babička?

Jasně, my spolu často mluvíme o literatuře. Ona si velice ráda občas trochu zamoralizuje, ale dělá to velmi decentně, zvláště v místech pro starého a mladého opravdu dvojznačných.

cítil ve společnosti více než čtyřicetiletých klasiků – Andruchovyče, Zabužkové? Neprojevovali vůči tobě otcovské a mateřské sklony, nekrmili tě např. bonbony?

Víš co, cítil jsem se skvěle. Všechnu jejich lásku a péči jsem přijímal s vděčností.

Pro klasiky, myslím, taky bylo příjemné mít pocit, že jsou starší, zkušenější... Polaskat mě, ukázat, co je gut a co sehr schlecht. Ale i to je v pořádku. Lidé se musí k sobě navzájem chovat s porozuměním.

Kultovní Kult zaráží plastičností opisů narkotických stavů. Jak předpokládám, jsou to teoretické znalosti získané na lvovských seminářích „rozšiřování obzorů"?

Jo, pár „lektorů", s nimiž jsem se o tom bavil, mělo velmi bohaté zkušenosti. A hlavně, uměli mi to přístupnou formou po lopatě vysvětlit. Teď vím, že to jsou skutečné talenty!

V Poklonění se za hřmění hromů a reje blesků milují (čili zabývají se sexem) patnáctiletí. Vím, že právě tahle epizoda, jak to jenom říci, hm... vyluzuje pobavený úsměv těch, kterým už bylo osmnáct (patnáctiletých jsem se neptal, v Evropské unii je to nezákonné). Zkrátka, tak dětsky nemotorně přitažené za

Moje babička je hotový scholastik, i když takové slovo určitě nezná.

Už se trochu psalo i o tom, na jaké literární stravě jsi vyrůstal, když ti bylo patnáct sedmnáct. Ale co četl Ľubko Dereš, když mu bylo deset jedenáct? V období puberty?

Bojovou fantastiku, fantasy, mystiku, gotické romány. Z dětské literatury Neználka, Karlose, kterému uletěla střecha, Medvídka Pú. Měl jsem rád Toreadory z Vasjukivky a vůbec celého Vsevoloda Nestajka.

Málem jsem zapomněl na Kira Bulynovyče. Toho si moc vážím.

Nedávno jsi se zúčastnil turné ukrajinských spisovatelů po největších městech Polska. Jak jsi se

Jestliže se na tebe zítra pozítří obrátí z Ministerstva školství (tam už asi nejsou náctiletí) s návrhem zahrnout do školní četby některý z tvých textů, tak se ale asi nebudeš opičit po Andruchovyčovi, který tvrdil, že s takovým návrhem by nesouhlasil ani za nic.

1. Bože chraň! Já bych se jen radoval, protože zahrnutí do školní četby pomáhá zvýšení prodeje, a to je příjemné.
2. V Gdaňsku jsem na vlastní uši slyšel, jak Andruchovyč dementoval fámu ohledně návrhu ministerstva, a jeho odpověď pro případ takového návrhu hledejte pod bodem 1.

Ľubko Dereš:

Poklonění ještěrce

(úryvek)

Pomyslel jsem si, že by nebylo od věci někde si se Dzvinkou odpočinout od toho absurdního tyjátru, který se právě začínal. Poradili jsme se a já rozhodl, že pojedeme do lesa – do hor. Dzvinka povídala, že je tam, v šílené výšce, úplně špicové Měsíční jezero. Pojmenovali ho tak proto, že dokonce při dorůstajícím měsíci je vidět dno, tak je průzračné. Ovšem Dzvinka trvala na své verzi: Prý nazvali jezero na počest Siegfriedy, dcerušky strašné čarodělnice Jadwigy. Té, když prostě poprvé vlézala do vody, hned začaly první měsíčky. Prostě tak. „Všem holkám," prohlásila Dzvinka, „to hned začíná, úplně vystačí zavadit o hladinu pohledem, třebas jen jedním okem."

„No, uvidíme," prohodil jsem filozoficky.

Měli jsem si vzít každý spacák, dva ruksaky a kopu různých věcí potřebných na túru: počínaje sekerkou na maso a pěnovým hasícím přístrojem a konče pětikilogramovými litinovými kotlíky a motorovou pilou Družba 2.

Nejdříve jsem ovšem musel ZLOMIT Dzvinčiny rodiče. Paní Vira byla příjemná tichá dáma kolem padesátky, pan Jurčo – příjemný tichý pán, o rok starší. Teprve dvacetiletá sestřička Kvituša byla krysa, jakou by pohledal. Ale díky Bohu (bohu Dík?), zrovna se prohryzává vědou v Kyjevě.

Přes všechnu tichost a příjemnost se staří zapřeli jako berani.

„Ne," povídají, „pane Mychajle, Dzvinka s vámi do hor nepůjde, ne ne, rovněž dcera našich známých chodila spolu se skauty do hor, udeřila se do hlavy a oslepla, takže ani nápad. V souvislosti s tím vám, pane Mychajle, nemůžeme svěřit naši dceru, naši radost, náš kvítek kaliny, naše dítě přesladké, stříbrem obetkané, zlatem vyšívané, a Kvituňa je v Kyjevě, domů skoro nejezdí, kdybychom ztratili Dzvinku, neopatrně svěřenou Vám, pane Mychajle, ztratíme víru v naše další konání, v zítřejší den, v naší světlou budoucnost, v Kravčuka, v Čornovola, Walęsu, Maharišiho Maheš Jogiho, Carlose Castanedu, Teuna Máreze, Tajšu Abellarovou, dona Juana, otrokyni Izauru, Džiddu Krišnamutri, Orteguí-Gasseta, Manuela Marulandu, A. Č. Bhaktivedantu Svámí Prabhupandu, Mahásamatmana a Uitsilopochtli s Coetsalcoatlem včetně. (Aplaus.)

Ba co více! Navíc, ztrativše naši vlaštovku, staneme se tím, zač bojovali naši otcové, když nastavovali své mladé hrudě na kopí opilých námořníků pod Krutami! (Neustávajícípotlesk.)

Ztratíme víru v bratra Chmela, bratra Tarase, ztratíme víru v Kamenáře a Věčného Revolucionáře, ztratíme víru ve Zpěvačku jitřních ohňů, ve Stusa, v Popravené obrození, v Kobzara, v Mahábháratu a Rámajánu, ve lvovské pivo a fotbalový klub Karpaty! (Bouřlivýpotlesk.)

Při vší bezmezné úctě k Vám, pane Mychajle, nedovolíme jít naší žežulce spolu s Vámi do hor – ne ne a ještě jednou ne!" (Bouřlivýtrvalýpotlesk.)

Soudruzi! Od té doby, co veliký Lenin založil naši stranu, jde tato pevně jím vytýčenou cestou budování socialismu a komunismu. (Aplaus.)

Ať nadále sílí jednota socialistické společnosti, všech revolučních sil naší planety a naší vesnice! (Trvalýpotleskpřecházejícívovaci.)

Sláva naší leninské straně! Sláva velikému sovětskému národu! (Bouřlivýpotlesk.)

Ať žije komunismus! Ať žije mír! (Podstropemsáluneustávajícíovace. Všichni povstávají. Zaznívajízvolání: „Ať žije Ká-Es-Es-Es!", „Více traktorů!", „Sláva leninskému Ústřednímu výboru!", „Splníme pětiletku za tři roky!", „Sláva generálu Romanu Šuchevyčovi!", „Ať žije nerozdělná jednota strany a lidu!", Josifu Vissarionoviči Stalinovi – hurá!", „Sláva! Sláva! Sláva! Hurá!".)

Po trvalém potlesku začíná mluvit Dzvinka, která říká, ne, taťko, ne, půjdu s Mychajlem do hor, nebude to na dlouho, zítra ráno se vydáme na cestu, pozítří už budeme doma, a nebudeme si rozbíjet hlavy a nebudeme slepnout jako Irča Moskalcová, protože ona je invalidní a neudrží se na nohou, ale vyhrabala se se skauty do hor, protože tam šel Boďa Sizon, a nebudeme se koupat nazí v noci, protože s námi bude ještě Míšův bratr, Orko, který studuje ve Lvově, a jeho spolužáci také jedou do hor a všichni jsou vlastenci a členové, prostě UNA-UNSO atd. a všichni mají chochol a jsou skromní-zdvořilí-vychovaní a žádné jezero tam vlastně není, takže utopit se nebudu mít kde, a všechny odpadky přineseme, abys viděl, že neznečišťujeme, ČESTNÉ SLOVO.

O tom, že můj bratr Orko právě kšeftuje v Polsku s tureckým samohonem jsem taktně pomlčel. A jestli bude, tak leda s malým dítětem a tou roštěnkou, co ji tak bezhlavě zbouchl.

Na plénu si vzala slovo paní Vira, která se obracela spíše k muži; hlaholila, že Dzvinka se s Míšou velmi přátelí a k moři, vzhledem k hyperinflaci, sami očividně letos nepojedou, tak proč by si naše holčička nemohla odpočinout od letního žáru ve skvělé společnosti výkvětu národa, naděje národa, místo vysedávání v rozpáleném domě spolu s tou zvlčilou mládeží, s těmi mladými moskvofily tady, v Měděných Bucích. „Tím spíše," vedla dál svou, „my, Jurčo, neznáme Míšu první rok, známe jej jako způsobného, tichého a zdvořilého chlapce, který na naše dítě nikdy ani hlas nezvýšil a vždy se choval jako zdvořilý kavalír a vyznačuje se (nevšiml sis snad?) zděděnou i pěstěnou inteligencí, o níž mluvila už moje matička, tou, kterou nosila v sobě téměř veškerá předválečná haličská mládež, ať už kmán nebo šlechtic – až na pár frajerů, a kterou my jsme, díky osvoboditelům, Jurčo, již nezažili, tím spíše že doma stejně není mnoho práce..."

Když jsem konečně viděl, odkud vítr vane, ujistil jsem, že slečna Dzvenyslava stráví zmiňované dva dny ve společnosti národně uvědomělé mládeže, kde, bez pochyby, veliké vážnosti požívá jak můj bratr Orest, tak i váš pokorný sluha, a při kytaře se budou zpívat nikoli brutální moskalské písně typu „Zaříznul jsem svoji mámu", ale bytostně ukrajinské perly kozácké a povstalecké provenience. Amen.

Aha, málem jsem zapomněl: každou čtvrthodinu se bude citovat Ševčenkův „Sen" a „Rozrytá mohyla" a každou hodinu budeme zpívat ukrajinskou státní hymnu (nápěv P. Čubynskyj, hudba M. Verbyckyj).

Pan Jurčo zkoušel ještě poznamenat něco ohledně nastávajícího úplňku, říkal, že se vlci proměňují ve vlkodlaky a upíry a všelijakou další havěť... v upíry, netopýry, bludičky, divoženky, jezinky, hejkaly, krvavé dědky, koblížky, karkulky, kulihrášky, rarášky, čiburášky... Měli jsme vyhráno.

„Ty jo!“ zapomněl jsem na veškerou únavu, protože krajina, která se před námi otevřela, byla vskutku hodna podivu. Mohutné hory porostlé staletými stromy, které se zvolna vlnily v horku, které panovalo dokonce i tady, ve výšce ptačího letu. Někde hluboko dole v bílém oparu se rozprostíraly jako rodinka želv vrostlých do země naše Měděné Buky, natolik malé, že stromy splývaly s domy. Město obklopené ze tří stran horami jako v obranné hradbě. A lesy... lesy. LESY. „Jestli přijdou drvaři,“ napadlo mě, „drvaři s těmi svými šílenými motorovými pilami, se svojí bídou a mizernými výplatami, se svými svačinami s párem natvrdo vařených vajec, zabalenými do starého výtisku ‚Za svobodnou Ukrajinu‘... bude vší té smaragdové nádheře konec. Naprostý.“

„Podívej, Míšo,“ zašeptala nadšeně a zatahala za ruku a druhou někam ukazovala. Ve stejné výšce jako my, jenom dále, blíže k sousednímu kopci, nehnutě visel (nebo plul?) orel. Dělal veliká plavná kola, aniž mávnul křídly.

Objal jsem Dzvinku. Odhalil se nám právě onen HALIČSKÝ SEN, fixní idea každého Haličana, obraz, jenž hojí duši, léčí ekzémy, odstraňuje neurózy a nabízí sice chimérický, ale přesto neméně zářný pocit štěstí. Bylo jedno, jaké zkoušky nám chystá osud. Když vidíš obraz, jaký vidíme my, vše ztrácí tíhu a ty se cítíš být součástí, odvěkou součástí Karpat, a pociťuješ, jak se tajemné mlžné záměry přírody pohybují někde tady, spolu s tebou a se mnou a všechno kolem se najednou naplňuje symboly, znaky a předpověďmi, a ty se staneš jejich svobodnou součástí a pocítíš, že umíš létat.

Ve vsi panovalo předglobální ticho. Zdálo se, že lze zaslechnout večerní vysílání Hlasu Ameriky z rozhlasového přijímače až někde ve Vovčyskách. Jenom jednou za čtvrt hodiny začínal štěkat některý ze psů, ale když nenacházel podporu, utichal. Veškerá gerontokratická elita vesnice seděla na lavičkách vedle branek vedoucích na dvůr.

Jenom my držíce se za ruce jsme se objevili na zdejších terénech, takže veškeré oči byly namířeny na nás. Přesněji oči žen – na mě, oči starých dědků-erotomanů – na prsa Dzvinky, která nádherně prosvítala skrze namoklou tkaninu trička.

Měl jsem nutkání ohlédnout se dozadu, podívat se, jestli se hned křižují za našimi zády a zažehnávají tak nebezpečí uhranutí.

Všiml jsem si jednoho chlapce, trochu staršího než já, který stál v zahradě, široce rozkročený a tisknoucí v rukou motyku. Měl kalný pohled, věčně otevřená ústa a odstávající dolní ret. Chlapec nemohl odtrhnout pohled od nádherného obrazu Dzvinčiných prsou. Jeho hlava se otáčela za námi, aby nepropásla žádnou sekundu této atrakce. Starší žena, která plela vedle něj, mu dala pohlavek a něco tiše promluvila, kývaje podbradkem směrem k nám. Dzvinka se na ně široce rozesmála a zlehka naznačila dlaní a loktem, vysoko zvedajíc tento zajisté mezinárodní znak – očividně, aby posílila veškerou jeho nejistotu.

Chlapec s odstávajícím rtem, nevšímaje si stále častějších pleskanců matky, udiveně polkl, ale pohled odtrhnout nedokázal. Byl jsem si jistý na sto pro, že vím, jaké si dneska bude představovat fantazie zavřený na klozetu na dvoře. Jen nebylo zřejmé, kdy tam půjde: jestli večer, až se matka bude dívat na zprávy, nebo hned, dokud jsou dojmy čerstvé a geny vzbouřené.

Dzvinka bleskurychle poznala mé myšlenky anebo pomyslela na to samé, protože se hlasitě rozchechtala. Ohlédl jsem se přes rameno: stále se ještě za námi díval s otevřenou pusou, nevědomky šoupaje rukou nahoru dolů po násadě motyky. A vzadu už nastával hukot: báby a dědci začali horečnou diskusi.

Tuším, že budou rozebírat nejrůznější otázky. Kam se řítí naše mládež? Zda se vůbec někam řítí, nebo zda nečinně zahnívá jako tamti zpustlíci-vyvrhelové-nemravy, co nestydatě šli, DRŽÍCE SE ZA RUCE! Zda podat k Vládě apelaci ohledně udělení Magdeburského práva vesnici, aby mohli zabránit courat se TAKOVÉ mládeži nečinně sem a tam? A možná prostě i bez jakýchsi práv ohradit celou vesnici plotem, aby se necourali všelijací (zvláště TAKOVÍ)? Zdali jsou již na nejlepší cestě do kriminálu? Jestli se jim nestýská po polepšovně? Nebo po Sibiři? Nebo Solovkách? A jestli stýská, tak po čem silněji: po polepšovně, Sibiři, nebo po Solovkách? Jestli jsou příbuzní, protože, zatraceně, oba mají černé vlasy a modré oči! Aha, a když už příbuzní, zdali nenastalo, jak se říká, hříšné krvesmilstvo, protože ti dva smradi se drželi za ruce a té malé couře – tak tak – byly úplně vidět cecky??!

Měl jsem sto chutí běžet zpátky a zařvat do ucha tomu nejlačnějšímu dědouchovi žádostivému intimních detailů, jo, spali jsme spolu, zasouložili si, vyspali se spolu, zamrdali si fest, vyzkoušeli všechno, k čemu nás naváděla naše chorobná představivost a ilustrované vydání Kámasútry ve speciální edici s barevnou přílohou pro homosexuály! Jo, vyzkoušeli jsme všechno, s orálním, análním, hypervaginálním a pseudouretalním sexem včetně! Milovali jsme se ve všech polohách dostupných lidskému chápání, počínaje klasickou a „nájezdnicí“ a zakončuje polohami Keltský drak a Kapucínovo potěšení, která vyžaduje speciální několikadenní přípravu, protože nepřipravení partneři umírají v titánských mukách orgasmu v třicáté první sekundě rozkoší v této, díky OSN a UNESCO již dávno zakázané pozici. Tak co vy na to, dědo, he? Spokojen? Řekl bych, že vaše zmodralé rty znamenají ANO.

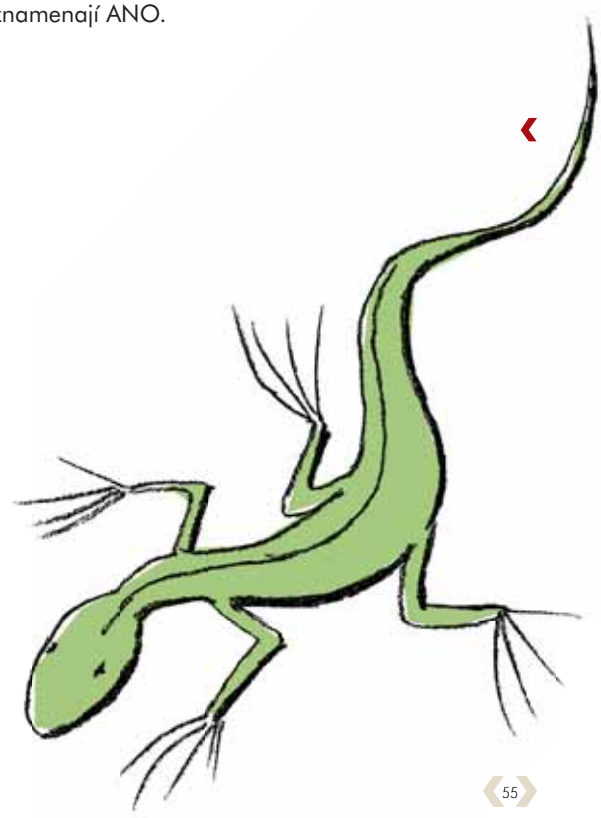

Sbírka pro lid, a nejen pro něj

Až zas někdy budete mít chuť stýskat si (anebo se možná radovat) nad tím, že neexistuje ukrajinská, a navíc ukrajinsky psaná „masová" literatura, radši si to rozmyslete. V knížkách lvovské autorky Natalky Snjadanko, vtipných, prodchnutých haličských koloritem, najdete celou galerii dobře známých hrdinek a hrdinů našeho času, jejichž svět je reálný a srozumitelný bez dalších komentářů. Autorka přitom životní výzvy svých hrdinů a to, jak na ně odpovídají, popisuje s ironickým odstupem, jenž inteligentnímu čtenáři ponechává prostor, aby četl mezi řádky. Vlastně proto je v první větě dnešního úvodu Kulturní revue slovo „masová" dáno do uvozovek. Jeden ruský kritik prózu Snjadanko dokonce nazval „masově-intelektuální".

Ve svérázném deníku dívčího dospívání Sbírka vášní (orig. Kolekcija prystrastej), jenž se už stal bestsellerem na Ukrajině a v Polsku a nedávno začal usilovat o přízeň ruských čtenářů, nasloucháme vnitřnímu monologu hrdinky, která se stále znova snaží pochopit: Byla to láska, nebo vášeň, co se objevilo na obzoru jejího života? Ve sbírce dívky ze Lvova mluví vášně rusky, italsky a německy…

O Sezónním výprodeji blondýnek (orig. Sezonnyj rozprodaž blondynok), loňském Natalčině souboru „neopakovatelných vyprávění", karpatský tvůrce mýtů Taras Prochasko dokonce poznamenal: „Je to divné, ale někdy jsou považovány za neslušné."

O tom, kde je hranice slušnosti a nejen jí, jak se žije v haličské metropoli novinářce a spisovatelce s přezdívkou „Antizabužko" a co nového skrývá její psací stůl, dnes hovoříme s Natalkou Snjadanko. Kromě toho mají čtenáři UŽ příležitost stát se prvními čtenáři její dosud nepublikované knížky Stylová domácí zoologie aneb Teorie státního převratu, jejíž úryvek přinášíme s laskavým souhlasem autorky.

Natalka Snjadanko: „Jsem ráda, když v Santa Barbaře seženu brokolici"

Jednou jsem slyšel od varšavských studentů, kteří se zajímají o Ukrajinu, že tvoje próza je v porovnání s Andruchovyčovou „lehčí", protože „ta Kolekcija prystrastej" přece jen „da się czytać" v metru či tramvaji, což se prý nedá říct o Dvanácti obručích. Je to pro tebe kompliment, nebo…?

No, v první řadě si nemyslím, že je možné porovnávat Sbírku vášní s Obručemi, přece jen to jsou velmi různé knihy. Ke srovnáním takového typu podle mě v Polsku a někdy i na Ukrajině dochází proto, že současné ukrajinské prózy ještě není tolik a ještě není dostatečně vybudována hierarchie žánrů. Ale tato situace se velmi rychle mění a myslím si, že za několik let takové srovnávání prostě nikoho ani nenapadne. Stejně jako nikdo nesrovnává řekněme Czeslava Miłosze s Olgou Tokarčuk.

Ale čtivost mojí prózy je pro mě velmi důležitá. Právě s Andruchovyčem a bubabisty zahájila ukrajinská literatura svůj odklon od filologické uzavřenosti a začala se pokoušet o přiblížení čtenáři, obyčejnému čtenáři, ne filologovi. A mým cílem bylo psát právě tak, aby „filologičnost" nikoho nezatěžovala. Takže jestli knihu skutečně čtou v metru, je to doklad toho, že se mi to podařilo.

Pokřtili tě jako „Antizabužko". Proč ti tak říkají? A jaké to vůbec je, cítit se jako „anti"? Samozřejmě pokud se tak cítíš…

No, to je zase tím omezeným výběrem. V době, kdy Sbírka poprvé vycházela v časopise Četver – v roce 2000 –, ukrajinská próza psaná ženami ještě prakticky neexistovala. Bylo pár jmen a pár knížek, a možná proto kritikové měli pocit, že mezi nimi musí hledat nějaké paralely či protiklady. Samozřejmě se necítím být nějakou „anti", už proto, že když jsem psala Sbírku (a to bylo před 10 lety), prózy Zabužko jsem ještě neznala.

Tvé knihy svádějí k tomu, aby tě v nich čtenáři poznávali. Do jaké míry jsou autobiografické? Upřímně řečeno, na literárních setkáních a prezentacích (byl jsem na dvou) je těžké věřit tomu, že ta skromná dívka, už už se začervenat, je tatáž dáma, která v ich-formě napsala Sbírku vášní.

Ve Sbírce, jako vůbec ve většině debutů, je hodně autobiografického. Často se mě ptají na tu či onu příhodu, zda je pravdivá či vymyšlená, a já se snažím upřímně odpovídat, ale v poslední době se přistihuji při tom, že ne vždy dokážu tuto otázku zodpovědět. Skutečné události jsem zapomněla a zůstalo to, co je fixováno na papíře. Něco z toho jsou mé zážitky, něco zkušenosti známých a zbytek jsou epizody vymyšlené pro potřeby syžetu. Ale důležité snad není to, zda jde o autobiografický materiál, ale to, nakolik přesvědčivě se podařilo jej tlumočit.

Když jsem se začetl do tvých popisů „haličanství", smál jsem se až k slzám, když jsem poznával tak dobře známý kolorit. Ale jednou jsem narazil na recenzi paní z Kyjeva, která dost ostře kritizovala to, co nazývá „malo komu ponjatnyje dialektizmy". Nebylo by dobré najít univerzálnější jazyk?

Víš, jak říkal jeden poslanec ukrajinského (bohužel) parlamentu: „Čelovek dolžen vladěť těm jazykom, na kotorom mať jego vskormila hruďju." Takže píšu tak, jak umím, bylo by divné, kdyby tomu bylo jinak. Ale zdaleka ne všichni reagují na haličský kolorit tak agresivně. Často jsem slyšela ohlasy ruskojazyčných čtenářů, kterým se líbilo právě to. A pak ještě byli tací, kteří kritizovali „příliš správný spisovný" jazyk, v němž je prý málo suržyku a dialektismů. Všem se nezavděčíš.

Ve sbírce Olesy Pidobidko, tvé hlavní hrdinky, která tak plasticky

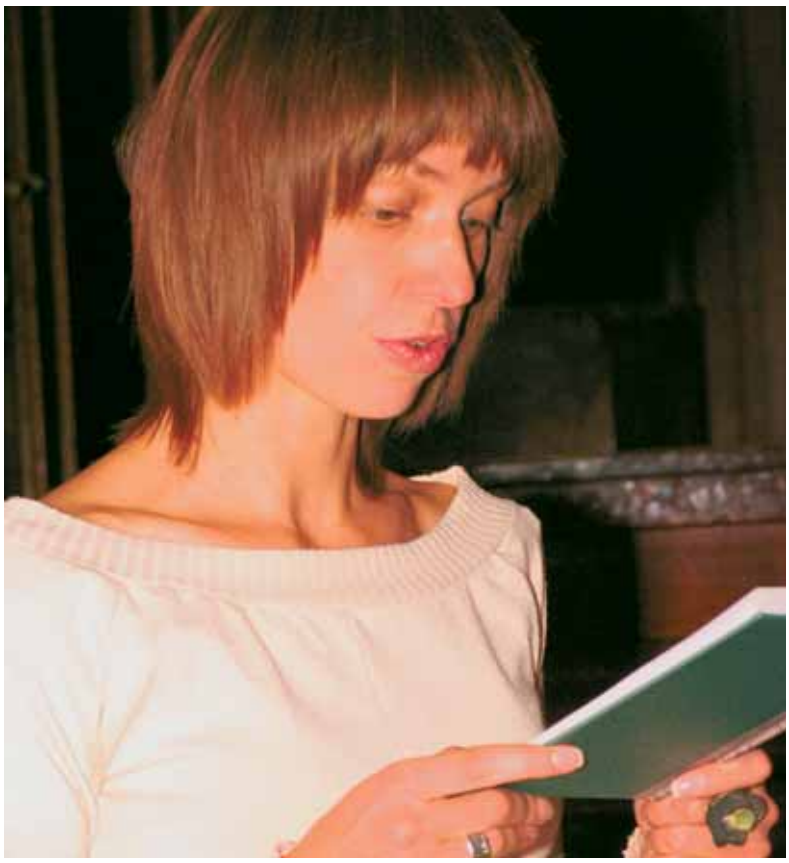

popsala „pravou Haličanku", chybí „pravý Haličan". Jak ho vidí Natalka Snjadanko?
To bude v mém příštím románu Stylová domácí zoologie aneb Teorie státního převratu, který zanedlouho vyjde. Ale celkově pociťuji, že nemám dostatečný odstup od tématu. O opravdových Haličanech nejlépe vyprávějí lidé, kteří se tu nenarodili, ale prostě tu nějaký čas žili.

Ve svém eseji o Lvově, který nedávno vyšel v Polsku, vyvracíš mýtus o „městě-korábu" (podle Andruchovyče), píšeš o městě ztracených možností. Co tě zachraňuje, když na tebe na tom korábu dolehne mořská nemoc?
Běž někam… Nejlepším lékem na rutinu je na pár dní někam odjet. Pak si uvědomíš, že ať kritizuješ, jak chceš, naše město je stejně nejlepší. A kromě toho, poslední dobou hodně pracuji doma, tj. na samém kraji města, ve čtvrti s romantickým názvem Santa Barbara. O Vánocích, kdy zdejší obyvatelé odjíždějí „do rodných vsí", „ke kořenům", je tady jako po vymření. Občas vyrazím na místní trh a mám velkou radost, když se mi podaří koupit brokolici, což se stává dost zřídka a snad je to výjimka, protože prodavačka se vždycky velice raduje, když se jí podaří zbavit se nepopulárního zboží, a někdy se dokonce ze zdvořilosti ptá: „A co s tím děláte?" Když jí odpovídám, dívá se na mě soucitně, a to mě přivádí na myšlenku, že to nemůže být tentýž Lvov jako v centru – tam to musí být lepší. Jedu do centra, a opravdu – je to lepší, brokolice tam není problém.

Když bys srovnala svého polského a ruského čtenáře, co o každém z nich můžeš říci?
Je těžké je porovnávat, protože, jak si umíš představit, současné Rusko je nám mnohem vzdálenější než současné Polsko. Zatímco v Polsku pobývám několikrát do roka, do Ruska jsem před několika měsíci jela poprvé, nepočítám-li školní výlety ještě za sovětských časů. Uvědomila jsem si i nepříjemný fakt, že už existuje i jazyková bariéra. Ruštinu jsme sice vždycky ovládali jakoby lépe než jiné jazyky, ale ukázalo se, že je to pasivní znalost. Když jsem měla na setkáních se čtenáři mluvit rusky, musela jsem se, ke své hanbě, neustále ptát překladatele na různé obraty, na které ne a ne si vzpomenout. V Polsku se obejdu bez překladatele. Polští čtenáři většinou k ukrajinské literatuře chovají jistou náklonnost a jsou naladěni velmi příznivě. V Rusku jsou někdy opatrnější, ale zde možná hraje roli i opačný stereotyp. Nevím, co tu bylo dřív – zda antiruské stereotypy Ukrajinců, nebo antiukrajinské Rusů. Na toto téma existují dobré anekdoty. Zde je například jedna z nich:
Moskva, Kyjevské nádraží (rusky):
Pozor, pozor! Vlak číslo 40 Moskva – Lvov odjede z deváté koleje! Drazí Rusové! Opatrujte se, daleko od Vlasti! A vy, prokletí chochlové, jeďte a nevracejte se!!! Šťastnou cestu, Rusové!
Brjansk (rusky):
Pozor! Z druhého nástupiště odjede rychlík číslo 40 Moskva – Lvov! Rusové, rozmyslete se, než bude pozdě! V areálu brjanského nádraží je v provozu hotel, pro Rusy je jeden nocleh zdarma!
Osada Michajlovskij (rusky):
Všechny Ukrajince žádáme, aby vystoupili z vozů k celní prohlídce! Ruce na vagon! Tváří k vlakové soupravě! Nohy na šířku ramen! Deklaraci do zubů! Rusové, dobrou noc!
Konotop (ukrajinsky):
Moskalové! Věci z oken! Peníze na stůl! Deklarace na jedno místo! Vítáme Ukrajince ve vlasti! Krajané, seznamy toho, co vám zabavili na ruské celnici, odevzdejte vlakvedoucímu! Nyní nám kacapi vše vynahradí!
Kyjev (ukrajinsky):
Pozor, pozor! Vlak číslo 40 Moskva – Lvov odjede za dvě minuty. Prosíme ty, kdo jím necestují dál, aby opustili vozy. (Rusky) Vozy s Rusy budou opožděny o osm hodin. Šťastnou cestu!
Lvov (ukrajinsky):
Pozor! Ke třetímu nástupišti přijel rychlík číslo 40 Moskva zatracená – slavné město Lvov! Ruští cestující bohužel všichni vystoupili na 50. kilometru a nyní se i se svými zavazadly kochají karpatskými panorámaty. Cestující ve směru Moskva! Můžete na svůj vlak počkat na palandách v policejní služebně našeho nádraží.

Co pro tebe znamená novinářská práce v novinách Lvivska hazeta? Dokážeš v případě potřeby psát o komunálních problémech města?
Je to zajímavá práce, která se mi líbí, živí mě a dává mi možnost dostat se za hranice pohodlného uzavřeného prostředí, nutí mě komuniko-

vat s mnoha lidmi, stále získávat nové zkušenosti, práce, která vyžaduje neustálé sebezdokonalování. A redakční praxe s texty vlastními i texty jiných, umění zajímavě podat informaci. To všechno je velmi cenné i při psaní. Co se týče komunálních problémů města, k odborným článkům mi chybí kompetence, ale reportáže na různá témata píšu ráda.

Jednou, když jsi dělala rozhovor s básníkem a politikem Volodymyrem Cybulkem, zeptala ses ho: „Jaký vztah máš ke slávě? Už jsi jí dosáhl, nebo o to dosud usiluješ?" A jak bys na takovou otázku odpověděla ty?
Jaký postoj je možné zaujímat ke slávě? Buď je, nebo není, a na mně v tomto případě záleží velmi málo. Myslím si, že pokud jste slavní a není vám to na obtíž, pak je to snad v pořádku. Ale pokud jste slavní tak, že už vám to je na obtíž, tak to už je horší. A když není, nevadí. Sláva rozhodně nepatří k životně důležitým věcem.

Poté, co jsem si přečetl Sezónní výprodej blondýnek, neopouštěl mě dojem, jako by Natalka Snjadanko byla nějak vyměněná. Po přečtení povídek mi jaksi nebylo do smíchu. Co se stalo s jejich autorkou? Že by se hlásila Kristova léta?
Léta se hlásí, před nimi neutečeš. Ale v případě „Blondýnek" to sotva hrálo nějakou roli, protože většina z povídek zařazených do tohoto souboru byla napsána přibližně ve stejnou dobu jako Sbírka. Prostě jsem se tehdy nějak nedostala k tomu, abych je vydala knižně. A že ti není do smíchu – nemusím ti vysvětlovat, že cílem správné ukrajinské literatury není zábava, ale morální výchova potomků.

V knihovně východoslovanské filologie Varšavské univerzity je potřeba se zapsat do fronty, když si chceš vypůjčit Sbírku. Snad bys nás mohla dopředu upozornit, co dalšího od autorky Śniadanko bychom si měli už teď rezervovat?
No, když je to tak, tak to se snad musí čekat ve frontě na všechno. A ještě můžou napsat kolektivní dopis do nakladatelství s prosbou o třetí exemplář; myslím, že studentům vyjdou vstříc. Ale vážně – Stylová domácí zoologie aneb Teorie státního převratu má vyjít polsky v nakladatelství Czarne, a v prosincovém čísle časopisu Twórczość úryvek nejnovější delší prózy Krátká mytologie turismu. Dál se uvidí.

Natalka Snjadanko:
Stylová domácí zoologie aneb Teorie státního převratu

(úryvek)

Snižana Terpužko

Ta drobounká žena bezpochyby patří k nejsvérázнějším reportérům deníku KSID-2 (Kultura, skutečnost a dnešek - 2). Legendy o ní se natolik těsně propletly s epizodami ze skutečného života, že odlišit jedny od druhých je dnes už prakticky nemožné a nezbývá než Snižanu Terpužko brát jako živé vtělení legendy a legendy o ní jako logické pokračování jejich předlohy.

Snižana neváží víc než 45 kilogramů. Nikdo nikdy neviděl, že by něco jedla, i když do redakce přichází první a odchází poslední. Nosí paruku s dlouhými zářivě blond vlasy, paruka zakrývá větší část obličeje, zpod vlasů je vidět pouze ucho, špička nosu nebo rty nalíčené jasně červenou rtěnkou. Snižana nekouří (snad jediná v redakci), očividně dává přednost červené barvě, nosí extrémně krátké minisukně a boty na velmi vysokých a tenkých podpatcích, v zimě, v létě i na podzim se halí do límců z umělé kožešiny, zná nazpaměť životopisy nejen všech významných postav tyhyrynského podsvětí, ale i vysoce postavených funkcionářů, jejich manželek, milenek, milenců jejich manželek a plnoletých dětí. Během několika vteřin je Snižana schopna jako zkušený lékař spolehlivě informovat o tom, podle kterého paragrafu trestního zákoníku a na jak dlouho může být odsouzen kterýkoli z obyvatel našeho města.

Většinu svých článků Snižana umíněně začíná souvětím „Sluníčko jasně svítilo a nic nevěstilo strašlivé neštěstí, k němuž mělo už co nevidět dojít", přestože pan Nezabudko toto souvětí vždycky vyškrtne, stejně jako většinu Snižaniných úvah o počasí, morálce či jiných filozofických kategoriích. Ale nejčastěji pan Nezabudko ze Snižaniných článků vyškrtává její oblíbená adjektiva: neuvěřitelný, strašlivý, duširvoucí (přesně tak Snižana překládá to slovo z ruštiny), mrazivý. Pan Nezabudko se kdysi snažil Snižaně vysvětlit, že Maďarsko a Uhry nejsou dvě různé země, ale naopak Československo ano, a že nelze psát „nebožtíka zabalili do igelitu". Ale takové věci Snižana pokládá za detaily v práci autora černé kroniky, jenž má v hlavě mnohem důležitější věci. V rozhovoru mimo jiné s oblibou zmiňuje, že používá pouze parfémy Chanel No. 5.

Nikdo a nic na světě nedokáže Snižanu přesvědčit, že nemá pravdu, když vůbec nepochybuje o správnosti svých tvrzení. Ale i přes jisté mezery ve vzdělání přináší Snižana do redakce „nejžhavější" fakta a její materiály jsou nejvíce vyhledávány čtenáři, na což je velmi hrdá.

Je pravda, že tato popularita není vždy novinám ku prospěchu. Snižana je absolutní rekordmanka v počtu trestních oznámení na noviny podaných v souvislosti s jejich články. A také je pravda, že většinu soudních procesů noviny vyhrály díky známostem téže Snižany.

Občas se v jejích textech vyskytují bezděčné překlepy, jichž si bdělé oko korektora nemusí vždy všimnout. Mafiánský boss Horyla, jehož Snižana omylem nazvala Čurylou, vyhrožoval, že novináře polije kyselinou. U jednoho tyhyrynského chrámu zas fatálně popletla, které církvi náleží, a jeho horlivý farník pak po několik týdnů každé ráno kropil kanceláře redakce svěcenou vodou a až do konce pracovní doby stál na chodbě a na každého kolemjdoucího křičel „Antikrist". Ti nejustrašenější se dokonce báli jít i na toaletu. Okresní daňová administrativa nám udělila obrovskou pokutu, jež převyšovala hodnotu veškerého majetku redakce včetně soukromého majetku všech jejích členů, za to, že jsme název tohoto ctihodného úřadu otiskli s vynechaným písmenem t. Na Krajském soudu, neméně mocné instituci, naštěstí náš regionální plátek nečetli, a jen to nás zachránilo. Ale k největšímu skandálu došlo tehdy, když Snižana uvedla, že „starosta Tyhyryna srál poker" – když popisovala tajný karetní

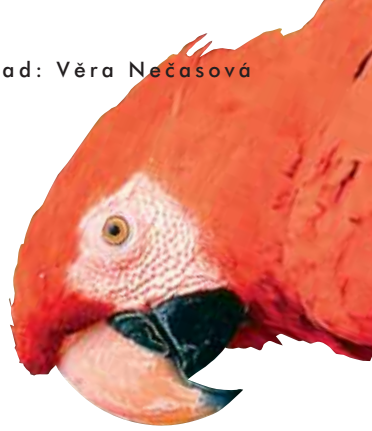

klub pro městskou smetánku, v němž zastupitelé hráli karty o svlékání vlastních manželek a milenek. Noviny zachránila pouze nejednotnost mezi funkcionáři zmíněnými v článku: jedni si mysleli, že redakci je třeba žalovat kvůli nepřípustnému překlepu ve slově „hrál“, druzí chtěli novináře donutit k tomu, aby dementovali informaci o existenci tajného karetního klubu. Jak se tak hádali, na článek zapomněli, a možná se zastupitelé rozhodli, že na tu poněkud choulostivou záležitost radši nebudou zbytečně upozorňovat.

Vypráví se, že po zveřejnění jednoho svého příliš odvážného článku se Snižana s manželem a několikaměsíční dcerkou musela skrývat na chatě, kde nebyla elektřina, voda ani plyn. Jediné, co si s sebou přivezli, bylo mléko pro dítě; mléko přechovávali v plechovém vědru se studenou vodou, jež spustili na dno hluboké jámy. Za několik dní zkyslo. Ale Snižana s manželem hrdinně přečkali obléhání až do konce, přikrmujíce dítě šťávou z dýní, mrkve a brambor.

Za nejčítankovější ze všech legend o Snižaně se považuje příběh o tom, jak se ji pokusili otrávit. Kdo přesně to byl a z jakých důvodů se to chystal udělat, to ví jen Snižana.

Jednou pracovala na investigativní reportáži o soustavném znečišťování vody v jednom z okresů Tyhyrynské oblasti. Několik dní strávila v terénu, odkud si přivezla 17 audiokazet s rozhovory, svědectvími, vyprávěními a stížnostmi. To vše bylo zveřejněno, a navíc byli jmenováni a ze závažných trestných činů obviněni příslušní vysoce postavení úředníci.

Za několik dní legenda tyhyrynské žurnalistky pocítila, že jí není dobře. Po takovém pracovním vypětí se nebylo čemu divit, lékař diagnostikoval chřipku a Snižana začala užívat antibiotika, ale dál chodila do práce. Přešel týden a jí bylo s každým dnem stále hůř, až ji jednoho večera odvezla záchranka v bezvědomí přímo z redakce. V nemocnici manžel sotva našel Snižanin pokoj, protože ji z nějakého důvodu zapsali pod dívčím příjmením, které v redakci nikdo nemohl znát, a nemocná nenabývala vědomí. Tento fakt Snižana dosud považuje za hlavní důkaz toho, že s její otravou měli co do činění úředníci, které obvinila ve svých předchozích článcích.

Následujícího dne u Snižany lékaři stanovili diagnózu těžkého zápalu plic a přeložili ji na jednotku intenzivní péče. Jejímu manželovi se podařilo dostat do pokoje; na stolku u lůžka objevil léky s neobyčejně vysokým obsahem narkotických látek, jejichž užívání je povoleno pouze v terminálním stadiu onkologických onemocnění. Snižanin manžel v nemocnici vyvolal skandál, léky ze stolku zmizely a druhý den byla pacientka propuštěna domů.

Rozborem novinářčiny krve se zjistilo, že obsahuje poměrně velké množství pomalu působícího jedu. Jména, jež Snižana v této souvislosti uvádí, jsou příliš známá na to, aby její podezření a domněnky mohly být zveřejněny. Během několika měsíců se tajemnou chorobu podařilo vyléčit.

Snižana spolu s manželem a dcerkou bydlí v ubytovně pro rodiny; do jejich nepatrného pokojíku se vměstnala dvě lůžka, televize, hi-fi souprava, lednice, počítač, solidní soubor domácích spotřebičů, několik skříní: na knihy, na oblečení, na nádobí; stůl, police s vázami na květiny a klece s papoušky. Snižana má 38 papoušků, proto jsou klece umístěny všude, kde je kousek volného prostoru: na skříních, na policích, na stole, nad postelemi i pod nimi, a dokonce i na toaletě, o něco výš, než je mísa. Snižana o papoušcích ví všechno, dokonce mi připadá, že jí jsou sympatičtější než lidé, možná díky nepřítomnosti kriminální minulosti.

Jednou mi vyprávěla o své největší a zřejmě jediné slabosti: miluje sladké, a největší potěšení jí činí jíst ho v noci, když to nikdo nevidí. A aby nepřibrala, hned se napije projímadla a zbytek noci až do rána poté stráví na záchodě. Jak se její organismus naučil obejít bez jídla i spánku, není známo, ale Snižana tvrdí, že se cítí normálně, jen má občas vidiny. Například jednou během redakční porady spatřila nad hlavou pana Nezabudka serafína se šesti křídly, jimiž intenzivně mával a deklamoval „jakési básně“. Požádali jsme ji, aby je po něm opakovala, a když začala přednášet Eliota v ruských překladech, vylekali jsme se už doopravdy a chtěli zavolat záchranku. Ale Snižanino zjevení zmizelo stejně rychle, jak se objevilo, a ona sama si nic nepamatovala. Všichni přítomní ji ještě dlouho přesvědčovali, aby šla k lékaři, ale jen mávla rukou se slovy: „To je jen kolísání tlaku, to se mi stává.“

Novináři z jiných periodik si od Snižany často nechávají komentovat význačné kriminální události města. Například k případu tří mrtvol nalezených na jednom a tomtéž smetišti po zmizení Arnolda Homosapiensa Snižana dodala následující komentář: „Podle mě je to běžná čistka, mafiánští bossové si mezi sebou vyřizují účty. Vypadá to, že Labuť (pro větší přesvědčivost Snižana napsala na lístek papíru jméno a dvě šipky směřující od něj) si opět nerozdělil území s Rakem a Štikou (tato jména se objevila pod každou šipkou). Jestli je tomu opravdu tak, pak víc obětí nebude. Labuť má v oblibě tajemné vraždy a zájem tisku. Neudivilo by mě, jestli to byli jeho vlastní poskoci, kteří se něčím provinili, nebo je prostě obětovali kvůli pěkným titulkům.“

A Snižana vítězným rozmachem propisky začmárala všechna tři jména.

„Možná to jsou mafiáni z Kyjeva?“ zeptal se pan Fialko.

„A proč by měli být?“ nechápala Snižana.

„No, přece jen Labuť, i když mužského pohlaví…“ pana Fialka jeho mytologické aluze zjevně uváděly do rozpaků.

„Cože, vy jste nečetl Hlibovovy bajky?“ Snižana se na pana Fialka podívala stejně, jako se dívala moje učitelka ruské literatury, když kladla otázku průměrnému žákovi, jenž jí padl do rukou. V případě učitelky byla ta otázka rétorická, neboť dobře věděla, že bajky nečetl, a už několikrát mu kvůli tomu napsala poznámku, ale v tu chvíli si na někom potřebovala vylít zlost. Cílem Snižanina pohledu bylo zdůraznit, jak podceňují její kvalifikaci v oněch novinách, jejichž vedení má základní nedostatky. Nejednou jsem to od ní slyšela. Nechápala, proč se jí za dlouhá léta novinářské práce nepodařilo na služebním žebříčku postoupit výš, než je místo reportéra. „V této zemi není nikdo na svém místě,“ často opakuje.

Polský výzkum ukrajinského sexu

Když jsem četla text Oksany Zabužko, životní situace hrdinky a její vztahy s okolím se mi zdály podivuhodně známé. Když jsem šla na představení Małgorzaty Szumowské a slyšela jsem text v polštině, ztratily se všechny zbytky pochybností. Hrdinka je Ukrajinka? Její milenec je Ukrajinec? Svůj bouřlivý román prožívali na Ukrajině? Ale to je nedorozumění! Protože to je příběh o Polsku a polských mužích! Podobnost zkušeností, kterými prochází hrdinka, i její způsob chápání světa jsou neobyčejné. Nebo to je snad vyprávění o nás všech infikovaných bacilem totalitarismu? O nás neschopných vybudovat normální vztahy a mluvit o svých pocitech, zato zvyklých permanentně něco předstírat. O nás zakomplexovaných a vylekaných. Možná je to příběh o celé generaci mužů, kteří neumí být muži, a o generaci žen, které nedovedou být ženami?

Małgorzata Szumowská postavila doprostřed scény gynekologické křeslo. Velice výmluvná rekvizita. Znamení, které šokuje. Kam až je dovedena hrdinčina ženskost – do pouze technické dimenze. Oksana je talentovaná básnířka. Právě se dostala na dobrou cestu, aby si vybudovala kariéru v zemi neomezených možností – v USA. Ale to není až tak důležité. Pro Mykolu není ničím jiným než fyziologií. Gynekologické křeslo se symbolickým způsobem stává Oksaniným nulovým poledníkem. Od něj a k němu vedou všechny syžety jejího života.

Jako pozadí je plochá obrazovka, na níž se objevují obrazy, místa, osoby. Diváci jako by mohly sledovat hrdinčiny myšlenky. A ty myšlenky jsou obnažené, neodbytné. Po čase se stávají stále výraznějšími, jako tvářička dítěte, kterého se Oksaně nedostalo, nebo postava holčičky – jí samotné z dětských let. Občas jsou rozmazané jako otcova silueta. Prvního muže, kterého milovala a nenáviděla. Prvního, který jí ublížil.

Prostor scény je šedý, tmavý a ošklivý. Americký ráj se mu jaksi nepodobá. Samozřejmě musíme naše představy o něm bolestně přehodnotit. Takže je to prostor šedý, temný a ošklivý. Pouze červený kabát, který dostala od italského milence, se odráží jako plamen na pozadí šedých stěn a šedého Oksanina života. Drobek extravagance, který šplouchne známým blátem. Ten italský milenec patřil do jiného světa, příliš krásného, snad až přespříliš jiskřivého… Ale Mykola, ten je svůj, s minulostí a úplně bez budoucnosti. Bydlí na studené půdě, maluje obrazy a celé hodiny se sprchuje. Jako by chtěl ze sebe smýt její pach, ji samotnou.

Sprcha je dalším prvkem skromné dekorace. U ní začíná celé představení a u ní také končí. Právě ve sprchovém koutě si Oksana natahuje na hlavu igelitový sáček a utíká ode všech: od Mykoly, Ukrajiny, Ameriky. Jako by ten útěk někoho zajímal.

Oksana, kterou na scéně ztvárňuje Kararzyna Figura, není hezká. Asi nikdy taková nebyla. Ani elegantní není. Doma chodí ve staré haleně a levných vlněných punčochách. Naven si nasazuje prazvláštní, staromódní brýle. A přesto je to zajímavá žena. A až bolestivě skutečná. Na scéně se rozehrává tragédie již ne mladé, šíleně osamělé ženy. Ženy, která stojí na kraji zešílení. Už se ho dotýká několik let. A nyní nám ho s křikem předává. Atakuje nás. Jako bychom byli my všichni vinni, jako bychom to byli všechno my – tvůrci takových Ukrajin a Amerik. Jako bychom to my rodili takové Mykoly. A možná to skutečně jsme – my?

Małgorzata Szumowská, varšavská režisérka Polního výzkumu…, o svém chápání Oksany Zabužko

Małgorzato, jak jsi objevila Polní výzkum ukrajinského sexu?
Já sama jsem tu knihu neznala, jen jsem o ní slyšela. Nápad přišel od Krystyny Jandy, ředitelky Divadla Polonia, prvního soukromého polského divadla, která pro tuto roli vybrala Katarzynu Figuru. Nápad byl, hledal se režisér a autor scénáře. Katarzyna Figura chtěla pracovat právě se mnou. Kniha se mi okamžitě zalíbila. Dílo je to velice uchvacující, ostré a nebanální. Už na prvních stránkách jsem věděla, že je to skvělý nápad na monodrama, a nyní opravdu vidím, že Katarzyna je jediná polská herečka, která Oksanu může hrát.

Proč se ti text zdál zajímavý jako monodrama?
Jsou to studie osamělé ženy, která vzpomíná na svůj toxický svazek s mužem. Sedí ve svém domě v Cambridge, čeká na jeho telefon a vyřizuje si vlastní účty: se sebou, se svým původem, s Amerikou, s celým současným světem. Světem zbaveným lásky. Účtuje s totalitarismem, jakým byl komunismus. To je téma, jež překračuje meze „tady a teď“, vlastní emoce, i když jsou v tomto textu velice důležité. Román začíná nepodařeným pokusem o sebevraždu, a stejně začíná i představení – je to velice silný vstup, silný začátek, který určuje průběh celého představení. To se mi líbí.

Polní výzkum na Ukrajině zapříčinil veliký skandál. Myslíš, že oprávněně?
Knihu je možné tak chápat, možná je tak dokonce napsána. Šlo o knihu, které bylo na Ukrajině velice zapotřebí, a není podstatné, jestli vyvolala skandál nebo ne… Je prostě šíleně pravdivá, a pravda se nemusí každému líbit. Je dobře, že se objevují věci, které bourají staré pořádky. Je to velice feministický text, což bylo pro Ukrajinu něčím úplně novým.

Očekávala jsi podobný ohlas v Polsku po premiéře monodramatu?
V Polsku už vyšlo svého času několik feministických textů, které nabourávaly stávající řád. Dnes je těžké někoho něčím šokovat. Leda snad klerikálně patriotická témata, ta

Připravila: Anna Korzeniowska – Bihun, překlad: Rita Kindlerová | foto: Michał Englert

Małgorzata Szumowská: „Je to rozhovor se světem zbaveným lásky“

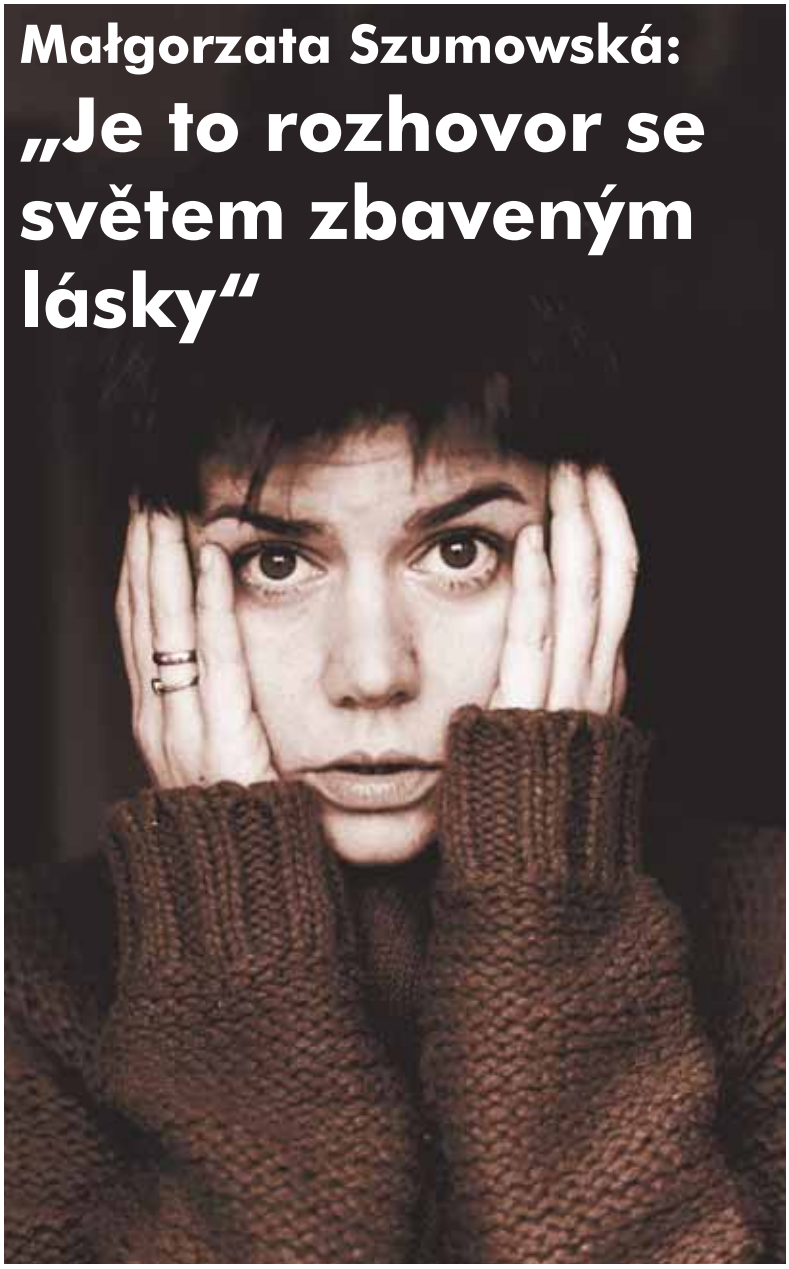

vždycky vyvolají pobouření u skupiny ukřivděných, zvláště v poslední době, kdy situace v naší zemi vypadá tak, jak vypadá… nezajímavě. Nakonec, koho by mohl pobouřit osud nějaké Ukrajinky? Jinak by to vypadalo, kdyby se téma přeneslo do polských reálií, ale to jsem nechtěla.

Text Oksany Zabužko je velice těžký. Jak z čistě formálního, literárního, tak i emocionálního hlediska. Jak vypadala tvá práce na scénáři?
Scénář jsem psala víc než měsíc. Na úplném počátku jsem si zvýraznila části, které se nejlépe hodily k inscenaci. Tak se vyloupla skoro polovina knihy, tedy až příliš. Pokud jde o tematiku, snažila jsem se vystavět představení kolem příběhu lásky hrdinky a Mykoly, a odrážeje se od této linie jako hlavního syžetu, přecházela jsem ke zbylým tématům: Ukrajina, Amerika atd. Pak přišla další část práce, kdy jsem vše musela o polovinu zkrátit. Při zkouškách se ukázalo, že i tak je toho víc než dost. Poslední verzi jsem dělala spolu s Katarzynou Figurou. Na poslední chvíli jsme změnily všechny repliky na ich-formu, protože mluvit za více osob dosti komplikovalo srozumitelnost obsahu. A tak, krok za krokem, se utvářela naše verze. Tvořila se do poslední chvíle před premiérou. Bohužel mnoho věcí jsme musely vynechat.

Jakých prvků, které se do adaptace nedostaly, je ti nejvíce líto?
Je mi líto atmosféry té knihy, která se ukrývá ve slovech – Zabužčina próza je velice současná, její jazyk je živý, občas se zdá být chaotickým, jindy je velice poetický. Tento jazyk se nám nepodařilo zachovat v jeho celistvosti. To, co je srozumitelné v knize, nemusí být srozumitelné na scéně.

Měla Oksana Zabužko nějaký vliv na scénář?
Oksana adaptaci četla, a prý se jí velice líbila. Nechtěla do ní zasahovat, neboť, jak psala, je to nyní moje drama. Ale cítím z její strany oporu.

Jak vznikala role Oksany?
Měla jsem s Katarzynou pouze půldruhého měsíce času na přípravu. To je velice málo. Ale setkávaly jsme se ráno a odpoledne každý den. Vymýšlely jsme hrdinčiny pohyby, způsob mluvy. Hledaly jsme šílení – společný rys Katarzyny i Oksany. Zkoušely jsme to na sobě. Naše Oksana je šílená (tedy jsme se trochu odchýlily od knihy) – napůl dítě, napůl žena. Katarzyně je podobná. Šílená a křehká zároveň, prostopášná i něžná. Často se vysmívá sama sobě.

Máš svoji hrdinku Oksanu ráda, nebo ji lituješ?
Mám ji velmi ráda. Je to osoba z masa a krve, svobodná a nešťastná, zbavená strachu, plná touhy. Výrazná a silná. Mám ráda takové osoby. Nakonec, není možné vytvořit něco hodnotného, když nemáš ráda své hrdiny.

Kritika často mluví o ukrajinských specifikách jak samotné Oksany, tak i životní situace, v níž se ocitla. V čem spočívá podle tvého názoru tato ukrajinská specifičnost?
Ukrajinská specifika je trochu podobná naší, jen o několik let zpátky. Není to pro nás něco cizího nebo nového, přestože je u nás situace mnohem lepší. Ukrajina teprve začíná budovat svoji novou cestu. Každá totalita decimuje lidi, i když si toho nemusejí všimnout. Ovlivňuje každý aspekt života, určuje chování, ovlivňuje vztah k lásce. Když se člověku z „východního bloku“ – takovému, jako je Oksana – podaří vyrvat se za oceán, do Ameriky, automaticky se cítí horší a zároveň lepší…, protože může trpět, plněji zakoušet svět. Na-

konec si nemůže nikde najít místo. Oksana píše: „Otroctví je nákaza strachem."

Tvoje Oksana se nachází ve velice realistickém prostoru. Její myšlenky se doslova promítají na monitoru. Uprostřed scény stojí gynekologické křeslo. To je velice neobyčejná kulisa. Nebála ses vytvořit tak výrazný realismus v divadle, v situaci divadelní náznakovosti?

Pro mě je ten prostor vnitřním prostorem hrdinky, jejích emocí, myšlenek, prožitků. Tedy celková náznakovost. Ta podivná místnost, v níž se vyskytuje, je její psychika. V hrdinčině paměti jsou obrazy, z nichž se některé projektují na obrazovku. Gynekologické křeslo je postelí, autem, symbolem nepodařené lásky. Pro mě je to dostatečně abstraktní prostor. Kdybych tam dala stůl a židle, to by byl realismu.

Hrdinka knihy přese všechno žije se svým břemenem. Ty svoji necháváš zahynout. Proč?

Permanentně se snaží odervat: vyrvat se z ukrajinského předurčení k neexistenci, vyrvat se z nemocné lásky, která není láskou (aspoň z Mykolovy strany), vyrvat se z těla, které stárne, vyrvat se z dětství. Nu, já jsem jí dovolila se vyrvat…

Mohla by se pro ni najít záchrana?

V knize je dost jasně tato záchrana popsána. Poslední scéna se odehrává na letišti. Oksana se dívá na lidi, dívá se na ně s něhou. A najednou spatří malou holčičku. Možná si vzpomíná na své vlastní dětství. Holčička se s ní zdraví a usmívá se. Oksana se usmívá také. V takovém zakončení je cítit naděje, kterou je možné vždy najít v lidech, v lásce ke světu, v dětech, v jejich čistotě a ctnostech.

Proto se moje Oksana v poslední scéně dívá na svoji fotku z dětství a říká dítěti: „Jak chceš, zůstanu s tebou, spolu nám bude veseleji." V tom je také jakási naděje.

Oksana Zabužko:

Polní výzkum ukrajinského sexu

(úryvek)

Ne, ať už mi to někdo vysvětlí: proč jsem se sakra musela narodit jako žena (a ještě k tomu na Ukrajině!) – s tou podělanou závislostí uloženou v těle jak časovaná bomba, s celkovou nesamostatností, s potřebou se rozpustit na vlhkou, mazlavou hlínu, nalepenou na povrchu země (zespoda, vždycky se mi to líbilo – zespoda, rozplácnutá na zádech: jen tak jsem se mohla dostatečně zbavit sama sebe, když jsem se slévala v rytmu vlastních buněk se zářivou pulsací světových prostorů, – s tím mužem ani jednou k něčemu podobnému nedošlo, v okamžiku, kdy se, jak se zdálo, už už dostávala do extáze, aniž by přestával, vyrušil ji ostrým výdechem: „Uf, na to aby celou rotu!" – bylo to k smíchu, ale nic víc: „Co je to za fóry?" – urážela se: ne slovy, ale odměřeností tónu, – „Seš hloupá, to je kompliment!" – vůbec bys to měla zkusit s dvěma chlapama, ani nevíš, jak by tě to uspokojilo!" – možná že uspokojilo, ne nadarmo se mi líbilo se při milování kousat, vpíjet se ústy do prstu nebo ramen, vsávat se do omráčení hlubokým polibkem, chrámovou prostitutkou – ničím jiným jsi nemohla být ve svém minulém životě, ale v tomhle – v tomhle, drahý, ach jak mi není jedno s kým jsem? vzpomínám si, když jsem jednou jela newyorským metrem, hlavu ponořenou do posledního románu Toni Morrisonové, někdo sebou plácl vedle mě, celou vahou se opřel o kovový okraj sedadla, – a mnou najednou projel náboj jako čistý, vysoký tón, plný silné erotické výzvy, na kterou se tělo ozvalo vybuzením, vnitřním rozpukem jak jarní strom; zároveň mi došlo, že ten muž – kdo to může být – nade mnou visel už několik zastávek a kdybychom nebyli lidmi, už bychom se dávno milovali na té poplivané podlaze, neboť, když miluješ doopravdy, nesléváš se s partnerem, ne, – ale s rozbujelou anonymní silou, která protíná svými proudy všechno živé, připojuješ se k ní, abys mohla na několik sekund – a-ach! – padnout do vibrující černě s ohnivými okraji, která nemá ani jméno, ani rozměr, na tom stojí všechny pohanské kulty, jen křesťanství připsalo toto spojení k práci Ďábla a zazdilo člověku všechny jeho východy, kromě jediného – toho nahoře, ale v naší době, i když ve své podstatě postkřesťanské, je už proražena cesta zpět, do orgiastického svátku ekumenické jednoty: každý z nás je osobně nakažen prokletým vědomím tíže a udušením vlastního „já", a proto se ve mně ten vítězně čistý, hlasitý a vysoký tón ihned vypnul a zhasnul, sotvaže ten zprava, – promluvil: po jedné stanici se s tvrdým přízvukem zeptal, co čtu: učím se nebo co? studentka? – tehdy jsem se na něj poprvé podívala – byl to mladý, ani ne třicet, nevysoký, ale dobře stavěný, ukázkový „spic", jeho nádherné, jak uhle černé oči se chtivě zastřely, když se na mě zahleděly, každý zpoza mříží svého života, stovky mužů různých národností a barev kůže se na chvíli vysunou – to lze, ale co nelze – vylézt navždy; „Pardon me?" – zeptala jsem se tím úmyslně ostrým hlasem, jakým se odráží drzoun, a ten Juan nebo Pablo nebo Pedro okamžitě pochopil, že – vše, konec, žádné kontakty, – „ale nic", zamumlal a něco si bručel pod nos teď už po svém, – mohutná zvířecí výzva jeho těla splaskla, zkroutila se, začal vyhasínat, vedle mě seděl obyčejný otrava emigrantský – zanedlouho se zvedl a zamířil – buď k východu, nebo někam jinam, už jsem se nedívala, obrátila jsem se zpět ke knížce: osoba, jen se objevila, odčarovala pohlaví. Z tohoto vězení byl snad skutečně jen jediný východ – vyjít navečer, nasadit si kapuci pláště hluboko do čela, nasedat do projíždějících aut, neříkat jméno, ruku řidiče na koleni, hluboký chraptivý smích, horečnaté šustění překážejícího oděvu, ani se nemusí vypínat světla, oči se nemusí rozevírat, naslouchat jen klokotu krve, mužskou stranu bicích a své, nebo už ne své, rozevření-rozestoupení, ach, jak ses ale krásně otevřela, no! no! ještě! ještě! – a oni všichni chtějí mluvit, chtějí usrknout, rozmáznout ve slinách a spermatu doušek tebe: co čteš, kam jedeš, jestli máš manžela, musí se vymýšlet pohádka, „Jak se jmenujete? – Irena", – došlo i na dlouhý polibek s příchutí železa kdesi v podchodu, vytrhla se – utekla a usmívala se pro sebe, všichni musí dokazovat, v tom to je, neumějí štědře a otevřeně brát

i dávat jako kysličník uhličitý-chlorofyl-kyslík, a ten muž, který teď chodí někde po pensylvánské pustině díky lásce diasporních bratrů, bez centu a beze slova angličtiny [a že měl čas se jí naučit, blbeček], – se tolik změnil, když se tehdy rval dopředu jako kůň přetažený bičem, když jsi se poté, co jsi ho posadila za stůl v kavárně, pokusila za pomoci veškeré své vytrvalosti vnést trochu terapeutického světla do té oboustranné duševní i tělesné nemoci, – všechno je pravda, drahoušku, i že tě už nemiluji – to je taky pravda: „Co to tady, – zacvakal ostře jak otvírací nožík, – „myslíš, že jsi zvítězila?", – zůstala sedět s otevřenými ústy: Mykolo, copak jsme se spolu přetahovali?… „Víš, – a znovu ten zlověstně upřený pohled, jakoby se něco jiného dívalo jeho ostrýma, dokola opuchlýma očima jak otvorem masky, – kdybys byla chlap, tak bych ti teď jednu vrazil!" To je od tebe velmi milé, drahý, – mě samotnou to taky pěkně štve, že – nejsem chlap).

„Jsi žena. V tom je tvoje omezení.
Tvůj měsíc spí jak stříbrná muška.
Jako koření na špičce nože,
Do krve zadřená závislost",

– bručela si pro sebe během těch strašných zimních měsíců, jinak strašných než ty podzimní: půlka ledna, únor, březen – žádná zpráva a žádná snaha se cokoli dovědět – přes Atlantik, z Cambridge – do ukrajinského provinčního městečka, do dřívím vytápěného ateliéru na půdě zapomenutého domu bez adresy a telefonu, bez záchodu a teplé vody, jen s holou žárovkou houpající se na skroucené šňůrce u stropu, s kusem salámu a plechovkou rozpustné kávy na barvami zamaštěném stolku, chceš chleba? a eště mám rajče, chceš? Bože, ten chlap žije jak zatoulaný pes, do šesti ráno nejde spát, zpoza stojanu hlídá to své elegantní auto – negarážované – ve dvaceti pěti, ještě ve třiceti se něco takového dá pochopit: živočišnou energii povozit, – ale ve čtyřiceti! Ona mezitím chodí ve svém cambridgeském domě tam a zpátky nepřítomným krokem – od hlavních dveří přes pokoj do kuchyně a zpět (práce, kvůli které jaksi přijela do Států, se rozsypala jak špatně postavený domek z karet), – s telefonem se dělo něco nepochopitelného: občas před svítáním ji rušilo ze spánku podivné zvonění, vyskočila, popadla sluchátko: „Hallo!" – kdesi daleko na hluché lince svištěly poryvy větru a duněl oceán, pár vteřin neživý, nezalidněný prostor nad severní polokoulí jí dával o sobě vědět, jakoby v něm skutečně „někdo volal do tmy její jméno jako na mučidlech", – a nemohl se dovolat, po čemž se němý signál přetrhl: mořsky zeleným mihotáním se rozsvěcovaly bulvy knoflíků na sluchátku, z jehož útrob vybublal netečný bzučák, – ach, vy dva byste byli schopni vyřadit z provozu všechny telefonní linky nad Atlantikem, tato zuřivá, lačná síla života prýštila z jeho obrazů a tvých veršů, poznala jsi ji okamžitě, sotva ses ocitla v jeho ateliéru, nandala jsi si brýle s tlustými skly a postavila se před plátna, stejně tak musel i on rozpoznat tu tvoji, – tvoji, která během těch zimních měsíců, tak naráz a nečekaně sražená ze své sotva nalezené osy (neboť ty jsi byla – žena, žena, ať ho tisíc čertů: popínavá rostlina, která bez kolmé podpěry, třeba jen pomyslné, – bez konkrétní tváře živé lásky – padala dolů, uvadala a ztrácela veškerou snahu se vertikálně rozběhnout: každá báseň byla krásným parchantem nějakého princátka s hvězdou na čele, hvězda potom obyčejně zhasla, báseň – zůstala), – hozená osudu napospas, ta síla tě rozervávala zevnitř, vztekle se škrábala po stěnách tvého bytí a sklouzávala do zoufalé apatie, –

„A najednou se zase zachtělo – křičet,
Výt na lampu, drápy rvát
Tapety na stěně – kvůli evidentní ztrátě,
Kvůli tomu, na co už stejně čekáš marně",

– až do jednoho březnového dne, kdy tvoje nitro zalila děsivá myšlenka, že – zemřel, prostě to zabalil a umřel, „došel na konec", jak to chtěl (přiznal se jí k tomu, ale ne na počátku – s křivým úsměvem šlápl na plyn jako by rozjížděl letadlo na startovací dráze, uprostřed noci na předměstské silnici, kde se mokré lampy v drobně jehlicovitém stříbrném lemování a černý mastný lesk míjejících kaluží, – všechno se slilo, prudce vyrazilo dopředu, vyráželo dech, sto, sto dvacet, sto čtyřicet, sto… sto šedesát? – ty se nebojíš? nemáš chuť – dojít na konec? – ne, nebojím se, neměla jsem opravdový strach a ve skutečnosti ho nemám ani teď – zvláštní, až nepochopitelné, navíc je třeba vzít v úvahu celý, ach ten ničemný, galejnický život, co se ne bez příčiny započal při narození – klinickou smrtí, matka vzpomínala, že mi ze zadečku visel dokonce pramínek výkalů a tělíčko už zesinalo: vystrčila dušička nos na svět a zastyděla se – ó ne, pusťte mě zpátky! – a oni ji, děkuju mockrát, ovládli, a brzy pak, co naděláš, přijdou věci horší než smrt, a já je znám, jen z toho strachu – vábivého a temného, čarovně přitažlivého opojení ze záhuby, která v něm je, rozeznávala jsem to časem i u jiných, – u mě ne, a basta, takhle se na mě díval s jiskrami neskrývaného vytržení v pohledu, dokonce, když už bylo po všem: „Ty jsi ale odvážná žena!", – a ten „konec" tehdy kolem mě poskočil, aniž mě vylekal), – ale ta myšlenka – že zemřel, že ta tajemná telefonní zvonění jsou skutečně od něj: z „tamté strany", a znamenají, že její láska ho nešetřila, že ona sama, sama, narcisistní egoistka, svojí hloupou pýchou, lacinou hrdostí, jalovým naparováním se ho postrčila ke „konci", a kde se pak princeznička ocitla: ach tak? Nu což, odjela jsem, – ovšemže do Ameriky – the land of opportunities, kam se dere půlka Evropy, ne naší zadělané, ale té nejupřímnější, od Británie po Itálii, peníze, kariéra („Ženy, víno, zpěv…" – opakoval ironickou ozvěnou), a na Ukrajině co, Ukrajina je Chronos, který chroupe své děti s ručičkami i nožičkami, a ještě tak čekat, až dá žába cecíky, nebo pak dědové z diaspory, kdy zaklepe klimakterium, – na cenu Antonovyčů? – ach Bo-že můj, kvůli čemu, vždyť to všechno je na prd, jestliže umřel, co, co, co se s ním stalo?! – ta otázka byla tak dotěrná, že vyběhla zadním vchodem, obrátila tvář k proměnlivému, rychle se šeřícímu cambridgeskému nebi v návalech mračné kvaše a s ledvinami slepenými od sezení a kouření, ve kterých šplíchal sotva zachytitelný poryv oceánu, se začala modlit – tak, jak se předtím modlila jen dvakrát, jednou za otce, když ležel v nemocnici po již zbytečné operaci a hodiny se zmítal ve vystřelující bolesti metastázy (ještě nenasadili morfium), – aby mu Bůh seslal brzký konec, a podruhé, hanba vzpomínat, – za nezávislost, tehdy, 24. srpna jedenadevadesátého roku, kdy o všem rozhodovaly hodiny, jak se obvykle stává v životě lidí i národů: Bože, prosila a třásla se, smiluj se – ne nad námi, neboť nejsme hodni, ale za všechny naše padlé, které už ani nespočítáme, – a obě modlitby byly vyslyšeny, takovéhle modlitby k adresátovi vždycky dojdou, a tady úpěnlivě prosila: Bože, dej, ať je živý! – ať na mě zapomene, ať se vrátí k ženě, ať je nevěrný s kým chce, – nemusím ho mít za muže, a nic od něj nepotřebuji, jestli je to tvá vůle, Bože, budu milovat jiného, s jiným budu mít děti, jen – ó Bože, ať je živý. A zdravý. A šťastný. Jen to, Bože. Jen to.

Serhij Žadan: „Když slyším slovo ‚veteráni‘, mám špatné asociace“

Nepředvídatelně lyrický mistr vtipu

Tento „v současné ukrajinské literatuře unikátní talent“, jak jej nazvaly internetové noviny Ukrajinská pravda, se nenarodil nad Sénou, jak by se mohlo zdát někomu, kdo poprvé slyší jeho „francouzské“ příjmení, ale ve slobožanském Starobylsku v Luhanské oblasti.

Serhij Žadan – kultovní spisovatel, kterého už znají v blízké /Polsko, Rusko/ i ve vzdálenější /Německo/ cizině. „Nepředvídatelný lyrik“, hrdina bouřlivých mediálních skandálů, mistr v utahování si přitahuje na své literární večery davy fanoušků. Docent Charkovské pedagogické univerzity, básník, překladatel, publicista, autor sbírky povídek „Біг Мак“ /2003/ a autobiografického románu „Депеш Мод“ /2004/ vkročil do svého čtvrtého desetiletí s pověstí nejznámějšího představitele ukrajinské literatury třicetiletých.

Nedávno charkovské vydavatelství Folio vydalo jeho novou knížku „Anarchy in the UKR“ a její překlad okamžitě vyšel i v Polsku. „Anarchie“ – to jsou cestovní poznámky z míst „bojové slávy“ ukrajinského anarchisty Nestora Machna i reflexe 80. let – jednoduše, malý antropologický výzkum zapadlé sovětské provincie s několika lyrickými novelami v části vtipně nazvané „Žít rychle, umřít mladý aneb deset treků, které bych chtěl slyšet na vlastním funusu“.

Žadanova próza je ve značné míře autobiografická. Upřímnost, s jakou se autor dělí se čtenáři o své prožitky, místy opravdu šokuje. Někteří to přímo považují za porušení všech společenských norem a pravidel. Pravděpodobně právě těmto čtenářům jsou adresovány závěry, ke kterým dochází hrdina „Anarchie“, když přemýšlí o příčinách jalovosti klasické ukrajinské literatury: „Problém této literatury je podle mého v tom, že životopisy jejích představitelů jsou zajímavější než samotná díla…“

S dovolením autora publikujeme úryvek z „Anarchy in the UKR“, který Serhij četl na své poslední prezentaci ve Varšavě.

Serhiji, jak bys definoval to, co se na podzim roku 2004 stalo na Ukrajině?

Jako ukrajinskou buržoazní revoluci, ve které největší roli odehrál střední byznys. Podle mě opozice zvítězila právě proto, že tehdejší režim nenechal střední byznys dýchat.

Když pak v listopadu 2005 Kyjev slavil Den Svobody, co slavil Serhij Žadan?

Já jsem slavil svátek falzifikace prezidentských voleb na Ukrajině. Za kterou, mimochodem, mám na mysli falzifikaci, do dnešního dne nebyl nikdo potrestán.

Byl jsi velitelem pomerančového stanového městečka v Charkově. Co by se na Ukrajině mělo stát, abychom opět viděli Žadana „na barikádách“?

No, měly by se objevit právě nějaké ty barikády. Zatím tu rostou jen scény pro rokové koncerty.

Na knižním trhu na Ukrajině

(a nejenom tam) se jedna po druhé objevují knihy vzpomínek „veteránů" revoluce. Ty už taky sedíš nad svými memoáry?
Když slyším slovo „veteráni", mám špatné asociace, hned si u toho představím různé „krysy" z týlu, které k nám chodily do školy na hodiny občanské výchovy a zahlcovaly nás svými hrdinskými činy z fronty.

Býváš často v Polsku. Co podle tebe způsobilo ten prudký nárůst zájmu o ukrajinskou literaturu v této zemi?
Asi prudký nárůst kvality v ukrajinské literatuře.

Ty nepatříš ani k představitelům „stanislavského fenoménu", a už vůbec k „žytomyrské škole". Jsi příliš mladý, aby tě nazývali „patriarchou" slobožanské školy /fenoménu?/. Poraď přednášejícím z univerzit, kam mají zařadit Žadana.
Nejlépe do „ústní lidové tvorby".

přeložila Lenka Knapová

Serhij Žadan:
Anarchy in the UKR

(úryvek)

Kupředu levá. Nikdy se nezajímej o politiku, nečti noviny, neposlouchej rádio, vyhoď monoskop ze svého TV a umísti tam barevný portrét Maa nebo Fidela, nenech se jimi ojebávat, nepřipojuj se k síti, nechoď k volbám, nepodporuj demokracii, nenavštěvuj mítinky, nevstupuj do stran, neprodávej svůj hlas sociálním demokratům, nepouštěj se do diskusí o parlamentu, neříkej o prezidentovi – můj prezident, nepodporuj pravici, nepodepisuj žádné petice k prezidentovi – to není tvůj prezident, nemávej rukou gubernátorovi, když ho potkáš na ulici – tím spíše že ho nikdy nepotkáš, nechoď na schůzky se svým kandidátem – ty nemáš kandidáta, neprojevuj zájem o činnost odborů – odbory tě vykořisťují, nepodporuj národní obrodu – jako prvního pověsí tebe, ty jsi jejich nepřítel, ty jsi jejich žid a homosexuál, ty jsi jejich fašista a bolševik, ty jim znemožňuješ, aby se věnovali politice, organizovali předplatné, prováděli rating v televizi, znemožňuješ jim, aby tě mohli ojebávat, kontrolovat internet, vyhrávat volební klání, budovat demokracii, pořádat mítinky, organizovat stranický život, bojovat se sociálními demokraty, blokovat práci parlamentu, přivést k moci národního prezidenta – národ má mít národního prezidenta!, domluvit se s pravicí, iniciovat apelaci k prezidentovi – ke svému, národnímu prezidentovi!, chytit za koule gubernátora – vyvést ho na ulici, k národu!, protlačovat do vládních úřadů své kandidáty – formovat svou vertikálu!, přivést pod sebe odbory – co ty, kurvo, nevěříš odborům?!, podpořit rozmach národního obrození – pověsit na lucernách před operou všechny nepřátele, nejdříve židy, potom homosexuály, možná fašisty a bolševiky – stejně jsou to většinou židi a homosexuálové, vychovat konečně normální pokolení, které je přivede k moci a nechá na pokoji, v pokojné zemi, kde už všichni budou srát na politiku, na noviny a rádio, kde nikdo nebude nic vědět o Maovi a Fidelovi, kde trestné bude dokonce připojit se k síti, přijít k volbám, podpořit holou demokracii, navštěvovat mítinky, vstupovat do stran, dokonce prodávat svůj hlas sociálním demokratům bude trestné, nemluvě vůbec o diskusích ohledně parlamentu, nemluvě už o prezidentovi – ty snad máš prezidenta?, nemluvě už o pravici a peticích – ty nepotřebuješ petice, nepotřebuješ gubernátora, nepotřebuješ znát svého kandidáta, tobě nasrat, jakých odborů jsi vlastně členem – odbory za všechno platí, nemluvě ani o národním obrození – prvního pověsili tvého souseda, příště pověsí tebe.

Politika je koupená, noviny a rádio jsou koupené, TV – ty sám znáš celou pravdu o TV!, Mao je mrtvý, Fidel je mrtvý, nenech se ojebávat!, síť je kontrolovaná, volby jsou koupené, demokracie mrtvá, parlament koupený, prezident koupený – ty nemáš prezidenta!, pravice je koupená – v zemi neexistuje normální pravice!, petice proplacené, gubernátor koupený, tvůj kandidát koupený – víš, kým se nechal koupit tvůj kandidát?!, odbory koupené, všechny odbory jsou koupené, dávno a úplně, úplně všichni odboroví lídři jsou dávno koupení anebo mrtví!, národní obrození nebude!, mají prostě jen chuť tě pověsit!, nutně tě potřebují pověsit!, pověsit za nohy na lucernu před operou!, omotat smyčku kolem krku a odkopnout zpod noh starou kancelářskou židli!, tak aby to každý viděl!, aby nikdo nemohl propást tvoji bezmocnou chvilku!, aby si všichni všimli, jak s tebou houpá čerstvý srpnový větřík!, jenom na tohle oni myslí, kurvy! kurvy!, na tebe myslí!, jenom na tebe myslí!, nemysli na politiku!, v novinách jsou – kurvy!, v rozhlase – kurvy!, v televizi – kurvy!, Mao je kurva, Fidel – kurva!, do piči!, na síti samé kurvy a buzeranti!, u voleb – kurvy!, demokracie zkurvená, parlament zkurvený!, prezident – kurva, to není tvůj prezident!, pravice, gubernátor, kandidát – kuuurvy!!!, na co petice???, na co odbory???, nač obrození??? Kurva!!!!!!!!!!!
A zkus se po tom všem nenechat koupit.

přeložil Tomáš Vašut

Jurko Izdryk:
„Teď už o mém černobylském flirtu nesvědčí nic“

Izdryk, i když to ukrajinskému uchu zní nezvykle, není žádný pseudonym. Z rodinných vyprávění vyplývá, že „divné“ příjmení zabloudilo na Ukrajinu před dvěma sty lety z Čech. Vzdálený předek ukrajinského postmoderního spisovatele, zakladatel rodu Izdryků na Ukrajině, tehdy utíkal před nějakou válkou. „Možná proto se útěk stal pro mne jedním z životních stereotypů,“ zamýšlí se v jednom z rozhovorů spisovatel.

Jurko Izdryk (nar. 1962) - prozaik, básník, překladatel, esejista, zakladatel a šéfredaktor (od roku 1989) časopisu textů a vizí Četver (Čtvrtek). Autor próz Voccek (1997), Ostrov KRK a jiné historky (1999), Podvojný Leon (2000) a také mnoha článků v literárních časopisech a novinách. Kromě literární tvorby se zabývá hudbou, výtvarným uměním a divadlem.

Zde uvádíme rozhovor o ukrajinské literatuře ve světle Apokalypsy 1986 a rovněž úryvek z Izdrykova Životopisu autisty napsaného v roce 1990, ironický text podávající mj. „problematiku atomové energie“.

Před čím a před kým teď právě utíká Jurko Izdryk?

Posledních patnáct sedmnáct roků jsem vlastně aktivně a systematicky utíkal před vším (pardon – před Vším), takže je nejvyšší čas zastavit se a ohlédnout: jestli zůstalo aspoň něco na obzoru.

Jedním z hlavních hrdinů „postčernobylské knihovničky“ ukrajinského postmodernismu (jak tvrdí T. Hundorova) je – likvidátor následků havárie v Atomové elektrárně Černobyl… Zkrátka vražedná logika ukrajinské reality… Tato stránka vašeho životopisu není moc známá, takže, pokud to není státní tajemství, poprosil bych o „vzpomínky veterána“.

Já si z toho moc nepamatuju. Lidská paměť má naštěstí schopnost nepotřebné zkušenosti uměle archivovat. Doufám, že ani v budoucnosti tahle akta x nebudou potřebná. Ty, které to zajímá, odkazuju na Životopis autisty – jediný můj text, ve kterém zmiňuji „problematiku atomové energie“.

Tím se uzavřela v paměti jedna kapitola. Nevzpomínám si, z jakého hloupého důvodu jsme s řidičem objížděli reaktor z té strany, kde exploze zničila stěnu. Jeli jsme požární cisternou naplněnou po okraj vodou z Pripjati. Sám pohled na zničený reaktor nepůsobil zvláštním dojmem. Ale najednou jsem si všiml, že dozimetr neukazuje. Přepnul jsem na desetinásobnou stupnici – a ručička znovu zmizela za červenou ryskou. Stonásobná stupnice – pořád stejně. Řidič dupnul na plyn – pryč! Pravda, s plnou cisternou se po rozbité cestě příliš uhánět nedá. Ale nic – utekli jsme. Potom jsme v táboře měli záchvat smíchu a nadávek.

A váš tajný „recept proti radiaci“?

Žádné zvláštní recepty nemám. Ukrajinská medicína si už v prvních dnech po havárii všimla, že bez jakýchkoli léků pomáhá uvolňovat radionuklidy a zabraňuje dalšímu ozáření nejlépe univerzální a tradiční medicína – kořalka (jakož i celé spektrum lihovin na bázi ethanolu). Potvrdil to i seriózní výzkum. Bohužel právě univerzálnost tohoto prostředku způsobovala (často v celonárodním měřítku), že s jeho pomocí byly řešeny jakékoli problémy, včetně politických, ekonomických a existenciálních. Žádný z nich se vyřešit nepodařilo, naopak objevila se spousta nových. Pokud jde o Černobyl, tak po prvních týdnech pití do úmoru (s patřičnými následky), byl v celé Zóně vyhlášen zákaz alkoholu. Ozáření se podařilo zabránit mantrami, zaklínáním a modlitbami. Efekt byl slabší, odpadla ovšem kocovina.

26. květen změnil obecné dějiny, jak však změnil vaši soukromou historii?

Inu… Peníze vydělané v Zóně jsem utratil za hi-fi věž. Takže díky Černobylu jsem měl možnost kvalitního poslechu oblíbené muziky. Krom toho jsem obdržel osvědčení likvidátora, s nímž jsem mohl několik let zadarmo cestovat osobními vlaky. Moc se to hodilo na začátku 90. let, kdy jsem denně jezdil z Kaluše do Ivano-Frankovska – právě tehdy tam vykvasil časopis Čtvrtek a tzv. stanislavovský fenomén. Slevu později zrušili a osvědčení jsem náhodou vypral s oblečením. Teď už o mém černobylském flirtu nesvědčí nic. Na můj soukromý život tedy měla černobylská havárie převážně pozitivní dopad. Pokud jde o „obecné dějiny“… nejsem si moc jistý, co si pod tím představit.

Netáhlo vás to později na „místa bojové slávy“ – do 30kilometrové zakázané zóny? Nyní je zřejmě stále více těch, kteří mají o takovouto extrémní turistiku zájem?

Ne. Nic takového. Možná proto, že já, zaprvé, vůbec nemám rád cestování ani turistiku, natož – extrémní; zadruhé, snažím se vyhýbat jakýmkoli akcím spojeným s minulostí:

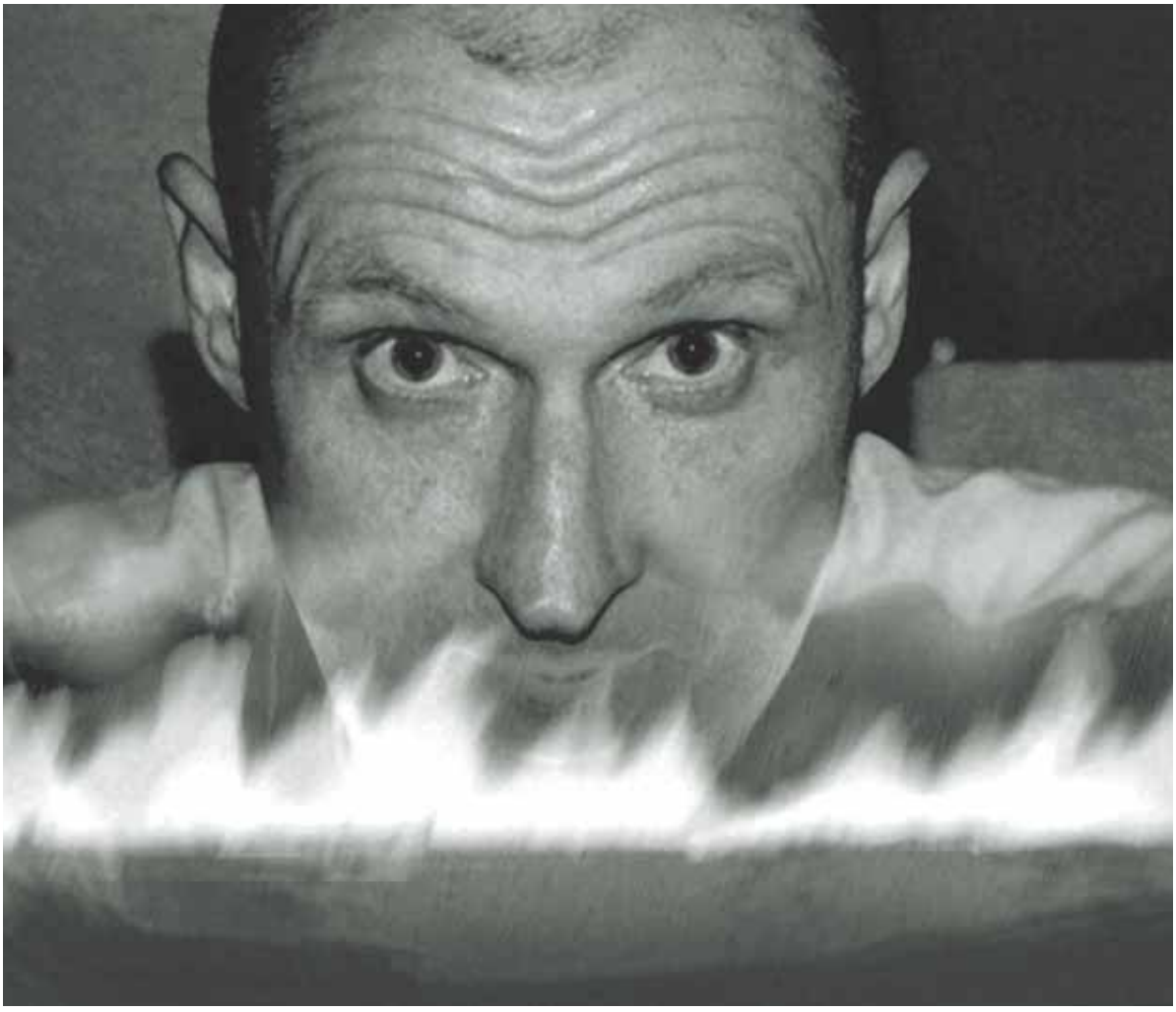

všechna ta setkání spolužáků, abiturientů, veteránů atd. na mě působí úděsně.

Jakého světa konec a počátek zaznamenává „apokalyptická" postčernobylská ukrajinská literatura?

Pojem Černobyl v kontextu literární vědy mám spojený výlučně s knihou Postčernobylská knihovnička. Ukrajinská literární postmoderna. Kdyby se autorka nejmenovala Tamara Hundorova, byl bych takový název považoval za bezdůvodný, ba za značně spekulativní. Příliš si však vážím autorky, abych si dovolil něco podobného. Řekl bych, že výsledky práce Hundorové, ostatně jako výsledky každého solidního vědce a specialisty, by měly platit nejen v čistě národním, ale mnohem širším, mezinárodním měřítku. My jsme bohužel dodnes při rozmluvách o Ukrajině s představiteli Západu, i pokud jde o vědecké nebo umělecké elity, odkázáni používat mediální idiomy jako je „černobyl" nebo „oranžová revoluce" – usnadňuje to porozumění a jindy kompenzuje terminologický zmatek. Ve vnitřních diskusích však podobné pojmy nepotřebujeme. Je vcelku jasné, že dokonce ani v historických pracích nebude „Černobylská katastrofa" figurovat jako moment zlomu, jako počátek nového letopočtu. A co teprve literatura. Stopy stroncia (s poločasem rozpadu více než 300 roků) lze zaznamenat pouze na úrovni molekul.

Co byste tedy v současné ukrajinské literatuře považoval za následky Apokalypsy 86?

Především spisovatele-poslance. Těžko si lze představit hanebnější krach „šedesátníků" (a částečně – veškerého sovětského disentu) než poslaneckou činnost našich slavných básníků-proroků (příjmení uvádět nebudu, jsou ostatně všeobecně známa). Permanentní vydavatelská krize, katastrofální situace ukrajinštiny, úpadek osvěty, v 15. roce nezávislosti neexistující ustálená pravidla pravopisu – to je pár dalších současných výdobytků. Oksana Zabužko vůbec nepřehání, když to nazývá „humanitární katastrofou". Získávat hlasy voličů na postčernobylských mítincích, to by jim šlo. Všechno ostatní včetně jejich slovníku je hanebnost a zrada.

Lze považovat časopis Čtvrtek za hlavní projekt „života a tvorby klasika ukrajinské literární postmoderny" Jurka Izdryka?

Časopis Čtvrtek lze považovat za nejdůležitější projekt Jurka Izdryka, soukromé osoby. Jestli existuje ještě nějaký jiný Jurko Izdryk, klasik ukrajinské literární postmoderny, tak o tom já nic nevím a prosím, abych s ním nebyl ztotožňován.

Nemyslíte si, že nabídka ukrajinských literárně-kritických časopisů je nepoměrně chudší v porovnání s tím, co se děje v současné ukrajinské literatuře?

Myslím. A nepřestávám se divit, že dokonce při takovéhle nabídce je

již zmiňovaný Čtvrtek považován za okrajový rádoby kulturní plátek prezentující „drobné literární chuligánství podkarpatských hochů“. A to máme za sebou přes 15 let fungování a téměř 15 všeobecně uznávaných a známých literátů, kteří debutovali právě na stránkách Čtvrtku. V žádném případě se neucházím o místo v „dozorčí radě“ – tam je třeba se dostat jinak – jen bych prostě rád pochopil kritéria.

Jaké jsou vaše vztahy s těmi, kteří vyletěli zpod křídel Čtvrtka do širého světa? Nechtělo se vám někdy máchnout šavlí jako Taras Bulba: „Já jsem tě zrodil, já tě taky…“
Ale ne… Máchání šavlí ostatně není mou nejsilnější stránkou. Obvykle to dopadá smírně. Vztahy jsou vřelé a přátelské. Někdo z autorů ještě potřebuje můj názor ohledně jejich nových děl, někoho mé dojmy přestaly zajímat, ale stejně zůstáváme dobrými přáteli. Přestávám pro ně být redaktorem, ale zůstávám pozorným čtenářem. A teď bych měl být vlastně vděčný já: ostatně každý jejich text, pokud je dobrý, mi působí skutečné potěšení.

Koho/co v současné ukrajinské literatuře z principu nečtete, anebo, ke které knize se vám nechtělo vracet po přečtení prvních kapitol/odstavců?
Není ve mně tolik snobismu a pocitu nadřazenosti, abych po první stránce odhazoval knihu jako nehodnou pozornosti. Ovšem dobrou knihu lze poznat podle první věty. Naposled se mi to stalo u Depeche Mode Serhije Žadana a u Procházkova Z toho lze udělat několik povídek. Pokud jde o princip „nebudu číst ani za nic“, tak podle mě to není příliš moudrý princip. To je stejné, jako když obviňují ukrajinského spisovatele, že nenávidí ruštinu (podobné útoky se objevovaly po opublikování Dopisu 12 apolitických literátů). Spisovatel nemůže nenávidět jazyk (ať už by jím vyhlašovali nevím jaké svinstvo) nebo knihu (byť by se zdála být zcela nepřijatelnou) – jsou přece součástí toho stejného světa, ve kterém pouze mohou existovat spisovatelé a literatura.

Pokud by se stal Jurko Izdryk předsedou poroty, která udílí hlavní literární cenu na Ukrajině, čí kandidaturu by v příštím roce podpořil?
Kdybych se mohl vrátit k loňské Knize roku, dal bych první místo na Lvovském fóru prezentovanému reprintu Ostromirovo evangelium se zlatým trojzubcem na modrých deskách. Nic lépe neztělesňuje – abych citoval Volodymyra Pavliva – „nacionáldebilitu ukrajinského patriotismu“.

No ale vážně, zdá se mi, že i kdyby se snad nyní objevila nějaká velmi závažná kniha s nějakým skutečně závažným messagem, nejpravděpodobněji by zůstala opomenuta. To je takový čítankový, řekněme biblický syžet. Lze jej dodatečně borgesovsky romantizovat: skutečná Kniha roku už dávno zapadává prachem ve sklepě zapomenutého okresního nakladatelství.

Vážně mě někdy přepadá pokušení dožít se při svěží paměti a zdravém úsudku tak do sta let, abych zjistil, která z knih současníků zůstane aktuální. Pravda, nejsem si jist, jestli je to dostatečně závažný důvod, abych setrvával na tomhle světě tak dlouho.

Jaký by to musel být klavír a jaká scéna, aby se Jurko Izdryk znovu objevil v roli „ozvučitele“ literární melodiky?
Víte, intuitivně jste zacílil na mé nejintimnější přání. Velmi bych si přál uskutečnit třetí klavírní koncert. A uskutečnit jej stejně jako předchozí dva v Ivano-Frankovsku. Pro stejné publikum. Na stejném nástroji.

Ozvučit literaturu, doprovázet hrou recitaci básníků, není to tak velké přání. Jenže dosáhnout stejné úrovně souzvučnosti textu a hudby, jak se to občas dařilo ve společných výstupech s Jurkem Andruchovyčem, to už se asi znovu nepovede. Protože hudba, stejně jako mládí, stejně jako láska, jako ostatně všechno nejdražší – se nevrací. Promiňte mi sentimentální banálnost.

Jaksi nelze nezeptat se klasika, kde byl, když všichni klasici (no, skoro všichni) byli tam, kde byli – prostě na oranžovém sněhu…
Byl jsem ve Varšavě. Opatroval jsem malého synka, který se taky jmenuje Jurko. Tehdy se mi zdálo, že nezávisle na výsledku Oranžové revoluce, až malý Jurko vyroste, určitě uvidí Ukrajinu takovou, jak vypadala ve snech svých nejlepších dětí. Dnes se mi takový optimismus zdá být neopodstatněný. Ukrajina pro mne přestala být objektem snů.

Izdryk:
Životopis autisty

(úryvek)

„Kaj se ty proklatý žide!
Však budeš bitý… Jen se kaj!“

Psaní, jak jste si již všimli, nemám rád. Ale ještě méně mám rád přepisování napsaného. Ani se k tomu nechystám. Co jsem to všechno stihl zažít! Hned se dozvíte. Kdysi dávno, když jsem byl ještě malý a chodil do školy, vzali nás děti k vojákům na prohlídku bojové zdatnosti. Dlouho si nás tam prohlíželi a mně řekli, že pilotem být nemůžu, protože v nose mám něco nějak jinak zakřivené, a když bude velká výška a málo vzduchu, tak se udusím. Ale jestli chci být pilotem, povídají, tak musím jít na operaci a budou mě řezat atd. Pilotem jsem tedy být nechtěl a obešlo se to bez operace. A ještě říkali, že tankistou taky nemůžu být, protože mám příliš dlouhé nohy a v tanku i beze mě není k hnutí. S operací jsem rovněž nesouhlasil. A proti službě na ponorce jasně mluvila zřejmá klaustrofobie (čili strach před Klausem, přejaté slovo); na pěšáka jsem byl – příliš slabý v ramenou; tak mě zapsali k automobilistům. Tím spíše, že šoférem už jsem kdysi chtěl být. Asi tak když mi byly tři roky, řekl bych.

U té vojenské správy, už po mém jmenování automobilistou, se na mě pověsil nějaký debil. Takový udělaný, zdravý kousek vola. A chtěl mě zbít. Prostě tak. Svrběly ho nejspíš pěsti. Ale zbít jen tak bezdůvodně, to mu nejspíš nedovolovala jeho debilní hrdost, tak začal dotírat, hledat záminku. Ale já mu odvětil vždy mírně a skromně, a nepřiznával se, že mě nevzali mezi piloty-tankisty-námořníky, a on, i když mě mučil docela dlouho, nenašel na mě žádnou vadu, tak mě jen přátelsky bouchl do koulí a šel si po svých. Ze samé vděčnosti a částečně z vrozené podlézavosti jsem nahodil bolestný výraz a zamával rukou na rozloučenou. Tak se odbyl můj první křest ohněm a od těch dob jsem zapsán u automobilového vojska.

„A Jaremča po dolině
lehce vykračuje…“

A právě skrze tato automobilová vojska jsem se ocitl v Černobylu. Hned z kraje po havárii, měl jsem docela radost, dokonce o tak významné události mluvili v rádiu, a hned zvoní telefon z velitelství, nebo dokonce – ze štábu, ať prý se dostavím tam a tam. Upřesnit rok narození nebo co. Bylo to v sobotu ráno a já, trouba hloupý, šel. A v neděli už jsem byl za ostnatým drátem ve svém automobilistickém mundůru (čili stejnokroji), a chránila mě při tom spousta milicionářů se psy a samopaly. To abych náhle neonemocněl a neodmítl dostát svým povinnostem umělce. A taky abych na noc neutíkal do vesnice za babama (dislokovány byly převážně v jedné vesnici nedaleko Kaluše). Před našimi bezpečnostními složkami ovšem klobouk dolu – situaci zvládli bleskově a na výbornou. Všechny pooblékali a obuli a kořalku se samohonem zabavili. Přitom nezištně – flašky rozbíjeli o kameny přímo před našima očima. No ale kořalka byla tenkrát ještě levná, tak to nevadilo. A pivo rozkázali vypit na místě. Já pivo neměl, ale též jsem dostal něčí láhev, protože bylo třeba pít za poklusu a do dna. Tak to bylo docela fajn. A za pár dnů už nás vezli autobusama rovnou do slavného Černobylu. Bylo to s celou parádou – fanfárami, maršem atp.

Nejdřív jsme dlouho zkoušeli vzduch – počichu, no, věděli jsme houby – a když jsme přijeli, měli jsme strach sedat si do trávy. Dali nás do stanového městečka, kde už někdo žil. Ti, co tam žili, jednak do jednoho pokapali, protože v těch stanech jsme našli neskutečný čurbes – rozházené postele, jakési boty, čokoládu, dokonce peníze. Dost nás to vystrašilo, no ale co dělat. Matrace jsme si nacpali senem, tím samým senem, do kterého spadla hvězda Pelyněk. Já jsem, jako obvykle, místo do skladu nebo do kuchyně putoval k technice. Dobře, že mi aspoň nedali lidi. Na nějakou společnost moc zvědavý nejsem, to už jsem říkal, a na komandování – tím spíš. Takže jsem dostal deset požárních aut, dost špinavých a otlučených, a jedenácté stálo trochu stranou v poli nějak nakřivo, říkali, že na ně spadl z nebe pytel s olovem. Hm.

Zkrátka, to, jak jsme ty auta myli a opravovali, to byla celá historie. Ale už jsem to všechno pozapomínal. Pamatuju se, že zpočátku se všichni báli k nim přiblížit, ona ta radiace byla dost silná, ale potom, už později, rajtovali jsme s nima, že když jsem vystrčil hlavu z okna, i čepici mi to vzalo. Chlapci se smáli. Moc dobří chlapci to byli. Kdybych neměl svoje chlapce, tak nevím, co bych si počal.

Ale ti Ukrajinci od Kyjeva – ti jsou na hovno, nasrat a basta. Však jim to Pán Bůh spočítal.

To já vám raději povím o stanici. Byla tam všude jakási žlutá umělá hmota na podlaze a všude sprchy. Celý korpus – sanitární jednotka či co – tři patra všude samé sprchy. A hromada mundůrů – špinavé odevzdáš, dostaneš čisté. Potom to bylo už obráceně – špinavé odevzdáš, dostaneš ještě špinavější. Potom už na to všichni kašlali, co si kdo urval, to měl. Před odchodem do civilu si brali naši z nějakého podivného důvodu beranice. Já však sobě ničeho nežádal. Zato jsem vždycky chodil s náhubkem (respirátorem) a nohy mazal mastí proti plísni. Nebo to bylo jinde? Už nevím.

Sprchy byly klasa. A čas od času tekla i minerálka. Jo a latrína byla taky klasa. To už nebylo na stanici, ale v táboře. Vojenská – běžná, s přepážkami, hovna v jámě sakumprásk od krve. A důstojnická měla dvířka. No, tam se to taky občas červenalo, zato na dvířkách byl gigantický, kuličkovými propiskami napsaný kalendář. A všichni měli hlavní starost – vstát časně ráno, první jít na latrínu a jako první zakreslit dnešní datum.
Mě se to nepovedlo ani jednou.

„Zpoza lesa, zpoza háje,
měsíček se dívá…“

S Černobylem je to trochu smutné. Ještě něco povím, ale až potom. Celonárodní tragédie není holt sranda. Raději vám povím, jaké to bylo studovat ve Lvově. Protože ve Lvově to bylo moc fajn. Když mě vzali na gymnázium (čili – na Polytechniku), tak jsem šel ze všeho nejdříve vyzkoušet kávu s koňakem. Býval jsem veliký individualista, což jsem ostatně dosud, tak jsem chodil po-

řád sám. Velice jsem se těšil vlastní existencí a tu jsem si přál poznávat o samotě. (Znalci mého díla už jistě vědí, že slovo „existence" v mém podání označuje nejen pouhý život nebo bytí, tedy existenci jako takovou, ale má ještě jistou náladovost, sladkokyselou příchuť nostalgie, nevýslovnost věčné samoty atp.) Mimo to jsem byl ještě ctnostný. Avšak velmi jsem se zabýval touto svojí ctnostností a velmi jsem se jí chtěl, pokud možno co nejrychleji, zbavit. Kromě kvalitní masturbace se mi, jak vidíte, zachtělo ještě ženy. Moje ctnostnost – to byl opak mé individuálnosti, ostatně celý jsem se skládal z podvojností (nebo dualismů?), s čímž je spojeno mnoho ponižujících momentů mého života-bytí-existence, na něž jsem, naštěstí, dávno zapomněl, protože mám takovou schopnost pamatovat si jenom samé příjemné věci.

Takže, co tam bylo v tom Lvově za příjemnosti? A vím já. Inu, často tam pršelo. Rád jsem chodil do kina, rád jsem měl kávu s koňakem, o tom jsem se už zmiňoval. Party jsem rád neměl, a své kolegy jsem rád neměl, ani teď je nemám rád. (Možná že jednoho Pepu trochu rád mám, ale to není žádný můj kolega.) A tak jsem pořád utíkal. Do kina, například. Nebo na tu kávu s koňakem. A potom jsem začal utíkat na přednášky o umění. Přednášela to nějaká Potalová, dej jí Pán Bůh nebe. Taky do Knihovny Vasyla Stefanyka jsem utíkal. Do filharmonie jsem chodíval rád na předplacené koncerty. Tam nechodil nikdo, jenom studenti z konzervatoře z donucení, a já. A možná že tam byl i někdo jako já, s fantazií, těžko říct. Vlastně ještě tam chodila jedna taková stará paní, vždycky jsem ji velmi obdivoval, protože v hloubi duše jsem byl estét a měl rád, když v životě nastávaly různé takové klasické estétské okamžiky, a ta paní byla očividně právě takovým okamžikem, takovým střípkem minulého, toho, co nazývají „za polska", hubené ruce se třesou, ale umanutě kouří jenom „Lvov" a „Orbitu", a umíněně navštěvuje beznadějné předplacené koncerty, každý večer nebo obden, protože doma stejně není co dělat, mluvit se sousedy nemá smysl, copak pro ně existuje minulé, a příbuzenstvo buď pomřelo, nebo zmizelo ve světě, no možná přece jen někde bydlí nějaká neteř, tyhle paní jsou vždycky něčí tety nebo ciotky, jenže ony ty neteře přijíždějí zřídka, tak zřídka, že vlastně ani vůbec nepřijíždějí, takže nezbývá než každodenní rituál výběru šatů prožraných moly, vzít nebo nevzít vějíř, hlavně nezapomenout cigárka a nepřijít pozdě, protože začátek je přesně v sedm a do filharmonie se chodí včas.

Tak jsem se pro sebe podivoval a podivoval vymýšleje podobné sentimentální historie, až jsem té paní jednou jaksi zapaloval cigaretu, ale jestli jsem nesprávně uchopil zápalku, nebo se dopustil něčeho jiného, prostě ta paní mi brutálně vynadala, a zničila tím tak moji estétskou lásku k ní. Tož tak. Ale jinak jsem na všechny nepříjemnosti už zapomněl.

Ze začátku jsem měl rád i Arménskou ulici, ale Pepa mi vysvětlil, že tam chodí jenom samí umělci, a umělci – jsou národ podezřelý, tak abych tam nechodil. Tak jsem tam už nechodil, i když v hloubi duše mě to stejně táhlo k umělcům a k tamním děvčátkům, která nažhavovala moje i beztak žhavé libido.

Mimochodem, jen co jsem přijel do Lvova z provincie, tak můj strejda, dej mu Pán Bůh zdraví, mě hned potají, aby rodiče nevěděli, provedl po všech význačných místech i s komentářem: támhle chodí jedni, tady muzikanti, tady jsou kurvy levné, támhle drahé, a tady ani nechoď. Takže když mě Pepa zrazoval od těch holek motajících se kolem umělců, už jsem byl trochu v obraze.

Ale přece jsem jednou jednu takovou slečinku sbalil. O tom jsem už psal v jedné povídce. Vážně, co kdybych vám povídal o všech mých ženách, jak už to udělali přede mnou mnozí jiní slavní spisovatelé, všelijací ti hesse a nabokovové. Ze začátku jsem ovšem žádná děvčátka neměl. Chodil jsem do veřejných lázní a spokojoval se s různými malůvkami, co tam byly na dveřích a na stěnách. Ale jednou jsem si pod náporem bezvládné osamělosti vzal s sebou do lázně láhev citrónového likéru, suché víno a cizí tranzistorák. A v horké sprše a za veselé muziky jsem to všechno vyžahl. K vědomí jsem přišel až u stometrového bazénu, kde jsem se ocitl neznámo jak. Byl jsem oblečený a zřejmě suchý, tranzistorák jsem ovšem už u sebe neměl. Namísto toho jsem s potěšením objevil, že všechno na světě je teď dvakrát – dvě fontány, dva Leninové a čtyři kurvy, které se na mě pověsily a jichž bylo, jak jste se již zajisté dovtípili, o polovinu méně. Takže, jev jasného rozdvojení světa pod vlivem alkoholu, to není nějaká umělecká nadsázka, ale objektivní realita, pomyslel jsem si. S těmi kurvami jsem nakonec někam odešel, po cestě jsem je poučoval o zvláštnostech haličského impresionismu, a že byly staré a dobře proškolené, dal jsem jim zbytek peněz a odebrali jsme se na ulici, pokud se nemýlím Frunzeho, kde se ve dvoře odbyl iniciační obřad. Odtud jsem už vyšel jako udatný rytíř a magistr veliké lóže.

28
МЕТЕЛИКИ
ТАНТРА
VOX POPULI
SHG